

ધર્મપદ્ધતોહન્તિ ધર્મોરક્ષતિરક્ષિતઃ ॥

આપણા ચાલુ વ્યવહારમાથી જરા નિવૃત્ત થઈને જનસમૂહના વર્તનક્રમ તરફ તટસ્થ તરીકે નજર ફેરવીશું તો જણાશે કે:- પ્રત્યેક જણ શક્ય તેટલી મહેનત કરીને પોતાના જિંદગીને સુસ્વરૂપ કરવા તત્પર થઈ રહ્યો છે. “ થોડા અપવાદ છોડી દેતા ” અત્યંત અલ્પ પ્રમાણમાં પણ યશસ્વી થયેલા માગ્યેજ જણાઈ આવશે. ”

વ્યવહારનું આ સ્વરૂપજ હોવાથી (પોતાના) પ્રયત્નો વ્યર્થ થાય તેમાં મોટું આશ્ચર્ય નથી; અને ધારેલા કામની સિદ્ધિ માટે એક ઉપાય લાગુ ન થયો હોય, તો બીજો ઉપાય સ્વીકારવો તેમાં પણ કોઈ પ્રકારની હરકત નથી. માત્ર ઉપાયનો અંગીકાર કરતી વચ્ચેજ અપાયનો પણ વિચાર કરવો જરૂર છે. જો તેવો વિચાર ન કરતાં—સાદસથી—મુશ્કેલીથી ઉપાયોનો અંગીકાર કમ્યો હોય; ને પછી આપણી પ્રાપ્ત થાય; ત્યારે ઉપાય એ અપાયનો જનક થયા વાપત દોષ કોને આપવો ?

આસરે દોઢસો વરસ ઉપર ભારતવાસિઓની દૈવગતી વિચિત્ર રીતે ફરી; જેથી પોતાના પરંપરા પ્રાપ્ત આચાર, વિચાર,

વ્યવહાર, તથા મુલ્ય પ્રાપ્તીના સાધનો—પાશ્વિમાત્ય લોકોના સહ-
વાસને લીધે—અપુરા અને દોષપૂર્ણ લાગવા લાગ્યા; અને તેથી
હલ્લવે હલ્લવે પોતાની જન્મસિદ્ધ હક્કથી પ્રાપ્ત થતી સહજ
સંસ્કૃતીને સદોષી અત્તેવ નિઃસાર ઠરાવતાની સાથેજ પાશ્વિમાત્ય
સંસ્કૃતીને અત્યંત નિર્દોષ, અર્થપૂર્ણ તથા મુલ્યદાયિ એવી ઠરાવીને
મોટા પ્રેમ તથા ઉત્સાહથી વધારી લેવા લાગ્યા, એક એક કરતાં
આજ ઘણા માગે આજુ રાષ્ટ્ર તે સંસ્કૃતીથી સંસ્કૃત થયું એમ
કહેવા દરકત નથી. વહુજનસમાજ કેવલ ગતાનુગતિક હોવાને
લીધે “ આ અંગીકૃત કરાતી સંસ્કૃતી સદોષ છે, કે નિર્દોષ છે;
મુલ્યપર્યવસાયી છે, કે દુસ્તપર્યવસાયી; રૂહલોક તથા પરલોક
સાધવા અનુકૂલ છે, કે પ્રતિકૂલ છે; વિગેરે વિચારો તેનાં મન-
માંજ આવ્યા નથી. જે કોઈ મામ્યશાલી પુરુષો વ્રક્ષીભૂત થી પ.
પ. શ્રીશંકરાચાર્ય રાજરાજેશ્વર શંકરાશ્રમ સ્વામી મઠ
દ્વારકા-કૈ. વિષ્ણુશાસ્ત્રી ચિષ્ણુનર વિગેરે જેવા આ
પાશ્વિમાત્ય સંસ્કૃતી સંબંધી વિચાર કરવા તત્પર થયા, તેમને તો
તેનું વેગઝ તથા આપાતરમણીયત્વ ચોરી રીતે જણાઈ આવ્યું;
જે પૂર્ણ રીતે તેમનાં મંથમાં જાહેર છે. પણ તે તરફ ધ્યાન
આપે કોણ? અસ્તુ—

આજકાલ દેવની અનુકૂલ ગતિ થવા લાગ્યાથી પેટલાપક
નુદિમાન્ પુરુષો સ્વદેશના તથા પરદેશના રૂતિદાર—સાગરનું
નુદિસ્થ મન્થન—રૂટવેદે મન્થન કરીને ઉત્પન્ન કરેલા સિદ્ધાન્ત

રત્નું પોતાના હૃદય વિશે સ્થાપન કરી દેશબન્ધુઓના હૃદયમાં
પણ ઉપદેશામૃતદ્વારા તેનું સ્થાપન કરી રહ્યા છે; જેથી સદસદ્વિવેક
શક્તી સચેતન તથા સબલ થવા લાગી. આજકાલ વિવેચક
શક્તીના જાગૃતીનું કામ પણ ઘણે માટે લોકાદરને પાત્ર થયું
અને સિદ્ધ થયું છે કે:—

ધર્મ એવં હતો હન્તિ ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ ।

આ પ્રમાણે દૈવગતિ અનુકૂલ થતાંજ “ વોઢસો વરસથી
પાશ્વિમાત્ય સંસ્કૃતિરૂપ રાજયક્ષ્માનો રોગ લાગેલો છતાં પણ,
“ કાલોદ્ભવં નિરવધિર્વિપુલા ચ પૃથ્વી । ” કાલ નિરવધિ
છે; અને પૃથ્વી વિપુલ છે. તો કોઈપણ મારો પક્ષપાતી ઉત્પન્ન
થશે. ” યવા આશાવાદના આધીન બની કેવલ પ્રાણ ધારણ
કરી રહેલી; અનેક નાથ છતાં અનાથ; તથા અનેક પુત્રો છતાં
નિપુત્રિક એવી પ્રાચીન આર્યસંસ્કૃતિ લોકમાન્ય—મહાત્મા-
ઓના ઉપદેશામૃતને લીધે હલ્લે હલ્લે પુનરુજ્જીવન મેલવવા
પાત્ર થઈ. તો આવી વસ્તુ “ પ્રાચીન સંસ્કૃતીને સારી શક્તી
આપનાર પણ વોજારૂપ થઈ ન પડે, એવો આચાર વિચાર પ્રતિ-
પાદન કરી વ્યવહાર તથા ધર્મશાસ્ત્ર આ બેડ વિષયનો મુકાવલો
કરનાર “ ઋગ્વેદ પુસ્તક ” કોમલ અંતઃકરણના નવયુવકોના
હાથમાં અવશ્ય આપવું જોઈ; કે જેથી તેમના અંતઃકરણમાં
“ નવજીવન ” નો સંચાર થઈ, છેવટે શ્રીમન્મહાભારતમાં કહ્યા
મુજવ—“ ન જાતુ કામાન્ન મયાન્ન લોભાદ્ધર્મ ત્વજેઙ્ગીવિત-

મ્યાપિ હેતોઃ ॥ ” કોઈપણ વસ્તુને, કામવશ બનીને, ભયથી ગમરાઈ જઈને, લોભના આધીન બનીને, અથવા પ્રાણસંરક્ષણ માટે પણ ધર્મનો (સહજ ધર્મનો) ત્યાગ કરવો નહીં. ” એવા સિદ્ધાંત ઉપર તેઓ આવશે

આ પ્રમાણે ન કરતા કેવલ શિરોગાગ ઉપર લેખેલા વાક્યનું તાત્પર્યજ ‘ નરધુવકોના ” હૃદયમાં ઠસાવવા પ્રયત્ન કરીશું, તો તેઓ તેનો સ્વીકાર તો કરશે. પણ “ જે પલાયો હોય તો પાઠે છે અને હણાયો હોય તો હણે છે ” તેવા ધર્મને હાલના સમયમાં ઓઠાપવા અસમર્થ બની અંતે નાફલાજે યથેષ્ટાચારી બનશે. માટે ક્ષતર સર્વ ધર્મો કરતા ઉત્તમ, અવશ્ય સ્વીકારવા લાયક, અને સહજ અતેજવ જીવનભૂત, એવા સનાતન ધર્મનું મહત્વ પણ તેમના નજર આગળ મુખ્ય જોડે તે ટુકામાં નીચે પ્રમાણે —

જે પ્રાણી જ્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાંના હવા પાણી તથા જન્મસિદ્ધ અન્ન (खोराक) અને કર્મ એજ તે પ્રાણીના પોષક હોય છે, તે શિવાય બીજા હવા બીજા ગુણવાળું પાણી, જુદોજ ખોરાક તથા કર્મને લીધે પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિ. એમાં જો તેને રાગિયે તો ઘણા માગે તે જીવવાનોજ નથી, કદાચ જીવ્યો હોય તો મૃતતુલ્ય બનશે.

જેમ વિપ્રમાં અથવા નરકમાં જન્મ પામેલા પ્રાણીઓને જોઈ, કોઈ સહૃદય સજ્જન તેમના ઉપર ઉપકાર કરવાના સદ્દેશથી પ્રેરિત બનીને, તેમને અમૃતમાં અથવા મ્વચ્છ પદાર્થમાં જો મુકે, તો તેઓ પૈકી પણ પણ જીવ જીવતો રહેવાનો સંભવ નથી. કદાચ રહેશે તો

તે નિર્જીવિ-અશક્ત થઈને પડશે, અને સહજ-જન્મસિદ્ધ-કર્મને પળ અસમર્થ બનશે. તેવીજ રીતે આ મરતસ્વપ્નમાં “વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થાનુગૃહીત” કુલોમાં જન્મ લીધા છતાં, કોઈ મોહક મહાત્મા (?) ના ઉપદેશથી, સંગતીથી, અથવા સંસ્કૃતીથી દૂષિત બની, પોતાના વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થાનો ત્યાગ કરિયે, અથવા તો-કોઈ પોતાના મોહક વાગ્જાલવડે આપણને મોહિત કરી આપણી “સહજ-સમાજ-વ્યવસ્થાનો” ત્યાગ કરાવે, તો આપણે જીવતા રહીશુંજ નહીં; અને કદાચ રહીશું તો આપણાં “સહજ સમાજ વ્યવસ્થાને” જાલબવા સમર્થ થઈશુંજ નહીં. આ વાચક એક ઢહાંત શ્વે છે કે:—

“સુપ્રસિદ્ધ માનસ સરોવરના પ્રદેશમાં નિરંતર નિવાસ કરનારા હંસો વર્ષાકાલમાં સરોવરનું પાણી કલ્પિત (મલીન) થઈ જતું હોવાથી, તે પ્રદેશને છોડી સમુદ્રના કાઠે ઘાસ (નિવાસ) કરવા જાય છે. જ્યારે તેઓ માનસ સરોવરના પ્રદેશમાં હોય છે, ત્યારે કમલનાં ફંદ, બીજ, તથા મૃણાલ (કમલનાં વાંઙા) વિગેરેનો આહાર કરી પોતાનું ગુજરાણ ચલાવે છે; અને જ્યારે સમુદ્રના કાંઠાનું સેવન કરવા જાય છે ત્યારે સમુદ્રના સ્વલ્પમઝાટને લીધે કાંઠા ઉપર આવી પડેલા મોર્તાનો આહાર કરે છે; જેથી ઘણી લાંબી (મરુદ્ધવિના) સર્વે પક્ષીઓ કરતાં વધારે પછાની મુશાફરી કરનારા અને મજબૂત, નિરોગી પણ તેઓ થાય છે.

एक वखते तेमना कमनशीवे “दीर्घायु” नामનો कागडो द्वीपातरमा भ्रमण करतो करतो त्या-मानस सरोवरना पवित्र प्रदेशमा-आब्यो, तो तत्काल तेनो काळो रंग पलटाई जई ते पण हस जेवो शुभ्र वर्णनो बनी गयो पण अत करणनो स्वभाव तो तेनो तेज घूर्ततापूर्ण-हतो, तेथी ते मनमा विचार करवा लाग्यो के —

“ वर्णथी साम्य तो प्राप्त थयु, पण आवु वर्ण साम्य मज्या पछी पण आहार विहारमा जो हसनी साथे मारु ऐनय न बने, तो पछी आ केवल वर्णसाम्यनो उपयोग शो ?”

आ प्रमाणे विचार करता तेणे “ पोतानो आहार छोडी हसनो आहार स्वीकारीशु, तो ते आपणने पचशे नहीं तेम आरोग्यदायी अने सुखदायी पण थशे नहीं. ” एवो विचार करीने “ अतर्नाद्य निर्मल एवा हसोने फसावी, पोताना आहारना चाहता बनावया, एटले तेओ मने कोई वखते आहार विहारने भेद जोई तरछोडशे नहीं.” एवु ठरावी ते श्वेत-काक हसो पासे आधीने मोटी आजीजीनी साथे बोहवा लाग्यो —

“ हे मानस सरोवर निवासि हस बधुओ, तमो अने अमो एक्कन कुटुबना, एकज जातना, अने मद्दपि कदयपना वंशज अतएव “ फाइथप ” छीए. जेना तेना प्रारब्ध प्रमाणें बीजा बीजा देशमा आपणो जन्म थयो, तथा आहार विहारमा पण भेद थयो छे, पण तेटराथी तमो अमारा तथा अमो त-

મારા કોઈ પ્રકારના સંબંધી નથી એવું માત્ર સમજવું યોગ્ય નથી. મારા સુદૈવને લીધે હું દેશઞ્ચમણ કરવા લાગ્યો, અનેક વાધવોની મુલાકાત લીધી, આજ આપણા પણ દર્શનનો લાભ થયો. આ સર્વ પ્રકારના આનંદદાયક મગલ પ્રસંગમાં તમારું “ જીવન-સાધન ” જોઈ, અને તેની દુર્મિઠતા જોઈ અતઃકરણ ક્લેશ પૂર્ણ થયું, તેથી વિનવું છું કે —મારા હિતના ચાર શબ્દ સાંભળો, તો મારા ઉપર ઘણો ઉપકાર થશે.

આ પ્રમાણે તે ધૂર્તકાકની વિનતી સાંભળી તે હીનભાગ્ય હસો મોટા ઉત્સાહ તથા આનંદની સાથે તેનું ભાષણ સાંભળવા તત્પર થયા. તેનું તાત્પર્ય ટુકામાં આગળ લખ્યા પ્રમાણે —

શ્વેત કાક કહે છે —

અમો તથા અમારા કુટુંબી વિગેરે દેશવાંધવો જ્યાં રહિયે છિયે, તે પ્રદેશને જગત્માં ગામ, નગર, શહેર, કે રાજધાની, એવા નામથી ઓળખે છે. ત્યાં જ્યારે જોઈપ ત્યારે “ વનવિહાર ” કરવા માટે પણ અડચણ પડતી નથી. નાના પ્રકારના ઉત્સવ મહોત્સવ વિગેરે હમેશાં થયાજ કરે છે. એવી રીતે મનોરંજનનું સાધન મુત્તલક હતા, ત્યાં વિશેષ એ છે કે.—ઉપજીવિકા માટે બિલકુલ પ્રયત્ન ન કરતા ઉત્તમ ઉત્તમ પ્રકારનું મોજન તયાર મળે છે, એથી તમારા કરતા અમારી આ શરીર યદિ કેવી પુષ્ટ અને નિરોગી રહે છે, તે તમોને વિચારવા લાયક છે. હવે તમારી ચાલતમા જુઓ.

કેવલ સરોવરમાજ પૈદા થનારા, પાણીના પરપોટા જેવા નિ સાર પૃથ્વી કમલબીજ, કમલકદ તથા મૃણાલ વિગેરેનો આહાર તમોને શો સ્વાદ આપતો હશે ? તેનાથી તમારો સતોષ કેવો થતો હશે ? અને તમારી શક્તી પણ કેવી વધશે ? અસ્તુ -

વર્ષાકાલમા અથવા ઇતર વસંતે પણ સમુદ્રના કાઠે જઈને, રેતીના માટામા-મેદાનમા આવી પડેલા મોતી વીણી વાળીને સ્નાવા, આ પણ આહાર એવોજ નાલાયક છે. એક તો એમા પરાવલંબીપણુ, તથા દારિદ્ર્યની પરમાવધી, એટલુ વેઠીને પણ સતોષ-તૃપ્તી નહીં.

જુઓ — પ્રથમ સ્વાતી નક્ષત્ર ઉપર સમુદ્રમા વૃષ્ટી થવી જોઈએ, તે વસંતે ડાહ્યાડેલી છીપો સમુદ્ર ઉપરના વા-વાફટના તટાકામાથી વચીને તરતી રહેવી જોઈએ, પછી તેમા સ્વાતી નક્ષત્ર ઉપર થતી વૃષ્ટીના જલનિદૂ પડવા જોઈએ, એટલે મોતી તયાર થાય, પછા તયાર થયેલા તે મોતી સમુદ્રના સ્લથમઝાટ સાથે ઉપર ઝાવી મરતીના સમયે કાઠા ઉપરના મેદાનમા આવી પડવા જોઈએ, એટલુ ડ્યારે થાય ત્યારે તમો મોતી ચૂટીને (વીણી) સ્નાત્રો મુંદેવેન રીધે એટલુ વધુ યશુ તો પણ એક એક મોતીનો દાણો, તે ધૂલમા રોઝી રોઝીને સ્નાવો. 'શુ સ્નાવુ ?' એ તો દારિદ્ર્યની પરમ સીમા, અને તેથીજ સતોષની આશા તમારા રૂપરૂપિણના પ્રકારમા ચિલ્કુલ નથી, ત્યારે શરીરપુષ્ટીની તો શાતજ થયા ? માંડ મારુ કેદેયુ માનતા હો તો, તમો તમારી

પ્રાચીન આહાર-વિહાર-પરંપરા છોડી ધો; અને મારી સાથે અમારા વસતિ-સ્થાન ઉપર પ્રેમ રાસી, તથા ત્યાં જવા આવવાનું રાસી; પડૂસ પૂર્ણ એવો તયાર મળતો આહાર લાવા માટે ભાગ્યવાન્ બનો, તો મારી તમારા સાથે થયેલી મુલાકાત સફલ થઈ એવું હું સમજીશ.”

એવો તે શ્વેત કાકનો ધૂર્તતા મરેલો ઉપદેશ સાંભળી વિચારા સરલ હૃદય હંસો તેના માપણને મોહી પડ્યા; અને હઠ્ઠવે હઠ્ઠવે શ્વેત કાકના ઉપદેશ પ્રમાણે તેના વસતિસ્થાનનો પરિચય કરવા તથા આહાર વિહારનો પણ સ્વીકાર કરવા લાગ્યા; અને કાગડા પ્રમાણેજ બલીના તથા ડાહ્યા અન્નનાજ લામથી આનંદમાં રહેવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે વ્યવહાર ચાલુ થયે ઘણે કાલ વ્યતીત થયા વાદ દૈવચક્ર ફરી જવા લાગ્યું; અને બલી ઉપર તથા ગામના ઉકેડા ઉપર નાંચી દિધેલા ડાહ્યા અને અન્ય અન્ન ઉપર જીવન કરનારા હંસોને પોતાનું નિર્મલ માનસ સરોવર, તથા જન્મસિદ્ધ આહાર વિહાર એકદમ સ્મરણમાં આવ્યા; ત્યારે તે પૈકી આતુર થયેલા કેટલાક હંસોએ એકદમ ડહી જવાના હેતુથી પોતાના શક્તીના બહાર પ્રયત્ન કર્યા; પણ તેમાં તેઓ યશસ્વી થયા નહીં. તે જોઈને વીજા વિવેકશીલ હંસોએ વિચાર કર્યો. ત્યારે જણાઈ આવ્યું કે, આ વસ્તુને કોઈપણ પ્રકાર અમલમાં લાવીશું, તો પણ માનસ સરોવરના સુખની પ્રાપ્તિ થશે નહીં, કદાચ માનસ સરોવરનો

પ્રદેશ પ્રાપ્ત થશે પણ “ જિહ્વાલૌલ્યના આધીન બની સ્વીકારેલા પારકાનાં વગર પ્રયત્ને મળનારા આહારના તથા યથેષ્ટાચરણને અનુકૂળ એવા વિહારના ભોગનારા અગો પૂર્વે સ્થિત કાકના કહેવા પ્રમાણે કુદ્ર અને દરિદ્રતા સૂચક આહાર વિહારનો સ્વીકાર આન કેવી રીતે કરી શકીશું ? અને કદાચ જોર જુલમથી સ્વીકારીશું તો તે પરિણામમા સુસ્વદાથી કેવી રીતે નિવડશે ? માટે જેવી રીતે પોતાના જન્મસિદ્ધ આહારવિહારનો ધીમે ધીમે ત્યાગ કરી, પારકાના આહારવિહારના ચાહનારા થયા, તેવીજ રીતે તેના કરતા અનેક ગુણ વેગથી “ પ્રતિલોભ માર્ગે ” જડને માનસસંગેવરનામક મ્વદેશમા નિવાસ કરવા તથા સ્વાતંત્ર્ય મુક્તિની પરમાનંદતા ભોગવવા મ ગ્યવાન્ થઈશું, આ પ્રમાણે પોતાનો વિવેકપૂર્ણ વિચાર નર્થી કરી, તે પ્રમાણે પોતે આચરણ કરવા, તથા અનુયાયિઓને પોતાના મત પ્રમાણે વર્તવાનો વિવેકપૂર્ણ ઉપદેશ પણ કરવા લાગ્યા. જેથી સર્વનું એકમત બની ઉચ્ચોગ કરતાજ સંપૂર્ણ રીતે મનોરથને પૂર્ણ કરી ભાગ્યશાલી બની ગયા

આજ ભારતવાસિઓની સ્થિતિ પણ અત્યંત દુઃસહ જેવીજ થયેલી છે, વિવેકશાલી એવા ‘ લોકમાન્ય-મહાત્મામોના ” ઉપદેશને રીધે તથા દેવની અનુરૂપતાને રીધે દાલ તેઓ પ્રત્ય મૂર્છા થતવા લાગ્યા સ્વારે કેટલાંક અધિકાર મપ્ત વિદ્વાન્ સંશોધને પણ અપાર્દ આપ્યું કે “ મને વૈષયિક મુગ્ધાશિન્નત્વને અપ વનન સપ્થ માનો, પણ તેની સાથેજ ” ૫મ્ એવ રનો દાનિ ” આ અણશરી પણ કારણ મરી. ”

આજકાલ ઉપર લક્ષ્યા પ્રમાણે દ્રષ્ટિ તો બરાબર પ્રત્યગ્
વનવા લાગી છે, અને તેથીજ જે જે માર્ગે અધઃપાત થયો એવું
વિચારી લોકોના અંતઃકરણમાં નિશ્ચિત થાય છે, તેના તેના
પ્રતિલોભમાર્ગનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. અને તેઓ સ્વીકાર
કર્યો પણ ચોમ્ય છે.

જ્યારે ધર્મપ્રધાન અંતઃકરણવાળા પ્રાચીન વિદ્યાભૂષિત વિદ્વાનો
શિરોભાગ ઉપર આપેલા શ્લોકાર્થ પૈકી પ્રથમની અષ્ટાક્ષરી
અધઃપાતને કારણ છે એવું માને છે ત્યારે ઉન્નતીનું સાધન પણ
પ્રતિલોભમાર્ગમુચક એવી ધીજી અષ્ટાક્ષરી છે એવું જો તેઓ
માને તો તેમાં કોઈ હરકત જોવું નથી.

અધઃપાતના પ્રસંગે “ અમુક એક ઉપાય કરીએ તો ઉન્નતી
થાય ” એવું પ્રતિપાદન કરનારા યજ્ઞા મળે છે; પણ તે ઉપાયને
અમલમાં લાવવાનું કામ તો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના હિસાબેજ
થાય છે; એટલે:—

“ મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ કશ્ચિદ્યતતિ સિદ્ધયે ॥ ” इति.

આ વલ્લભે પોતાનું સાધ્ય સાધવા માટે પરધર્મીઓએ તથા
તેમના સંસર્ગથી દૂષિત થયેલા લોકોએ કરેલો ધૂલિપ્રક્ષેપ દૂર કરી
અધિકારી માટે સનાતન ધર્મનું શાસ્ત્રસંમતવ્યવહાર્યસ્વરૂપ પ્રકટ
કરવું આવશ્યક છે.

હાલ જગતમાં ધર્મ શબ્દથી ઓઝસાતા પંથો હજારો હશે,
પણ સર્વ ધર્મોમાં મૂર્ધન્ય ધર્મ સનાતન-વૈદિક-ધર્મ (હિંદુ

ધર્મ) પણ છે; પણ પરમહંસ વિવેકાનંદ તથા રામતીર્થ બિરો
 વિદ્વાનો પણ દ્વીપાંતરમાં સિદ્ધ કન્યું છે. અર્થાત્ તે માનવ
 વિશેષ હસવાની જરૂર નથી. તો પણ સામાન્ય જન માટે
 માધારણ દૃષ્ટાંત આપી પની સર્વોચ્ચતા સિદ્ધ કરિયે છીએ.

ભાગે કે.—જૂનું ઉત્તમ રાજધાનીનું શહેર છે, અને તેમાં
 લોકોની આવક જાવક ઘણી છે; તો લોકોના મોજનની વ્યવ-
 સ્થા માટે અનેક ઉગ્રોર્ગો લોકોના કેટલીક વિશીઓ ઉપાડી,
 લોકોની સારવાર સારી રહેવા માટે મરજોરે પણ કાયદો કરી
 વિનિયમોના ઉપર ફરજ પાડી કે—સ્વચ્છતા, પદાર્થના ભાવ,
 જમવા માટે તૈયાર કરેલા પદાર્થનું પત્રક, જે પેમાઓ લેવાના
 મેની પાસનીઓ વિંગેરે, અને કમાઈ ચેરો પટલું અગમ્યિત રીતે
 હોય ત્રાંઈ.

આજ દુકાનોમાં અત્યંત સંપત્તિમાન; એવા લક્ષ્મીપતીપણ કાઢેલી એક દુકાન હતી, જેમાં કાચવાની સર્વ વાવતો સાચવીને, દુકાનમાં યોગ્ય કિંમત આપી આવતાં સર્વ લોકોને જેના તેના અધિકાર તથા રુચીને અનુસરી સર્વ પ્રકારના પદાર્થ પુરા પાડવામાં આવતાં હતા; તેથી માલીફના ચાહોશીથી ચાલતી તે દુકાન સર્વ દુકાનોમાં શ્રેષ્ઠ જેથી રીતે માનવી યોગ્ય છે; તેથીજ રીતે “ સર્વ પ્રકારના મનુષ્યોની જેનાં તેનાં અધિકારસંમત રુચી પ્રમાણે ધર્માચરણની સગવડ કરી આપનાર સનાતન વૈદિક ધર્મ શિવાય બીજો ધર્મ નહીં હોવાથી ” જગતમાં સર્વધર્મમૂર્ધન્ય એનેજ માન્યા વગર ગતી નથી.

સનાતન વૈદિક ધર્મ પદ્ધતીથી કરવામાં આવતા કર્મોમાં મળાતા વેદાદિ મંત્રનો અર્થ બરાબર સમજીનેજ કર્મો કરવામાં આવે તો તે સફળ થાય; પણ તેવું તો કર્મ કરનાર કે કરાવનાર પૈકી એકને પણ જ્ઞાન હોવું નથી; ત્યારે એવા “ બંધ્યા ગોદૌહન ” જેવાં કર્મ કરવાનાં પરિશ્રમ શા કામના ?-એવા વિચારો ફેલાવીને કેટલાએક પાશ્વિમાત્મ સંસ્કૃતિ મૂષિત વિદ્વાનો, સનાતન ધર્માનુયાયીઓના જ્ઞાનચક્ષુ ઉપર ધૂલિપ્રસેપ કરી, સદ્દ્વારા શુદ્ધિધ્વંસ અને ધમધ્વંસ કરી રહ્યા છે. માટે તેમના કહેવામાં “ સત્યાંશ ” કેટલો છે તે જુઓ.

“ વેદમંત્રોનો અર્થ જાણ્યા વગર અથવા કર્મકાણ્ડના પ્રયોગોનો અર્થ જાણ્યા વગર કરવામાં આવતાં અધ્યયનો તથા સંસ્કારાદિ

કર્મો વ્યર્થ છે, ઇટલુંજ નહીં તો તેવા વિદ્વાનો તથા કર્મ કરાવનારા પુરોહિતો કેવલ સ્થાણુ—મારવાકસ્તંભ—છે. ” એવું પૂર્વોક્ત પંડિતમ્મન્ય જે વાક્યના આધારે કહે છે તે વાક્ય આ પ્રમાણે છે.—સ્થાણુરયં મારહારઃ કિલામૂદધીત્ય વેદં ન વિજાનાતિ યોડ્યર્થમ્ । યોડ્યર્થઙ્ગ ઇત્સકલં મદ્રમશ્રુતે નાકમેતિ જ્ઞાનવિધૂતપાપ્મા ॥ ૧ ॥ શ્રુતિ:

આ વાક્યના પૂર્વાર્ધમાજ ઉપર લેખેલો સિદ્ધાંત માસમાન થાય છે, ઉત્તરાર્ધ ફલશ્રાતિરૂપ છે. પૂર્વાર્ધમાં ક્રિયાઓ બે વતાવી છેમનો કર્તા એકજ વતાવી, વાક્યભેદ કન્યા વગર અર્થ ઘોષ થવા માટે વ્યાકરણ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે એક ક્રિયા લ્યવંત રાત્તી છે આવા સ્થલ ઉપર ઇટલે વત્ત્વા પ્રત્યયાંત અથવા હ્યપ્ પ્રત્યયાંત ક્રિયાપદ વાપરેલું હોય ત્યાં “ તે ક્રિયા કરીને મુલ્ય ક્રિયા કરનારો ” કર્તા હોય છે, એવું સર્વ વ્યુત્પન્ન લોકોનાં જાણવામા છે. પરંતુ જેવી રીતે “ એકાદ વેદે રોગીને દવા આપીને કષ્ટ હોય કે, “ તું આ દવા સ્વાઈને પછીષવારે પોતાનો સ્વોરાક્ક રાઈને સુઈ જા. ” પછી રોગીએ વેદના વેદેવા મુજબ દવા સ્વાઈને થોડો દરતત વીત્યા બાદ પોતાનો સ્વોરાક્ક રાત્તી રાત્તે એક પ્રાસ રાઈને મુખું, પરી ડટીને ધીજો પ્રાસ રાઈને સુઈ જવું; એવો (પેટ ભરતા મુખીના આહાર માટે) ક્રમ રાલેલો જખાય, “ અથવા એવો ક્રમ રામ્મવો યોગ્ય છે; ” એવું વેદેનારો મઝે તો તેને વિચારશીલ વેદેવા કરતાં મૂર્ખ શિરેમળી વેદેવું વધારે યોગ્ય

થશે; (દીપશે) ' એવું સામાન્ય અશિક્ષિત પણ કબૂલ કરશે; તેવીજ રીતે ઉપર લેખેલા શ્રુતિ વાક્યમાં યઃ અધીત્ય ન વિજ્ઞાનાતિ - અધ્યયન કરવું અને અર્થને ન જાણવો, આ બે ક્રિયાઓનો યઃ એ કર્તા છે. અને વાક્ય ભેદ કન્યા વિના અર્થ થવા માટે અધિ+ઇ ક્રિયાનું " અધીત્ય " એવું હયપ્ પ્રત્યયાંત ઉચ્ચારણ કરી વિજ્ઞાનાતિ એ કંતરિ ક્રિયાપદ રાસ્યું છે. તેથી આ વાક્યનો અર્થ-ઉપર લેખ્યા પ્રમાણેજ કરવો હોય તો તેમાં વિશેષ તપાવત પટલોજ કરવો જોઈએ કે:-

“ જે વેદનું અધ્યયન (સંપૂર્ણ) કરીને તેનાંશત્યાદિ”

આ પ્રમાણે કરેલો અર્થજ યોગ્ય છે એવું કહિયે તો એવી આપત્તી આવે છે કે:-

“ અનન્તાં વૈ વેદાઃ ” વેદ અનન્ત છે. આ શ્રુતિ વાક્ય ઉપરથી વેદનું અનંતત્વ સિદ્ધ હોવાથી સંપૂર્ણ વેદનું અધ્યયન થવુંજ મુશ્કેલ છે; ત્યારે અર્થજ્ઞાનની તો વાતજ ક્યાં? ઉપર લેખેલા શ્રુતિમાંનો “ અધીત્ય વેદમ્ ” આ વેદ શબ્દ જાતિવાચક હોવાથી એકવચનાન્ત છે. વેદનું અનન્તત્વ “ભરદ્વાજના” અધ્યયન સંબંધી ઇતિહાસ ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે.

વેદના અર્થનું જ્ઞાન મળનારને થવું જોઈએ, એવું પ્રતિપાદન કરનારાઓએ “ મળાવનારની કેટલી તયારી જો એ ” તે ધ્યાનમાં લઈ, તેવી તયારી થવી હાલ શક્ય છે કે અશક્ય છે એનો વિચાર

તો નિદાન પ્રથમ કરવો જોઈતો હતો. પણ દુર્મહદૂષિત અંતઃકર-
ણોમાં તેટલું સામર્થ્ય હોય ક્યાંથી ?

વેદના મંત્રોનો અર્થ કરવા માટે મુખ્યતઃઆગલ જણાવેલા
સાધનોની જરૂર છે.

- ૧ વેદ મળવાની પદ્ધતિ જેમાં बतावेली છે એવા દરેક
શાસ્ત્રાના શિક્ષા ગ્રંથો.
- ૨ મંત્રના અધ્યયન વસ્તુએ મળતા સ્વરવર્ણ-ઉદાત્તાદિ
પ્રકાર બરાબર છે કે નથી તે સમજવા માટે વ્યાક-
રણ શાસ્ત્રનું સ્વર વૈદિકી સાથે ઉત્તમ જ્ઞાન હોવા
ઉપરાંત સર્વ શાસ્ત્રાઓનાં સર્વ જાતના પ્રાતિશાસ્ત્ર્ય
નામક વ્યાકરણ ગ્રંથોનું જ્ઞાન.
- ૩ મંત્રોનો યજ્ઞકર્મમાં કેવી રીતે ઉપયોગ કરાય વિગેરે
વાચતો बतावनारा સર્વ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોનું જ્ઞાન.
- ૪ ઉપર લેખેલા સાધનોના આધારે ઇકાદ મંત્રનો અર્થ
કયો હોય અને તેના વિરુદ્ધ અર્થ बतावनार बीजો
મંત્ર હોય તો પ્રથમનો કરેલો અર્થ કેટલા પ્રમાણમાં
સંકુચિત કરવો અથવા ફેરવવો તે સમજવા માટે
હાલ ઉપલબ્ધ તથા આજમુધી લોપ થયેલા સર્વ
વેદ ભાગનું પણ (અધ્યયન) જ્ઞાન જોઈએ.
- ૫ શિવાય વૈદિક કોશ, છંદઃશાસ્ત્ર, પૂર્વોચ્ચરમીમાંસા-
સંકર્ષણકાંડ-રૂઢિત, અને વેદના વ્યાખ્યાનની

પદ્ધતિ ચતાવનાર મહર્ષિ યાસ્કાચાર્યકૃત નિરુક્ત
મંથનું પળ પૂર્ણ જ્ઞાન હોવું જોઈએ.

પટલી તયારી હોવા ઉપરાંત આધિમૈતિક આધિદેવિક
અને આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોમાં પણ પૂર્ણ પારંગતતા હોય તો વેદનો
અર્થ (યોગ્ય શબ્દાર્થ) કરવા માટે કદાચ અધ્યાપક અધિકારી
ગણાશે. પણ આ પ્રકારની સાધનની તયારી ન છતાં વેદનો અર્થ
કરવા તત્પર થઈ પોતે ફરેલો અર્થ સ્વરો અને ઇતર વિદ્વાનોપ
(ઋષીઓ) ફરેલો સોટો એવું પ્રતિપાદન કરવું એ કેવલ
પ્રતારણા માત્ર જ છે. .

હાલ પટલી તયારી થવી સ્વપ્નમાં પણ અશક્ય છે; માટે
" અનેક જન્મ તપશ્ચર્યામાં ગાઢી સિદ્ધ બનેલા મહર્ષિઓ
તપોબલ્લભી સર્વજ્ઞતા મેલવી જગત્ ઉપર ઉપકાર કરવાના ભાવનાથી
પ્રેરિત થઈ મંત્રોનું તાત્પર્ય જાણી જે જે મંત્રનો જે જે કર્મમાં
વિનિયોગ ફળ્યો છે તે તે મંત્ર તે તે કર્મમાં વિનિયોગપૂર્વક
ઉચ્ચારવો. પટલોજ આપ્યો (કર્મોપધિકારીઓનો) અધિકાર છે.

ફલિયુગમાંનાં મહર્ષી (માધવાચાર્ય) પણ પંચદશીના નવમાં
પ્રકરણમાં લેખે છે કે:—

કર્મોપાસ્તી વિચાર્યેતે અનુષ્ટેયાવિનિર્ણયાત્ ।

વહુશાસ્ત્રાવિપ્રકીર્ણ નિર્ણેતું કઃ પ્રમુર્નરઃ ॥ ૨૬ ॥

નિર્ણીતોર્થઃ ફલસૂત્રૈર્ગ્રથિતસ્નાવતાઽસ્તિકઃ ।

વિચારમન્તરેણાપિ શ્વતોઽનુષ્ઠાનુપજ્ઞતા ॥ ૨૭ ॥

उपास्तीनामनुष्ठानमार्पग्रन्थेषु वर्णितम् ।

विचारासममर्त्याश्चतच्छ्रुत्वोपासते गुरोः ॥ २८ ॥

वेदवाक्यानि निर्णेतुमिच्छन् भीमांसतां जनः ।

आप्तोपदेशमात्रेण ह्यनुष्ठानं हि सम्भवेत् ॥ २८ ॥

“ वेદમાં કર્મ તથા ઉપાસના ઠેકઠેકાણે કહેલી છે તેમાં ત્યાજ્ય શું ? અને સ્વીકાર્ય શું ? તે જાણવા માટે વિચાર કરવો જોઈએ ” એવું સમજી વિચાર કરનારા (શાસ્ત્રો , વિચાર કરે છે. પણ અનંત વેદની સહસ્રાયર શાસ્ત્રાઓમાં જ્યાંય થઈ રહેલા ઉપ-રોક્ત વિષયનો નિર્ણય કરવા કોણ મનુષ્ય સમર્થ છે ? ॥ ૨૬ ॥ પરંતુ જે સ્વરો આસ્તિક છે, તે તો “ પૂર્વેના ઋષીઓએ તપોવ-લ્લખી (ઉપવૃંદ્ધિ સાથે) શ્રવે વેદને જાણી નિશ્ચિત કરેલો સિદ્ધાંત —કલ્પમૂલ્ય વિગેરે ગ્રંથરૂપે જે આજ પ્રસિદ્ધ છે તેનાજ આધારે ” સ્વતંત્ર વિચાર કન્યા ઘરગલ કર્મ તથા ઉપાસના કરવા સમર્થ માને તત્તર હોય છે. ॥ ૨૭ ॥ ઉપાસના કેવી કરવી તે ઋષિ-પ્રણીત ગ્રંથોમાં પ્રતિપાદિત કરેલું છે. માટે વિચાર કરવા અસમર્થ અથવા અયોગ્ય મનુષ્યો ગુરુ પાસેથી ઉપાસના પ્રદાર જાણી હઈ તે પ્રમાણે ઉપાસના કરે છે. ॥ ૨૮ ॥ વેદ વાક્યનો અર્થનિર્ણય કરવાની ઇચ્છા રાસનારે ગુપીથી વિચાર કરવો પણ ઉપાસના કરવાનો પ્રકાર આપ્તોપદેશથી (પરંપરાથી) જે પ્રાપ્ત થતો હોય તેનેજ સ્વીકારી તે પ્રમાણેજ અનુષ્ઠાન કરવું ॥ ૨૯ ॥ તેમાં પોતાના નિર્ણયને તથા તદનુસારી પદ્ધતિને ઉમેરવી નહીં.

महर्षि पतंजली पण महाभाष्यमां “अप्रयुक्त पण शब्दो छे” एवं प्रतिपादन करनारा पूर्वपक्षीनुं खंडन करती बखते “शब्दजालनी महत्ता तथा विस्तार जाण्या वगर अप्रयुक्त शब्दो छे. एवं केहेवुं नहीं,” एवं प्रतिपादन करी “योम्य शब्दार्थ करवा तथा करेला शब्दार्थनो बीजा तेवाज शब्दना अर्थनी साथे संवाद (मुकाबलो) करवा केटलुं ज्ञान जोइए ते फहे छे; के:—

सप्तद्वीपा वसुमती त्रयो लोकाः चत्वारो वेदाः सांगाः सरइस्याः बहुधाभिन्नाः एकशतमध्वर्युशाखाः सप्तस्रवर्त्मा सामवेदः एरुविंशतिधा वाग्वहृच्यं नवधाथर्वणो वेदः वाकोषाण्यमितिहासः पुराणं वैद्यकमित्येतावाञ्छुब्दस्य प्रयोग विषयः । १ अ. १ पा १ आन्हिक.

“सात द्वीप युक्त संपूर्ण पृथ्वी, त्रणे लोक, अंगोपांग तथा रहस्य सहित चारे वेद, अनेक शाखाओथी युक्त; ते शाखाओ पैकी एकसो यजुर्वेदनी शाखा, एक हजार शाखारूप सामवेद, एकवीस शाखात्मक ऋग्वेद, अने नव शाखात्मक अथर्ववेद, प्रश्नोत्तररूप वेदभाग, इतिहास, पुराण, तथा वैद्यक आ प्रमाणे शब्द शास्त्रनो विषय छे.”

आ भाष्य उपरथी एवं सिद्ध थाय छे के:—एकाद शब्दनो के मंत्रनो अर्थ करेले होय तो ते आटला ग्रंथोना तात्पर्यना साथे सरखावतां सर्व रीते व्यवस्थित विषय होथो जोइए.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતા સિદ્ધ થાય છે કે -કર્મ કે ઉપાસના કરવા માટે વેદના અર્થ-જ્ઞાનની બિલકુલ આવશ્યકતા નથી, તેમજ ઉપર લક્ષ્યા મુજબ અવ્યભિચારી અર્થનુ જ્ઞાન તપો-બલ વિના થવું પણ શક્ય નથી.”

આ પ્રમાણે શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્ત સ્પષ્ટ છતાં જેઓ “ અર્થ-જ્ઞાન વિનાનું અધ્યયન તથા કર્મોપાસનાદિ ઇયર્થ છે ” એવું કહે છે, ત્યારે તેઓ “ કેવલ ધૃત્વપણાના, તથા ધર્મ વિષયક અજ્ઞાનતાના, અને અજ્ઞાનતાને લીધેજ નિરંતર જાગૃત રહેનારા નાસ્તિકપણાના, આર્ધીન બની સામાન્ય જનસમાજ ઉપર ધૂલિપ્રક્ષેપજ કરી રહ્યા છે ” એવું કહ્યા વગર ગતી નથી

ઉપર લેખેલા “ સ્થાણુરયં. ” આ શ્રીત વાક્યનુ તા તર્ક એવું છે કે --‘કર્મમા વપરાતા મન્ત્રોનો અર્થ-ઉપયોગ લાપ્યા વગર કર્મ ન કરવું. ’ જેમ કે એકજ ગાયત્રી મન્ત્ર છે, પણ તેનો ઉપનયન સંસ્કાર વરણે ઉપદેશ કરવામાં, સધ્યા વસ્તે પ્રાણાયામ કરવામાં, અર્ધ્ય સમર્પણ કરવામાં, તથા જપમાં, અપવિત્રતા દૂર કરી પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરવી હોય ત્યારે પ્રોક્ષણ કરવામાં, પચગવ્ય કરતી વસ્તે ગોમૂત્ર લેવામાં, જે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેજ તેનો અર્થ સમજવો આ હેતુથીજ કાત્યાયનાદિ મંત્રર્ષીઓ પણ “ ઋષિચ્છદો વિનિયોગવિત્ ” થઈને મન્ત્રનુ પઠન કરવું એવું કહે છે જેથી રૂઢ પ્રાપ્ત થાય છે

મંત્ર ૫ શાર્દૂલ (ચિત્તો) છે. માટે “ જેમ શાર્દૂલને ધારેલી શિકાર પકડવા માટે છોડવો હોય તો તેને તે શિકાર આંગળી વડે બતાવવી; અથવા તેવી તેની સમજુત કરી પછી તેને છોડવો— વિનિયોગ કરવો—કે તત્કાલ શ્લષ્પ સાથે દોડી ધારેલું કામ કરી યોજનારને કૃતાર્થ કરે છે. ” તેવીજ રીતે મંત્રનો ઉપયોગ કરતાં પેહેલાં—ગાયત્ર્યા વિશ્વામિત્રઃ સવિતા ગાયત્રી ઉપનયનોપદેશે વિનિયોગઃ । પ્રાણાયામેષિઃ અર્ઘ્યદાને ચિઃ જપેવિનિઃ । इत्यादि રીતે મંત્રનો ધારેલા કર્મોમાં વિનિયોગ કરવો. ઇટલે તે યોજેલો મંત્ર પણ “ શાર્દૂલવિક્રીંદત ” કરીને યોજનારને કૃતાર્થ કરશે, વિનિયોગનું તથા ઋષિચ્છંદાદિકનું ઉચ્ચારણજ કરવું જોઈએ એવું નથી તો તેમનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ અને તે જ્ઞાન કર્મમાં મંત્રનો ઉપયોગ કરાય તે વચ્ચે મનોવૃત્તિમાં જાગૃત થાય તો સારું; અર્થાત્ “ અર્થ જ્ઞાન વગરનું કર્મ નિષ્ફલ છે. ” ઇટલે શબ્દાર્થ જ્ઞાન નહીં પણ ઋષિચ્છંદો વિનિયોગના જ્ઞાન વગર કરેલું કર્મ નિષ્ફલ જાણવું એવું કહેવાય.

અહીં સુધીના ઇકંદર લેખ ઉપરથી સનાતન ધર્મ ૫ સર્વ ધર્મમાં શ્રેષ્ઠ હોવાથી તેને તથા તદનુસાર પ્રાચીન પરંપરાને અનુસરી ધર્માચરણ કરવું; અને તે નાબતમાં વિરુદ્ધસંસ્કૃતિદૂષિત બનેલા લોકોએ કરેલા ધૂલિપ્રેક્ષપેન લીધે અંધ બનવું નહીં તેમજ ધર્મથી વિમુક્ત પણ થવું નહીં, ઇટલું સિદ્ધ થાય છે.

આજ સનાતન ધર્મને અનુસરી આચાર વિચાર વ્યવહાર અને નિત્ય કર્યોનું પ્રતિપાદન કરનારા પ્રાચીન ગ્રંથો ઘણા છે. પણ

સેઓ વિસ્તૃત અને શાસ્ત્રાર્થ પૂર્ણ તથા કેવળ સસ્કૃતમાજ હોવાથી હાલના વ્યવહાર-પ્રધાન કાલમા વ્યવહારી લોકોને ઉપયુક્ત થઈ શકે તેમ નથી, તેમજ પોતાના તર્ક તથા બુદ્ધિ પ્રમાણે મત્રોનો અર્થ લેવાનું આડવાર કરી આદિકના પુસ્તકો બહાર પાડવાનું સાહસ પણ કેટલાંક અધુનિક વિદ્વાનોએ કરેલું પણ તેથી આસ્તિકતાના વડે નાસ્તિકતાજ ફેલાય છે, અને

વિનાયક મકુર્વાણો રચયામાસ વાનરમ્ ॥

આ ફહેવતને માત્ર તેઓ સાર્થ કરે છે.

આદિત્ર-મૂલાવલી મરલા અથો અત્યત માહિતી આપ નારા હોવાથી દરેક ધર્મચુસ્તને સમરવા લાયક છે, પણ વ્યવહાર પ્રધાન લોકોને તો નિરપયોગી અને યોજારૂપ છે, તેમજ મુરદ, મરુત, મૂત્ત, અમદાવદ વિગેરે ઠેકાણે પ્રસિદ્ધ થયેલા આસરે ૧૦-૧૨ આદિત્રના પુસ્તકો જોવામા આવ્યા, પરંતુ પ્રમ્તવ નામાં લેખેલો રેતુ પૂરો પાડવામા એક પણ સમર્થ થશે એવું લાગતું નથી

દ્વી રીતે આજમુખી પ્રસિદ્ધ થયેલા નવા તથા જુના આદિત્ર-વિષયક પુસ્તકોની હાલનાં સમયમાં નિરપયોગિતા જોઈ, તથા પૂર્વે લખ્યા પ્રમાણે દર્શિ વનેલી પ્રાચીન સમૃતીને શક્તી આપનાર પણ યોજારૂપ ન થઈ પટે એવો આગર વિચાર પ્રતિ પાદન કરી વ્યવહાર તથા ધર્મ-પ્રાપ્તિ આ બેઉ વિષયનો મુકાવલો કરનાર છપુ પુસ્તક પોમલ અત કરણનાં નરપુત્રોનાં

હાથમાં આપવાની આવશ્યકતા જણાવવા લાગવાથી તેમ કરવા આતુર થયેલા શ્રીક્ષેત્ર ઢાકોર નિવાસી શ્રીયુત્તમયાશંકર મંચ્છારામ પાઠક એમણે—તેમના હેતુ મુજબ એક લઘુ પુસ્તક તયાર નહીં હોવાથી—પોતાના હેતુ મુજબ એક લઘુ પુસ્તક તયાર કરવા માટે મોટા પ્રેમ સાથે મને વિનંતી કરી; જેથી તેમના પ્રેમપૂર્વક વિનંતીના આઘીન વની આ લઘુ પ્રયાસ કરવા હું તત્પર થયો.

આ પુસ્તકના બે ભાગ કરી, પ્રથમ ભાગમાં ઉત્થાનવિધિથી આરંભીને શયન વિધી સુધી આવશ્યક નિત્ય—કર્મ—પ્રયોગ તથા, ગુર્જર ભાષામાં પદ્ધતિ આપી અંતે ચક્ષોપવીત સંસ્કાર તથા ધારણ વિધિ અને અશૌચમાં સંધ્યા કરવાનો પ્રકાર કહી પ્રથમ ભાગ પૂર્ણ કર્યો. બીજા ભાગમાં પ્રથમ ભાગમાં કહેલા કર્મોની સપ્રમાણતા, આવશ્યકતા, તથા શાસ્ત્ર સિદ્ધ સંકોચ વંતાવી ગાયત્રી જપમાં પ્રણવ વાવત તથા જપ સાધન વાવત અર્ધદગ્ધ લોકોમાં ચાલતાં ક્ષગ્ધાનું અપ્રમાણ્ય તથા ગ્રાહ્ય વિષયનો નિર્ણય આપી અંતે સ્નાન વ્યવહારોપયોગી થોડાક પ્રમાણ વાક્યોનો પણ સંગ્રહ આપેલો છે. વ્યવહાર સાધીને પણ ધર્મ સાધવો હોય તો કેવી રીતે કુટુંબમાં રહેવું; અને તેથી કેટલા નિત્ય કર્મો વિશે માફી મળે છે તે પણ નિત્ય દોમનો વિચાર કરતાં જણાવ્યું છે.

આ પ્રમાણે અનેક ગ્રંથોના આધારે લેખેલું પુસ્તક વાંચવા અથવા સાંભળવા માટે અત્રેના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ વે. રા. હરિ ગદાધર વૈદ્ય પનપાઠી, વે. રા. મિર્કમટ ગોહજો ફાળીકર

घनपाठी तथा वे. रा. विष्णुभट चंद्रात्रे घनपाठी एमने विनंती करतांज तेओए पोतानो अमूल्य वस्तु रोकी पुस्तक सारी रीते सांभळी स्थळ विशेषे योग्य ते सुचनाओ करी “आ पुस्तक व्यवहार प्रधान लोकोने तथा नवी पीढीने सारी रीते उपयोगी थवा लायक होवायी अवश्य संग्राह्य एवं ययुं छे” एवो हस्ताक्षर साथे पोतानो अभिप्राय दर्शाव्यो छे तेमज अमारा विद्या-गुरु वे. शा. सं. रा. व्यंकटाचार्य नरहराचार्य उपाध्ये, शास्त्री बडोदा फॅल्लेज एमना तथा अमारा ज्येष्ठ बंधु ती. वे. शा. सं. रा. रामशास्त्री प्रकाशकर एमना संमतीथी निर्णित करेला आ पुस्तकमाना शास्त्रार्थना विषयो जोईने एण धणो संतोष थयानुं तेओए जणायुं छे. सदर अभिप्रायपत्र आ ठेकाणे आपी पुस्तकनुं गौरव करवानी जरूर न लागवाथी ते अत्रे छाप्युं नथी.

आ प्रमाणे सर्वान्तर्यामी श्री सद्गुरूनी प्रेरणाथी तयार थयेला पुस्तकनो सप्रेम अंगिकार करी, अधिकारी नवयुवको पोताना आचार विचारने सुसंस्कृत करी पुस्तकना अते लखेला श्रीकृष्ण भगवानना वेटेवा प्रमाणे मनुष्य जन्मनुं साफल्य करवा भाग्यवान् थरो एवी आशा राखी आ प्राम्ताविक लेख पूर्ण करु छुं.

बडोदरा, मिती आश्विन }

शुद्ध पद्ममी सं. १०.७७. }

ता. ६-१०-२१.

वाळकृष्ण गणेश प्रकाशकर

सुचना — आ पुस्तक बावता पहेलां आंगलां शुद्धिपत्र प्रमाणे शुद्ध करी पढी बांधु

श्री.

प्रकाशकना वे शब्द.

लब्ध्वा कथाञ्चिन्नरजन्म दुर्लभम् ।

तत्रापि पुंस्त्वं श्रुतिपारदर्शनम् ॥

यस्त्वात्मप्रयुक्तौ न यतेत मूढधीः ।

स ह्यात्मज्ञा स्वं विनिहन्त्यभद्रग्रहात् ॥ श्री संकराचार्य.

प्रिय धर्मबंधु महाशयो ! आप जानो छोज के आपड़े देशकाल परिस्थितिने लीधे संकट रूप बनेला जीवन कलहमा अत्यंत व्यग्र थयेला छीये; अने व्यवहारना संकटोने महान् मयलो करीने पण दूर करवा तत्पर थया छीये; तो पण मारे कहेबुं पड़े छे के परम कृपालु श्रीमन्महेश्वरावतार श्रीमच्छंकराचार्य महाराजे वियेकचूडामणिमां कहेला सिद्धांत तरफ दुर्लक्ष करी शकाम तेम नर्था. आचार्य श्री कहे छे:—

“ अत्यंत दुर्लभ एवं मनुष्य जन्म, तेमां पुरुषत्व, तेमां पण वेदवेदांगना अध्ययन अध्यापन विगेरेनो अधिकार-संपन्न एवा ब्राह्मणनो अवतार प्राप्त थयो छतां; जे मूर्ख (व्यवहारअस्त=मूढधीः) जन्म मरण परंपरामांथी मुक्त थवा

પ્રયત્ન કરતો નથી તેજ “ આત્મહત્યા ” કરનારો છે, અને તેજ કેવલ વ્યવહારગ્રસ્ત થવાને લીધે પોતાનો નાશ કરી લે છે. ”

આ આચાર્ય શ્રીનો સિદ્ધાંત ધ્યાનમાં રાખી વ્યવહારમગ્ન રહેવું હોય તો “ યથાશક્તિ સ્વકર્માચરણ કન્યા વગર ગતિ નથી ” એવો સિદ્ધાંત અનેક વિદ્વાનોના પરિચયને લીધે મારા ધ્યાનમાં આવવાથી, તેમ દેશોદ્ધાર કરવા ઉત્કટ ઇચ્છા ધરાવનારા નવયુવકો ધર્માચરણ તરફ પોતાનું લક્ષ્ય દોરી શુદ્ધ ચિત્ત બનશે તોજ ઇચ્છિત કર્મમાં ફાતે મેલવશે, એવું નિશ્ચિત રીતે જણાઈ આવ્યાથી, “ વ્યવહાર પ્રધાન લોકોને ઉપયોગી થઈ શકે ” એવું પુસ્તક બનાવવા માટે અમારા પ્રેમાદિત બે શા. સં ઘાઠ કૃષ્ણ ગણેશ પ્રકાશકર* કે જે શ્રી શારદાપીઠ ચાતુર્વર્ણ્ય વિદ્યાલયના મુખ્ય અધ્યાપક હતા, તેમને વિનતી કરી જે વિનતીનો તેમણે પ્રેમપૂર્વક સ્વીકાર કરી, અનેક ગ્રંથોના આધારે તથા વિદ્વાનોના સમર્ત્તાથી “ આ “ આદિક્ષાર-સંક્ષેપ ” નામનું પુસ્તક મને તૈયાર કરી આપ્યું. આ પુસ્તક શ્રીક્ષેત્ર ડાકોર કે જ્યાં “ પરમ કૃપાલુ પરમાત્મા શ્રી રણછોડરાયજી મહારાજ વિરાજમાન છે, અને જ્યાં તેમના કૃપાલુગની નીચે ઘણા યજુ શાસ્ત્રીય ત્રવાડી મેવાડા વિગેરે બ્રાહ્મણો નિવાસ કરે છે ” ત્યાંના તથા હતર ગામના રહેવાસી વિપ્ર વર્ગને પોતાનું નિત્યકર્મ સુલભ રીતે કરવાની સમજૂત આપી શકે એવા હેતુથી છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

आ पुस्तक डाकोर क्षेत्रना यजुर्वेदीय ब्राह्मणेने तथा डाकोरनी पाठशाळाओमां अभ्यास करनार विद्यार्थिओने विना मूल्ये आपवामां आवशे.

आशा छे के अमारा व्यवहार प्रधान धर्मबंधुओ तथा नवयुवको आ पुस्तकनो संग्रह करी तेमां लख्या मुजब पोतानी शक्ती प्रमाणे स्वधर्माचरण करी ग्रंथकर्ताने तथा मने अंशतः पण कृतार्थ करशे.

डाकोर
संवत् १९७७
आश्विन शुद्ध ५
गुप्तार

प्रसिद्ध कर्ता.
समाशंकर मंछाराम पाठक.

शुद्धिपत्र.

आ प्रमाणे पुस्तक शुद्ध करीने वांचवुं.

पत्रांक.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
२	१	आचर्मन	आचर्मन
"	१९	आपनी	आपणी
६	४	वचः	वचः
"	"	मज्ञा	मज्ञा
८	११	वरुणाया	वरुणाया
"	१२	पाशा -	पाश -
"	१५	योर्व -	योर्व ।
"	१७	यस्य	यस्य
"	१९	तुल्यसन्वा	तुल्यसन्वा
९	१	स्विन्न	स्विन्न
"	८	ग्रजेत्	ग्रजेत्
१०	४	पाशा-	पाश-
११	२०	जलेऽस्मिन्	जलेऽस्मिन्
१३	३	सर्व०श्रये	सर्व०भवेत्
१६	३	अ्यायुपज्जम०	अ्यायुपज्जम०
"	१४	भाष्यम्	भाष्यम्
"	१५	महिमा	महिमा
"	१८	व्यक्राम	व्यक्राम

१३ धेर नित्य स्नान करुं होय त्यारे विधि	१२'
१४ प्र० ६ तुं; गौणस्नान क्यारे करुं	१३
१५ प्र० ७ मुं; भस्मरुद्राक्ष धारण प्रकार	१४
१६ भस्मरुद्राक्ष धारण पद्धति भाषामां	१५
१७ प्र० ८ मुं; पुरुषसूक्तम्	१६
१८ पुरुषसूक्तनो उपयोग तथा विनियोग	१८
१९ प्र० ९ मुं; प्रातः सन्ध्या प्रयोग	१८
२० अथ प्रातः सन्ध्या (भाषामां)	२४
२१ प्र० १० मुं; देवपूजानो विधि	२८
२२ देवपूजानो माहिती साथे प्रयोग	४१
२३ प्र० ११ मुं; पूजाप्रतिनिधिरूपा शिवप्रतिपत्तिः	५०
२४ शिवप्रतिपत्ती क्यारे भणवी	५२
२५ शिवप्रतिपत्तीनुं प्रामाण्य तथा अत्रे संग्रह	५२
२६ प्र० १२ मुं; हंसकल्पोक्त सूर्य नमस्कार	५३
२७ हंसकल्पोक्त सूर्य नमस्कारनी पद्धति (भा०)	५५
२८ प्र० १३ मुं; मध्यान्ह संध्या प्रयोग	५६
२९ मध्यान्ह संध्या करवामा विशेष	५७
३० प्र० १४ मुं; ब्रह्मयज्ञ प्रयोग	५८
३१ ब्रह्मयज्ञनो माहिती साथे प्रयोग	६०
३२ प्र० १५ मुं; तर्पण प्रयोग	६१

૩૩	બ્રહ્મયજ્ઞ તથા તર્પણ અન્યવહિત રીતે કરવા હોય તો	૭૨
૩૪	તર્પણની માહિતી તથા પ્રયોગ	૭૨
૩૫	તંત્ર પ્રયોગ કરવો હોય તો વિશેષ...	૭૬
૩૬	પ્ર૦ ૧૬ મું; વૈશ્વદેવ પ્રયોગ	૭૬
૩૭	વૈશ્વદેવનો સમજુતી સાથે પ્રયોગ	૮૦
૩૮	પ્ર૦ ૧૭ મું; ભોજનવિધિ સંક્ષેપમાં....	૮૩
૩૯	ભોજન કરવાની પદ્ધતી	૮૫
૪૦	પ્ર૦ ૧૮ મું; સાયં સંધ્યા પ્રયોગ	૮૭
૪૧	સાયં સંધ્યામાં વિશેષ ..	૮૮
૪૨	પ્ર૦ ૧૯ મું; નિદ્રાલેતાં પહેલાં શું કરવું	૮૮
૪૩	શયન પ્રકાર	૮૯
૪૪	પ્ર૦ ૨૦ મું; યજ્ઞોપવીત ધારણ વિધિ	૮૯
૪૫	જનોઈ નિઘ્ઠ્ઠી ગયું હોય અથવા તુટ્યું હોય તો નવું ધારણ કરવાની પદ્ધતિ	૯૦
૪૬	પ્ર૦ ૨૧ મું; આશૌચમાં સંધ્યા કેટલી અને કેવી કરવી	૯૧
૪૭	આશૌચમાં સંધ્યા કરવાની પદ્ધતિ ...	૯૨

ધાગ ૨ જો.

૪૮	બ્રાહ્મ ગુદ્ધર્ત કોને કેદેવો	૯૩
૪૯	બ્રાહ્મ ગુદ્ધર્તમાં જાગૃત થઈને શું કરવું	૯૩

૫૦ માંગલિક પદાર્થો	૨૪
૫૧ આચમનના પ્રકાર	૨૫
૫૨ પુરાણાચમનની પદ્ધતિ	૨૫
૫૩ સ્માર્તાચમનની પદ્ધતિ	૨૭
૫૪ શ્રૌતાચમનની પદ્ધતિ	૨૮
૫૫ શ્રોત્રા ચમનની પદ્ધતિ	૨૯
૫૬ આચમનના પ્રકારોનો વિનિયોગ	૨૯
૫૭ તૂર્ણી આચમનનો પ્રકાર	૨૯
૫૮ આચમન ઇટલે શું	૧૦૦
૫૯ આચમન માટે પાણી કેટલું લેવું	૧૦૦
૬૦ શૌચકૃપની આવશ્યકતા	૧૦૧
૬૧ શાસ્ત્રસંમત ધર્મસંકોચ કરવાની પદ્ધતિ	૧૦૧
૬૨ અનાચારી અને અત્યાચારીની નિંદા	૧૦૨
૬૩ દેહશુદ્ધી કેવી કરવી	૧૦૨
૬૪ મૃતિકા કેટલા વસ્ત્ર લગાડવી	૧૦૩
૬૫ મૃતિકા તથા પાણીથી દ્રવ્ય શુદ્ધી કરવાની મર્યાદા	૧૦૩
૬૬ માવદુષ્ટની શુદ્ધી થાયજ નહીં	૧૦૪
૬૭ શુદ્ધિ માટે આલસ કરવો નહીં	૧૦૪
૬૮ સક્ષિપ્ત સ્નાન વિધિ	૧૦૫
૬૯ સ્નાન વિધિનો સંકોચ શા માટે ?	૧૦૫
૭૦ પ્રાતઃસ્નાનની આવશ્યકતા	૧૦૬

૭૧ સ્નાનના ગુણ	૧૦૬
૭૨ સ્નાન ન કરે તો ?	૧૦૬
૭૩ સ્નાન કરવાની અશક્યતા હોય ત્યારે શું કરવું ?				૧૦૭
૭૪ વસ્ત્ર ધારણ કેવી રીતે કરવું ?	૧૦૮
૭૫ પ્રાણાયામ કરતી વખતે નાસિકાધારણ.			૧૦૯
૭૬ પૂર્ણ કુંભન અને રેચન વાવત મતમેદ			૧૦૯
૭૭ સમન્ત્રક પ્રાણાયામ	૧૧૦
૭૮ માત્રા લક્ષણ	૧૧૧
૭૯ તૂર્ણી પ્રાણાયામ	૧૧૧
૮૦ મસ્ત્ર ધારણની આવશ્યકતા	૧૧૧
૮૧ તિલકસમુચ્ચય	૧૧૨,
૮૨ ઉપાસનાંગતિલક સધા તેની પ્રાપ્તતા			૧૧૩
૮૩ જલના અંદર જલનોજ તિલક કરવો			૧૧૪
૮૪ પુરુષસૂક્ત પાપનાશક છે	૧૧૪
૮૫ સંધ્યા કરવી	૧૧૪,
૮૬ સંધ્યા ન કરનારની નિંદા	૧૧૫
૮૭ સંધ્યાકાલ	૧૧૫
૮૮ કાલાતિક્રમ થાય તો પ્રાયશ્ચિત	૧૧૬,
૮૯ મધ્યાન્હસંધ્યાનો વસ્ત્ર	૧૧૬
૯૦ છેવટ ગૌણકાલ	૧૧૬
૯૧ આઠસર્મા વસ્ત્ર શુભાવે તો	૧૧૭

९२ आशौचमां यण संध्या करवी	११७
९३ आशौचमां संध्या केवी रीते करवी ?	११७
९४ संकरूपोपयोगी माहिती	११८
९५ उपस्थान एकत्र	१२१
९६ जप प्रकार	१२१
९७ ब्राह्मपक्ष निर्णय	१२१
९८ संख्या गणवाना साधननो विचार....	१२२
९९ रुद्राक्षमाला सर्वोत्तम छे	१२३
१०० जप बखते हाथ क्या राखवो	१२३
१०१ जप बखते हाथने आच्छादित करवो	१२४
१०२ अथ गायत्रीमंत्रस्वरूपविचारः	१२४
१०३ श्री प. प. शंकराचार्यनो निर्णय	१२५
१०४ श्रुतिस्मृति तथा युक्तीसिद्ध उपबृंहण	१२९
१०५ संशयित बाबतमा ऋग्वेदानुकूल निर्णय सर्व मान्य छ.	१३१		
१०६ जपनी आवश्यकता	१३२
१०७ षट्फर्मो	१३३
१०८ एकत्र अथवा पृथक् रेहेवुं	१३३
१०९ एकत्र रेहेनारने धर्म संकोच	१३४
११० षोडशोपचार	१३६
१११ पंचोपचार	१३६
११२ पुरुषसूक्तन्यास	१३७

११३	पंचायतन स्थापन प्रकार	१३८
११४	सूर्यनमस्कारने श्रौत प्रमाण	१३८
११५	ब्रह्मयज्ञ-सूत्र	१३९
११६	गायत्रीना संबंधमा निर्णय	१३९
११७	प्राजापत्यादि तीर्थो	१४०
११८	पंचसूना	१४०
११९	वैश्वदेवाग्निनिर्णय	१४०
१२०	वैश्वदेवनी आवश्यकता	१४१
१२१	अन्न वाक्य	१४१
१२२	अन्नं आच्छादन तथा अमृतीकरण	१४१
१२३	प्राणाग्निहोत्रनी आवश्यकता	१४२
१२४	सायंकालीन कृत्यो करी सुंहुं	१४२
१२५	केधी रीते सुंहुं ?	१४२
१२६	उपवीती तथा बद्धशिख रहेवुं	१४३
१२७	मञ्जोपवीत धारण निर्णय	१४३
१२८	उपवीत्यादि लक्षण	१४३
१२९	मञ्जोपवीत (नवुं) क्यारे धारण करवुं ?	१४३
१३०	दोषने लीधे विशिख होय तो ?	१४४
१३१	अण पवित्र बाबतो	१४५
१३२	स्पर्शस्पर्श बाबत विचार	१४५
१३३	समाजर्मा स्पर्श विचार	१४५

१३४ वस्त्रत उपर कर्म न थाय तो !...	१४५
१३५ नास्तिकसंग परित्याग	१४६
१३६ घातक बान्तो	१४६
१३७ यथाशक्ति स्वकर्म करवुं	१४६
१३८ धर्म संग्रह करवो '....	१४६
१३९ धर्मएज विशेष—भेदक छे.	१४७
१४० व्यवहारमां केवुं वर्तवुं ?	१४७
१४१ शास्त्रमर्यादा छोडनार कृतार्थ थाय नहीं	१४७
१४२ श्रीकृष्ण भगवानर्न, शास्त्रोक्त कर्म करवा माटे आज्ञा. १४८		
१४३ ईश्वरसेवा करी जन्मनुं साफल्य कराय छे	१४८

❧ इति विषयानुक्रमणिका. ❧

श्री.

श्रीमच्छंकराचार्यविरचितं साधनपञ्चकम् ॥

वेदो नित्यमधीयतां तदुदितं कर्म स्वनुष्ठायताम् ।

तेनेशस्य विधीयतामपचितिः काम्ये यतिस्त्यज्यताम् ॥

‘पापौघ’ परिधूयतां भवमुखे दोषोऽनुसंधीयताम् ।

आत्मेच्छा व्यवसीयतां निजगृहात्तूर्णं विनिर्गम्यताम् ॥१॥

निरंतर अध्ययनधर्मेने अनुसरी वेदपठण करो, अने वेदे प्रति-
पादित करेलुं कर्म सारी रीति करो. आ प्रमाणे पोतानुं विहित कर्म
करी तेना वडेज जगन्निधंता परमेश्वरनी पूजा (आज्ञापालनरूप
सत्कार एज पूजा) करो, यण काम्य कर्म करवा विषे जुद्धि न
राखो. (छोडी चो.) “ नित्यनैमित्तिक कर्मो वडेज ” पापसमूह
नष्ट करो, अने “ फरी पापसंचय न थवा माटे ” संसारना
मुखने विषे दोषदृष्टीज राखो. आत्मप्राप्तीनी इच्छा राखी सर्व
व्यवहार करो, अने जेम बने तेम (जलदी) उतावळ करी
“ वैराग्य यतांज ” पोताना गृहमांथी-गृहस्थाश्रममांथी-ब्रह्म-
निकळी पडो ॥ १ ॥

संगः सत्सु विधीयतां भगवतो भक्तिर्दृढा धीयताम् ।

शान्त्यादिः परिचीयतां दृढतरं कर्मांशु संत्यज्यताम् ॥

सद्विद्वानुपसर्प्यतां प्रतिदिनं तत्पादुके सेव्यताम् ।

ब्रह्मैकाक्षरमर्च्यतां श्रुतिशिरोवाक्यं समाकर्ण्यताम् ॥२॥

सत्पुरुषोक्तो संग करो; परमात्मानी दृढ एटले अव्यभिचा-

रिणी भक्ति हृदयमां राखो, वैराग्यद्वारा ईशरूपापात्र बनावनारा

શાન્તિ તિતિક્ષા इत्यादि सद्गुणो प्राप्त થવા માટે યોગ્ય અભ્યાસ કરો; અને જે આપણને પ્રતિબંધક થઈ પડશે એવું કોઈ પણ પ્રકારનું અહંકારપૂર્વક કરવામાં આવતું કર્મ હશે તે શૂદ્ધ છોડી દો. સચ્છાત્મનો અભ્યાસ કરી તેનો અનુભવ લેનારો વિદ્વાન્ મહે તો તેની પાસે જવાનું રાહો, તથા ઘરોજ તેની ચરણ સેવા પણ કરો. જ્યારે તે કૃપા કરવા તયાર થાય ત્યારે તેની પાસે “ એક અદ્વિતીય અક્ષર=અવિનાશી એવા બ્રહ્મ=આત્મતત્ત્વ-ની જ યાચના કરો અને ઉપદેશ તરીકે તેમના મુક્તમાંથી નિકળતું વેદાન્ત=ઉપનિષદ વાક્ય સાંભળો ॥ ૨ ॥

वाक्यार्थश्च विचार्यतां श्रुतिशेरःपक्षः समाश्रीयताम्।
 दूस्तर्कात्सुबिरम्यतां श्रुतिमतस्तर्कोऽनुमन्धीयताम्।
 ब्रह्मवास्मि विभाव्यनामहरहर्गर्वः परित्यज्यताम्।
 देहेऽहम्मतिरज्ज्यता बुधजनैर्वादः परित्यज्यताम्॥३॥

ઉપદેશ તરીકે સાંભળેલા ઉપનિષદ વાક્યોનો અર્થ વિચારમાં લ્યો, તેમ કરતાં મનમાં વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય તો વેદાંતશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતને જ ગ્રાહ્ય માની તેની શાન્તિ કરો. ગુરુ વાક્ય ઉપર વિશ્વાસ રાખીને જ શાસ્ત્ર વિચાર કરવો. તર્ક બિલકુલ કરવો નહીં; અને કદાચ કરવાનો જ હોય તો વેદને-વેદસિદ્ધાંતને અનુકૂલ એવો જ તર્ક કરવો પણ દુસ્તર્કથી તો પૂર્ણ દૂર રહેવું. ઉપનિષદવાક્યસિદ્ધાંતરૂપ-હું બ્રહ્મ જ છું.-એવું નિઃતર મનમાં માની લેવું તેમ સર્વ પ્રકારનો ગર્વ-કર્તૃત્વાભિમાન દિવસે દિવસે

છોડી દેવો. દેહના વિશે અહં માવના છોડી ચો અને વિદ્વાન્
લોકોની સાથે વાદવિવાદ કરવાનું પણ છોડો. ॥ ૨ ॥

શુદ્ધ્યાધિશ્ચ ચિકિત્સ્યતાં પ્રતિદિનં મિશ્રૌષધં મુજ્યતામ્।
સ્વાદ્વન્નં ન તુ ચાચ્યતાં વિધિવશાત્પ્રાપ્તેન સંતુષ્યતામ્॥
શીતોષ્ણાદિ વિપક્ષતાં ન તુ દૃથા વાક્યં સમુચાર્યતામ્ ।
ઔદાસીન્ધમભીક્ષ્યતાં જનકૃપાનૈર્ધુર્યમુત્સૃજ્યતામ્ ॥૪॥

“ જિતં સર્વં જિતે રસે ” રસ-રસનેન્દ્રિયને જિત્યું પડેલે
સર્વ જિત્યું છે એવું સમજવું એવો સિદ્ધાંત હોવાથી દરેક મુમુક્ષુ
અથવા મનુષ્યમાત્રે “ જિહ્વાલૈલ્ય ” ના આધીન ન થવું; એ
તેની ફરજ છે. જિહ્વાલૈલ્ય વંધક હોવાથી તેનાથી અલગ રહેવા
માટે આચાર્ય શ્રી કહે છે કે:—

ધુધારૂપ વ્યાધીને દૂરકરો, અને તેટલા માટે દરરોજ
ઔષધ સરસી મિશ્રા ઇષ્ટ અથવા અનિષ્ટ સ્વાદનો વિચાર ન
કરતાં સ્વાદો; સ્વાદુ અન્ન માગશો નહીં, દૈવવશાત્ જે પ્રાપ્ત
થશે તેના વહેજ સંતુષ્ટ રહો. શીત ઉષ્ણ વાત વર્ષા વિગેરેની
બીડા સહન કરો, નિરુપયોગી વાક્ય ઉચ્ચારશોજ નહીં. કોઈની
માથે મિત્રતા અથવા શત્રુત્વ ન મેલવતાં કેવલ ઔદાસીનતાને
મેલવવાની ઇચ્છા કરો; અને તેવી ઔદાસીનતા પ્રાપ્ત થવા માટે
લોકોએ કરેલો ઉપકાર તથા અપકાર ખુલી જાઓ ॥ ૪ ॥

एकान्ते सुखमास्यतां परतरे चेतः समार्थायताम् ।
पूर्णात्मा सुसमीक्ष्यतां जगदिदं तद्वर्धितं दृश्यताम् ॥

પ્રાકર્મ પ્રવિલાપ્યતાં ચિતિવલાન્નાપ્યુત્તરૈઃ શ્લિષ્પતામ્ ।
પ્રારબ્ધંત્વિદ્ ભુજ્યતામય પરબ્રહ્માત્મના સ્થાયતામ્ ॥૫॥

एकान्त स्थलने विशे सुखे बेसो परतरतत्त्वने--आत्माने
विशे अन्तः करणने स्थापित करो. आत्मा ए कोई प्रमाणवडे
मापेलो नथी अतएव सर्वतः पूर्ण छे एवं विचारो अने
(सत्य नो विचार करतां सत्य तरीके भासमान थतुं)
आ जगत् आत्मावडे बाधित छे एवं जाणो; ज्ञानबलवडे संचित
कर्मनो नाश करो अने क्रियमाण कर्मोथी न जोडाओ, आ
जन्ममां मात्र प्रारब्ध भोगो अने पछी (कर्म नाश थया पछी)
परब्रह्मरूपे रहो ॥ ५ ॥

यः श्लोकपंचकमिदं पठते मनुष्यः ।
सश्चिन्तयत्यनुदिनं स्थिरतामुपेत्य ॥
तस्याशु संसृतिद्वानलतीव्रघोर- ।
तापः प्रशान्तिमुपयाति चितिप्रसादात् ॥ ६ ॥

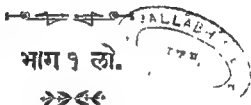
जे મનુષ્ય સ્થિર બનીને દરરોજ આ પાંચ શ્લોકનું પઠન
કરશે તથા તેના અર્થનો વિચાર કરશે, તેનો સંસારરૂપદાવામીનો
પ્રસાર અને મયંકર તાપ પરમાત્માના પ્રસાદવડે જલદી શાંતીને
પામશે ॥ ૬ ॥

• ॥ इति श्री. ५. ५. श्रीमच्छंकराचार्य विरचितं साधन
पञ्चकस्तोत्रम् ॥

॥ श्री दत्तः प्रसन्नोऽस्तु ॥

श्री शुक्लयजुर्वेदीय

आह्निकसार-संक्षेप.

भाग १ लो.

वासुदेवो यतिश्रेष्ठः सदा विजयतेतराम् ।

स कृपाविटपी छायाभासुरः पातु मां सदा ॥१॥

हृत्सरोरुहपतिस्थसद्गुरुप्रेरिता मम ।

सूचिता वाग् दिशत्वर्यानखिलान् श्रुतिसम्मतान् ॥२॥

प्रकरण १ लुं.

रोगरहित माणसे ब्राह्म मुहूर्तमां जाग्रूत थईने पोताना

उत्थान प्रकार.

इष्टदेवनं स्मरण करी, आदर्शादि मार्गे-

लिक पदार्थोनिं यथासंभव अवलोकन करी;

“समुद्रवसने देवि पर्वतस्तनपण्डले । विष्णुपत्तिन नमस्तुभ्यं
पादस्पर्शं क्षमस्व मे ॥” आ श्लोकवडे “पृथ्वीनी प्रार्थना”

करी; शयननो (पयारीनो) त्याग करवो. मुखशुद्धि माटे त्रण

कोगळा करी; तथा तूष्णीं आचर्मन करी; देव, द्विज, गुरु, गाय, माता, तथा पितानुं सगवड प्रमाणें दर्शन लई; दिवसमा करवा धारेला धार्मिक तथा आर्थिक कृत्योनु चिंतन करवु. मागलिक पदार्थोमा जमणा हाथनो पण मागलिक तरीके समावेश करेलो छे; तेथी इतर मागलिक पदार्थोना अभावे, तथा मागलिक पदार्थनु दर्शन लेता पेहेलाज अमागलिक पदार्थनु दर्शन थवानो सभव होय त्यारे, जमणा हाथना हथेळीनु दर्शन जरूर लेनु.

प्रकरण २ जुं.

(गमना के नगरना) बहार खुली जगामा “ मल मूत्रनो उत्सर्ग करवा माटे ” जयानी

मलमूत्रोत्सर्ग करवा
जवा माटे सामान्यत
शास्त्रीय पद्धति

इच्छा होय तो, बनता सुधी नैर्ऋत्य
दिशामा एक बाणना प्रक्षेप जेटलु

(कमीमा कमी सो हाथ) दूर जई, सुका पानडा के घास अथवा सुकी खरी पडेली न्हानी डाखडिओ बिगेरे जमीन उपर पाथरी, “ रात्रे दक्षिण दिशा तरफ अने दिवसे उत्तर दिशा तरफ मुख राखी ” बेसवु. सध्या कालमा (न रात के दिवस गणाय एवी समेय) उत्तर दिशा तरफ मुख राखी बेसवु. मल अने मूत्रनो उत्सर्ग करती बसते जनोईने प्रथम कळे करी, आपनी नजरे न आवे एवी रीते काने बीटवु. तेमज मुख मस्तक अने नाक ए बसथी डाकवा तथा मौन राखवु.

સુછી જગામા ઉત્સર્ગ માટે વેસવુ હોય ત્યારે “ લીલો
 ઘાસ, કીડિઓના દર, જવા આવવાનો રસ્તો, જલ, જલાશયના
 નજીકનો પ્રદેશ, રાફડો, અમી, મમ્મ, (રાસોડો) ગોશાલા,
 ગોમય, પર્યત કે ટેકરીનુ ઉચુ ગિલ્લર, મ્મજાને, પડવાનુ જ્યા
 ભય હોય તેવુ રોડ પળ સ્થલ, ધર્મજાલા, પ્રવાસિઓને ઉપયોગી
 થનારા વૃક્ષોના (મૂલ) નજીકનો પ્રદેશ, અને લેડેલુ રેતર ”
 ઘટલા સ્થાનો છોડીને વેસવુ તેમજ ચાલતા ચાલતા કે ઉભા
 ઉભા “ મલમૂત્રોત્સર્ગ ” ન કરવો અમી, વાયુ, સૂર્ય, ચંદ્ર,
 તીર્થ સ્ત્રી, ગુરુ, કે ત્રાક્ષણ એમના સન્મુખ પળ (મલ૦ માટે)
 વેસવુ નહીં આ વાત જાલવવા જતા પ્રથમ લેપેલો દિશાનો
 નિયમ ન સચવાય તો, અથવા “ ગોવિંદાર્ણવ ” નામના ગ્રથમા
 વક્ષા મુજબ શોર્ષેરૂપમાજ મલમૂત્રોત્સર્ગ માટે જવુ હોય ત્યારે
 દિશાના નિયમનો ભગ થાય તો હરકત નથી આ (મલ૦ ની)
 વલતે શુદ્ધિ કરવા માટે સાથે રાસવાનુ ઉદરૂપાત ‘ મૂત્રનો
 છાટો ન ઉડે ” ઘટલે છેટે રાસવુ

મલમૂત્રોત્સર્ગ કરી રહ્યા પછી સાથે આળેલા જલવડે તથા
 શુદ્ધિ કરવાના રીત સારી મૃત્તિકાવડે વેડ અધરેંદ્રિયોને “ ગંધ
 લેપેરહિત થઈ શકે તેવા ” શુદ્ધ કરી
 યોગ્ય સ્થાને આવી વીજા પાત્રમા પ્રથમથીજ મુકેલા જલવડે તથા
 સારી મૃત્તિકાવડે વેડ પગને તથા વેડ હાથને ગન્ધ તથા લેપ નષ્ટ
 થાય ત્યા મુધી શુદ્ધિ કરવા, અને પોતાની ડાબી બાજુએ ચાર

કોગળા નાસવા. સાથે રાસેલું જલપાત્ર ઇતર ઉપયોગમા લેવાનું
 હોય તો તેની પળ આ પ્રમાણેજ (મૃત્તિકા અને જલથી) શુદ્ધી
 કરવી. શુદ્ધિ કરવાની આવડતમા કદાપિ આઠેસ કરવી નહી,
 કારણ બ્રાહ્મણત્વ એ શુદ્ધિ મૂલકજ છે

દ્વિયોની શુદ્ધિ કરવા માટે, તથા હાથ પગ ધોવા માટે

શુદ્ધિ થઈ જલ અને પાસે જલાશય હોય તો પળ સ્વતંત્ર જલ
 પાત્રોમા જલ ભરી તેનોજ ઉપયોગ કરવો
 કારણ આ શુદ્ધી “ ઉદ્ધૃત જલવડે ”

પડેલે “ જલાશયમાથી વીજા પાત્રમા લીધેલા જલવડેજ કરવી ”
 એવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે આ પ્રમાણે કરવાથી શ્નાનાદિ વિધિ
 માટે જલાશયનું જલ શુદ્ધ રહી સાસંગિક રોગોનો ફેલાવ
 થાય નહી

શુદ્ધિ માટે ‘ રાફડાની, ઉદરના દરની, જલના અદરની,
 બીજાએ વાપરીને વાકી રહેલી, મીંતની, રસ્તામાની, તથા કોઈ પળ
 પ્રકારનો અપવિત્રતાનો સમન હોય તેવા સ્થાનની મૃત્તિકા ન લેતા
 શુદ્ધ મૃત્તિકાનોજ ઉપયોગ કરવો (મૃત્તિકાના અભાવમા રાસોડાનો
 ઉપયોગ કરવામા આવતો દેખાય છે, તેથી કરવાને પ્રમાણ
 “ શુદ્ધિ પ્રકરણમા શોધક દ્રવ્યોમા તેનો સ્વીકાર કરેલો છે ”)
 આ પ્રમાણે શૌચવિધિ ચચા પછી દત્તધાવન કરવું

प्रकरण ३ जुं.

दंतधावन ए काष्ठ, भृत्तिका, आपो विगेरे शुद्ध वनम्पतीना

पानडा, अथवा शुद्धि प्रकरणमा यतावेला

दंतधावन
मा मनो

भस्मादि योग्य पदार्थ, पैकी अनुकूल पदार्थ

वडे करवु. काष्ठ लेवु होय तो ते सामान्यत

काटावाळा वृक्षोनु, क्षीर वृक्षोनु, (पीपळो वट विगेरेनु) अघेडा

विगेरे विहित वनम्पति पैकीनु, अने आपणा मुखने तथा दातने

नुकसानकारक न थाय तेवु लेवु. दंतधावन काष्ठ ब्राह्मणोए

(न्निथोए पण) टक्की आगळी जेटलु जाडु अने चार आगळ

लावु लेवु. (प्रमाण पोत पोताना आगळीओनु समजवु.)

काष्ठनो अभाव होय त्यारे. अने अमावास्या, श्राद्धतिथि

विगेरे पितृतिथीना तथा एकादशी विगेरे

व्रत के उपवासना दिवसे, अथवा इतर

कारणने लिधे काष्ठनो स्वीकार न करवानो

उत्तमान मा मनो
अपवाद अन प्रतिनाथ.

होय त्यारे, उपर लखेला काष्ठ त्रिवायना पदार्थवडे दंतधावन

करवु. दंतधावन करती वेळाए दातने तर्जनी एटले अगुष्ठना

नजीकनी आगळी अडवा देवी नहीं. दन्त धावन करता विशेषत

व्रत उपवासना दिवसे दातमाथी लोही न निरुळवु जोइए, कारण

तेवु थवाथी व्रत उपवासनो मग थाय. जेमना दातमाथी लोही

निरुळ्या वगर रेटेज नहीं एवु होय तेवाओए व्रत उपवासना

दिवसे केवल बार कोगळा करवा; एटले तेटलार्थीजि मुखशुद्धि
तथा दंतधावन थाय छे.

काष्ठशी दंतधावन करवुं होय त्यारे “ आयुर्वलं यशो

दंतधावन पद्धति

वचः प्रजाः पशु वसूनि च । ब्रह्म प्रजा

च मेधां च त्वन्नो धेहि वनस्पते ॥ ”

आ मंत्र बोली काष्ठम्यवनस्पतिदेवतानी प्रार्थना करी
“ मुखदुर्गन्धिनाशाय दन्तानाञ्च विशुद्धये । पृथिव्याय च
गात्राणां कुर्वेऽहं दन्तधावनम् ॥ ” आ मंत्र बोली दंत-
धावन कर्मनो आरंभ करवो. दन्तमल तथा जिह्वामल काढी रक्षा
पछी जलबडे अतर्वाह्य मुखशुद्धि करी पोतानी डाबी बाजू तरफ
बार कोगळा करवा. ज्यारे दन्तधावन माटे काष्ठ लेवुं न होय
त्यारे प्रथमनो वनस्पतिप्रार्थनानो श्लोक न बोलता बाकीनो विधि
करवो. आ प्रमाणे दंतधावन थया पछी बखतने अनुसरिने
योडी पण ईश स्तुती अथवा इष्ट म्नुती करवी. उदाहरण
तरीके —

प्रातः स्मरामि भवभीतिहरं सुरेशम् ।

गङ्गाधरं वृषभवाहनमग्निकेशम् ॥

खट्वाङ्गशूलवरदाभयहस्तमीशम् ।

संसाररोगहरमौषधपद्धितीयम् ॥ १ ॥

प्रातर्नमामि गिरिशं गिरिजार्धदेहम् ।

सर्ग-स्थिति-प्रलय-कारणपादिदेवम् ॥

विश्वेश्वरं विजितविश्वमनोभिरामम् ।

संसार-रोग-हरमौषधमद्वितीयम् ॥ २ ॥

प्रातर्भजामि शिवमेकमनंतमाद्यम् ।

वेदान्तवेद्यमखिलं पुरुषं महान्तम् ॥

नामादि-भेद-रहितं पदभावनशून्यम् ।

संसाररोगहरमौषधमद्वितीयम् ॥ ३ ॥

प्रातः समुत्थाय शिवं विचिन्त्य ।

श्लोकत्रयं येऽनुदिनं पठन्ति ॥

ते दुःखजालं बहु-जन्म-सञ्चितम् ।

हित्वा पदं यान्ति तदेव शम्भोः ॥ ४ ॥

इति शंकरस्तुतिः

प्रकरण ४ थुं.

॥ अथ नद्यादौ प्रातःस्नान विधिः ॥ तत्रादौ

तार्धने विशेषे प्रातःस्नान
करकामो संक्षिप्त विधि
भस्म, धौतं कार्पासं कौशेयमौर्णं वा
नक्षयुगमौर्णान्तरितं, जलपात्रादि-
चादाय तार्धतटे गत्वा शुचौ देशे

संस्थाप्य, प्रक्षालित-पाणि-पादः कृतमलापकर्पणस्नानो
बद्धशिख उपवीत्याचम्य सङ्कल्पं कुर्यात् । तद्यथा ॥ ॐ

केशवाय नमः स्वाहा । ॐ नारायणाय नमः स्वाहा । ॐ

माधवाय नमः स्वाहा इत्याचम्य । ॐ गोविन्दाय नमः

इति हस्तं प्रक्षाल्य हस्ते जलमादाय “विष्णु विष्णु विष्णुः

अथ महामांगल्यप्रदे मासोत्तमे.....मासे.....पक्षे
 वासरान्वितायां.....शुभपुण्यतिथौ मम आत्मनः
 श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं कायिक-वाचिक मानसिक
 सांसर्गिकादि दोष-परिहार-द्वारा नित्य-नैमित्तिकादि
 कर्मार्ह-शुचिता-सिद्ध्यर्थं श्री परमेश्वरप्रीत्यर्थं.....
 तीर्थे प्रातःस्नानं महं करिष्ये । इति पूर्वाभिमुखस्तिष्ठन्
 सङ्कल्पयेत् । ततः प्रवादाभिमुखः प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा
 न्युज्ज्वाललिना तीर्थमभिमन्त्रयेत् ॥

ॐ वरुहं हि राजा वरुणं श्रुत्वा सूर्याय पन्था
 मन्त्रेण तवाऽहं । अपदे पादा पतिधातवे कुरुतापयुक्ता
 हृदयाविधंश्चित् । नमो वरुणायामिष्टितो वरुणस्य
 पाशा + ॥ इति मन्त्रेण तीर्थमभिमन्त्र्य त्रिभिर्मज्ज्योन्मज्ज्य
 दुर्वाभिर्दर्भैरङ्गुल्यग्रैर्वा (देवतीर्थेन) आत्मानं मार्जयेत्

ॐ आपोऽष्टिष्ठा मयो भुवः स्तानंऽऊर्जं दधातन ।
 महेरणां चक्षसे ॥ १ ॥ यो वं- शिवत्तमो रमतस्य
 भाजयते ह न - । उग्रती रिव मातरं + ॥ २ ॥ तस्मा
 ऽअरंद्र मामवो यस्य स्याय जिन्वथ । आपो जनयथा
 चन ऽ ॥ ३ ॥

ततो ऽ तर्जले निमग्नोऽ नुच्छत्सन्वा ऽ घमर्पणं पुर्यात्

ॐ दुष्टदा दिव मुमुक्षान ऽ स्विन्न ऽ स्नातो मलादिव ।

पूतम्पवित्रेणे वाज्ज्य मां ÷ शुन्धन्तु मैतसः ॥ *

इति मन्त्रान्ते चन्मज्ज्य जलाद्बहिर्निर्गच्छन् जलाञ्जलिमेकं तटे निक्षिपेत् । तत्र मन्त्रः । यन्मया दूषितं तोयं शारीरमलसम्भवात् । तस्य पापस्य शुद्ध्यर्थं यक्ष्म'णं तर्पयाम्यहम् ॥ इति । ततो जलाद्बहिरागत्य धौते वाससी परिधाय भस्मधारणमाचमनं प्राणायामञ्च कृत्वा गृहं व्रजेत् । इति नद्यादौ प्रातःस्नानविधिः ॥

हवे नद्यादि तीर्थमां प्रातःस्नाननो विधि—अरुणोदयनी

तार्धमा नित्यं प्रातः
स्नाननो प्रकारः.

बेलाए मस्म, घोईने मुकवेला फपासना

के रेशमना वस्त्रो, अथवा कामळी, ऊर्णा-

वस्त्रना अंदर बीटी मुकेला; तथा लोटो

विगेरे पात्र संध्यादि कर्मोपयोगी जल लाववा माटे, दर्म दूर्वा

विगेरे उपयुक्त वस्तुओ अनुकूलता प्रमाणे लई तीर्थना कठि जवुं

अने पवित्र स्थळ उपर सर्व वस्तुओ मुर्की प्रथम हाथ पग धोइ

जळाशयमां उतरी मलापकर्षण स्नान करी शरीर स्वच्छ करवुं.

पछी शिखा बांधी यज्ञोपवीत सव्य राखी आचमन करी संकल्प

करवो. ते आ प्रमाणे:—ॐ केशवा० इत्यादि त्रण मंत्र वढे त्रण

वरसत जमणा हथेलीमा हृदय मुधी जई शके एटलुं पाणी लई

पीवुं अने ॐ गोविंदायनमः आ मंत्र बोली हाथ धोइ नाखी,

फरी जमणा हाथमां पाणी लईने “ विष्णु विष्णु विष्णुः ”

अहींथी “ करिष्ये ” सुधी बोलीने सकल्प मुकवो. पछी प्रवाह तरफ, पूर्व दिशा तरफ, अथवा उत्तर दिशा तरफ मुख राखी अधोमुख अञ्जलि वडे तीर्थनु अभिमन्त्रण करवु ॐ उरुहि-
 राज्ञा० पाञ्चा - ॥ १ ॥ आ मन्त्र बोली तीर्थनु अभिमन्त्रण कन्या पछी त्रण वरत निमज्जन करी (डबकीयो=नारी) दुर्वा दर्भ अथवा आगळीओना अग्र वडे पाणी लई मस्तक उपर मार्जन करवु. मार्जन करती बेळाए बोलवाना मन्त्रो — ॐ आपो हिष्ठा० यथाचन ५ ॥ ३ ॥ * पछी पाणीमा डुबी रहीने अथवा श्वासोच्छ्वास न थाय तेवी रीते (नासिकान्त) डुबीने अधर्मर्पण करवु तेनो मन्त्र — ॐ द्रुपदादित्र० नंस ६ ॥
 आ मन्त्र मनमा बोली डुबेला होईए तो उन्मज्जन करी, जला शयना बहार आवता एक अजली पाणी काठे नाखवु तेनो मन्त्र — य० मयाट्० म्यहम् ॥ पछी पाणीमाथी बहार आबी, शरीर कोरु करी, घैत वस्त्र धारण करी भस्मधारण, आचमन, अने प्राणायाम करी घेर जवु (सध्योपासना जलाशय उपर करवी होय, अने प्रथमथीज तेवी तैयारी राखी होय तो ते करवा हरकत नथी) आ प्रमाणे नद्यादि जलाशय के तीर्थ उपर प्रात स्नान करवानो विधि समजवो.

प्रकरण ५ मुं.

॥ अथ गृहे नित्यस्नानविधिः ॥ शुद्धपात्रे

येर नित्य प्रातःस्नान-
नो विधि.

शीतोदकमादाय तत्रोष्णोदकं यथे-

च्छं निसिष्य ग्राह्मुख उदङ्मुखो वा

काष्ठफलकाद्यासन उपविश्य हस्त-

पाद् प्रक्षाल्य गण्डूपत्रयं कृत्वा पादत आरभ्यामस्तकान्तं

मलापकर्षणस्नानं विधाय पूर्ववत् संकल्पं कुर्यात् " अत्र

संकल्पे " तीर्थे " इत्यस्य स्थाने " गृहे " इति वक्त-

व्यम् । तथा च गृहेस्नाने कर्तव्ये तीर्थाभिपन्त्रणमार्जना-

घर्मर्पणयक्ष्मर्पणानां लोपः " संकल्पान्ते स्नानीयोदके

तीर्थमावनां तीर्थस्मरणञ्च कुर्यात् । तद्यथा ।

त्वं राजा सर्वतीर्थानां त्वमेव जगतः पिता ।

याचितं देहि मे तीर्थं तीर्थराज नमोस्तुते ॥

नमामि गङ्गे तत्र पादपङ्कजैः-सुरासुरैर्वन्दिता दिव्यरूपम् ।

मुक्तिञ्च मुक्तिञ्च ददासि नित्यं भावानुसारेण सदा

नराणाम् ॥

पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा ।

आगच्छन्तु पवित्राणि स्नानकाले सदा मम ॥

गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।

नर्मदे सिन्धु कावेरि जलैऽस्मिन् सर्वाणि कुरु ॥

નન્દિની નલિની સીતા માલતી ચ મલાપહા ।

ત્રિષ્ણુપાદાબ્જસમ્ભૂતા ગદ્ગા ત્રિપથગામિની ।

ભાગીરથી ભોગવતી જાન્હવી ત્રિદશેશ્વરી ॥

દ્વાદશૈતાનિ નામાનિ યત્ર યત્ર જલાશયે ।

સ્નાનોદયત પઠેત્તત્ર ગદ્ગાસ્નાનફલં ભવેત્ ॥

इति मन्त्रान् पठन् स्नात्वा शरीरं प्रमृज्य वासो
धारणादि कुर्यात् । इति गृहे नित्यस्नानविधि ॥

હવે ઘરમાજ નિત્યનો પ્રાતઃસ્નાન વિધિ । સ્વચ્છ અને પવિત્ર

ઘેર નિત્યસ્નાન કરવું એવા તાબાના, પિત્તલના, કે બીજા એવાજ
હાથ ત્યારે વિધિ પાત્રમા પ્રથમ થડુ પાણી લઈ, તેમા પોતાના

મર્જી પ્રમાણે ઉષ્ણોદક ઉમેરવું, અને પૂર્વ અથવા ઉત્તર દિશા
તરફ મુઠ્ઠા રાખી પાટલા વિગેરે આસન ઉપર બેસીને હાથ પગ
ધોઈ, પોતાની ડાબી બાજુ તરફ ત્રણ કોગલા નાખી, પગથી

આરમી મસ્તક સુધી પ્રથમ પાણી લઈ ‘ મલાપહર્ષણ ’
(પટલે શરીરનોમલ દૂર કરવા માટે વિહિત એવું) સ્નાન કરી, કર્મ
કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થવા માટે તથા જોડતી પવિત્રતા પ્રાપ્ત
થવા માટે પૂર્વે લખ્યા પ્રમાણે “ ત્રિષ્ણુ ત્રિષ્ણુ ત્રિષ્ણુઃ ” અહીંથી

આરમી “ ઋરિષ્ણે ” સુધી બોલીને સકલ્પ મુકવો સકલ્પમા
‘ તીર્થે પ્રાતઃસ્નાનં એના વડલે ગૃહે પ્રાતઃસ્નાનં એવું
બોલવું તેમજ ઘેર સ્નાન કરતી વસતે “ તીર્થસ્નું અભિમંત્રણ,
માર્જન, અધર્મર્ષણ અને યજ્ઞપતર્ષણ ” પટલી વાચતોનો લોપકરવો

संकल्प तथा पछी स्नान करवा माटे लीधेला जलने विशे तीर्थ भावना करवी तथा तीर्थोनुं स्मरण पण करवुं. ते आ प्रमाणे:—

त्वं राजा सर्वे ० श्रये ॥ ६ ॥ आ मंत्र बोलतां बोलतां स्नान करी शरीर लुछी नांखी वस्त्रधारणादि कृत्यो करवा. आ प्रमाणे घेर नित्य प्रातःस्नान करवानो विधि सज्जवो. ॥

प्रकरण ६ तुं.

शरीरना अस्वस्थताने लीधे जलस्नान करवा अशक्यता होय तो; प्रातःस्नान कन्या पछी कांई कारणसर जोइती पवित्रता नही रही होय त्यारे; तेमज विवाहादिकना प्रसंगे, जनसमूहमां जई आज्या पछी; अने अस्पृश्य माणसनो के पदार्थनो परंपरा संबंध थयो होय त्यारे; योग्य पवित्रता साचववा माटे गौणस्नान करवुं.

आ गौणस्नान करवाथी संध्या जप वेदाभ्यास तथा एवाज बीजा (असहाय=साधन यगरना) कर्मो करवा पुरती शुद्धी प्राप्त थाय छे; परंतु श्राद्ध करवाने के श्राद्धमां क्षण लई श्राद्धान्न भोजन करवाने, पूजा, होम वैश्वदेव, तथा एवाज बीजा कर्मो करवाने शुद्धि मळती नथी. आ कर्मो करवा होय तो जलस्नान करवुं.

प्रकरण ७ मुं.

अथ संध्यादिकर्माधिकारप्राप्त्यर्थमाचमनं

भस्मादिधारणश्च कथ्यते ॥

भस्म रुद्राक्ष धारण
प्रकार.

उक्तवक्ष्याविधि स्नात्वा धौते

वाससी परिधाय कृमिकीटकादि

वर्जिते निरुपद्रवे स्थाने दर्भाद्यासनमास्तीर्य प्राङ्मुख

उदङ्मुखो बोधविश्याफेनाभिः शीताभिः पूताभिश्चाग्निः

पूर्णकलशमुपपात्रादिसहितं, भस्म, रुद्राक्षमालादि च

संपाद्य कर्म समारभेत् ।

तत्रादौ तूष्णीमाचमनं प्राणायामश्च कृत्वा विश्वेश्वरं

ध्यायन्नन्तःकरणमन्तर्मुखं त्रिधाय वामपाणौ भस्म

संस्थाप्योदकेनार्द्रकृत्य करद्वयेन संमर्द्य ज्ञायुपमिति

मंत्रस्य नारायण ऋषिः आशी देवता उष्णिक्छन्दः

भस्मत्रिपुण्ड्रधारणे विनियोगः

ॐ ज्ञायुप ज्ञमदंशेऽ कश्यपस्य ज्ञायुपम् । वहे-

येषु ज्ञायुपतन्त्रोऽस्तु ज्ञायुपम् ॥ इति मंत्रेण ललाटे

अंसे हृदये नाभौ पृष्ठे भीवायां च त्रिपुण्ड्रान् धारयेत् ॥

अथ रुद्राक्षमालां “ ज्यंश्चक मित्यस्य वशिष्ठ ऋषिः

ज्यंश्चकोरुद्रो देवता अनुष्टुप्छन्दः रुद्राक्षमालाधारणे

विनियोगः

ॐ इयम्बकं व्यजामहे सुगन्धिर्मुष्टिर्धनम् ।
 एव्वारुहमिव बन्धना द्भृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ ” इति
 मन्त्रेणाभिषन्ध्य धारयेत् । ततः शुद्ध्यर्थं पुरुषसूक्तं पठेत् ॥

हवे संध्यादि कर्म करवा प्रारंभ करवानो अधिकार प्राप्त
 थवा माटे आचमन भस्म धारण विगरे

भस्म रुद्राक्ष धारण
 पद्धति.

कहुं छुं. उपर लखी गया मुजब यथाविधि

खान परवारी, धोयेलुं शुद्ध अने पवित्र

एवुं बन्ध पद्धतिसर पहेरी, बीजुं तेवुंज बल “ जमणो हाथ
 बहार उघाडो रहे तेवी रीते ” ओढी कुमि कीटादि बर्जित
 अने निरुपद्रव एवा स्थान उपर दर्भनुं आसन, मृगाजिन अने
 कामळी आ त्रणे, अथवा आ त्रण पैकी जे शक्य होय ते;
 किंवा काष्ठादि निर्मित पण आसन लई, उत्तर के पूर्व तरफ
 मुख करी तेना उपर बेसवुं. स्वच्छ फीण के परपोटा बगरनुं
 ठंडु पाणी लई तेनाधी भरेलो एक कलश, पवालुं, आचमनी,
 तरमाणी, भस्म, रुद्राक्षमाळा, अर्घ्यपात्र, चंदनाक्षतादि, यथाशक्ति
 सामग्री संपादन करी पछी कर्मनो आरंभ करवो. एटले कर्म
 समाप्त थतां पहेलां बच्चे उठवानी अगर व्यवहारिक भाषा बोल-
 वानी पण जरूर न पडे.

प्रथम तूष्णीं आचमन तथा प्राणायाम करी विश्वेश्वरनुं
 ध्यान करतां अन्तःकरणे अन्तर्मुख पटले विषय पराङ्मुख

રાસી જમણા હાથવડે મસ્મ લઈ ઢાવા હાથમાં મુકી જલવડે
પલ્લાલી વેડ હાથે ચોળીને “ઞ્યાયુષમિતિ૦ છન્દઃ મર્મૈ ત્રિપુણ્ડ્ર
ધોરણે૦ ।” ઞ્યાયુષજ્ઞમ૦ પમ્ * આ મંત્ર બોલી કપાલ,
વેડ સ્કન્ધ, હૃદય, નાભિસ્થાન પૃષ્ઠસ્થાન, ગર્ભ, આ પ્રત્યેક સ્થળે
ત્રિપુણ્ડ્ર કરવા; પછી રુદ્રાક્ષ માળાને “ ઞ્યંવકમિત્યસ્ય૦ છન્દઃ
રુદ્રાક્ષ માલા ધારણે૦ ॥ ૐ ઞ્યંચકંચ ૦ તાત્ * ”
આ મન્ત્રથી અભિમન્ત્રણ કરી ધારણ કરવી. અને શુદ્ધી માટે
પુરુષમૂક્તહં પઠન કરવું.

પ્રકરણ ૮ મું.

સહસ્રશીર્ષેતિષોઢશર્ચસ્યમૂક્તસ્ય નારાયણઋષિઃ અનુષ્ટુપ્
છન્દઃ અન્ત્યાત્રિષ્ટુપ્ । શરીર૦

ૐ સહસ્રશીર્ષા પુરુષ ડ સહસ્રાક્ષ ઃ સહસ્રપાત્ ।
સ ભૂમિઃ ઃ સર્વ્વતઃસ્પૃત્વા ત્યતિષ્ઠદશાઙ્ગુલમ્ ॥ ૧ ॥ પુરુષ ઃ
પ્રવેદ ઃ સર્વ્વ ય્યદ્ભૂતં ય્યર્ચ ભાવ્યમ્ । સ્તામૃતત્ત્વસ્યેશાનો
યદન્નેનાતિરોહંતિ ॥ ૨ ॥ પૃતાવાંનસ્ય માદિમા તોઙ્ગ્યાયૌથ
પૂરુષ ડ । પાદોસ્પ વિશ્વાં મૂતાનિ ત્રિપાદસ્યામૃતાન્દિવિ ॥ ૩ ॥
ત્રિપાદૂર્ધ્વ ઃ સદૈત્પુરુષ ડ પાદોસ્થેહામંત્રસ્તુનં + ।
તતો વિષ્ણુઃ વ્યક્રામત્સાશ્વનાનશ્વને ડ અધિ ॥ ૪ ॥

ततोऽविराट् जायत विराजो ऽ अघि पूरुष ऽ । स
 जातो अर्यश्चिरञ्चपत पश्चाद्भूमिपथो पुर ऽ ॥ ५ ॥
 तस्माद्यज्ञात्सर्व्वहुत ऽ सम्मृतम्पृषदाज्जयम् । प्रशूस्तांश्चक्रे
 वायुव्यानाग्न्याग्नाम्वायु ये ॥ ६ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्व्वहुत ऽ
 ऋचु ऽ सामानि जज्ञिरे । छन्दां ऽ सि जज्ञिरे तस्मादथ-
 जुस्तस्मादजायत ॥ ७ ॥ तस्मादश्वा ऽ अजायन्त ये के
 चौभ्रयादत ऽ । गावो ह जज्ञिरे तस्मा चस्माज्जाता ऽ अजा-
 वयं ः ॥ ८ ॥ तं यज्ञम्यदिषि प्रौलङ्गुरुषञ्जातमग्रज ऽ ।
 तेन देवाऽ अयजन्त साध्वाऽ ऋषयश्च ये ॥ ९ ॥ यत्पुरुषं
 व्यदधुऽ कतिधा व्यकलयन् । मुखञ्चि मस्यासी त्किम्याह
 किमूरु पादा ऽ वृच्येते ॥ १० ॥ ब्राह्मणो ऽ स्य मुखं
 मासीद्वाहू राजन्यः ः कुतऽ । ऊरु तदस्य यद्वैश्यं ः
 पद्भ्यां ऽ शूद्रो ऽ अजायत ॥ ११ ॥ चन्द्रमा मनसो जात
 थक्षो ऽ सूर्य्योऽ अजायत । भोत्राद्वायुश्च प्राणश्च मुखं दमि
 रजायत ॥ १२ ॥ नाभ्यां ऽ आसीदन्तरिक्षं ऽ शीर्ष्णो
 द्यौः ॥ समवर्तत । पद्भ्याम्भूमिर्दिशं ऽ धोत्रात्तथा लोका ऽऽ
 अकलयन् ॥ १३ ॥ यत्पुरुषेण इविषा देवा यजमतञ्चत ।
 वयसन्तोस्यासीदाज्यं द्वीषा ऽ इध्मं ऽ अरद्वि ऽ ॥ १४ ॥
 सप्तास्यासत्परिधयस्त्रिः सप्तसमिधं ः कुताऽ । देवा
 यद्वचजन्तञ्जानाऽ अवध्द्रुषुरुषम्पशुम् ॥ १५ ॥ यत्तेन

यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि पश्यमाकृत्यांसन् । ते
ह नार्कम्पहिमानं - सचन्त यच्च पूर्वं साध्या ऽ सन्ति
देवा इ ॥ १६ ॥

॥ इति पुरुषसूक्तम् ॥

आ प्रमाणे षोडश मंत्रात्मक पुरुषसूक्त मल्लेक वेदमांछे,
तेनो पवित्रता प्राप्त करवा माटे, षोडशाङ्गन्यास करवा, षोडशो-
पचार पूजा करवी होय त्यारे उपचार समर्पण करती बखते,
तथा अभिषेक बखते उपयोग कराय छे.

पुरुषसूक्तना ऋषिछंद विनियोग आ प्रमाणे बोलवा.

“सहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्य सूक्तस्य नारायणऋषिः
अनुष्टुप्छन्दः शरीरशुद्ध्यर्थं जपे विनियोगः”

प्रकरण नवमुं.

(१) अथ प्रातःसंन्ध्याप्रयोगः ॥

ॐ भूःस्वाहा ॐ भुवःस्वाहा ॐ स्वःस्वाहा
इति त्रिरपःप्राश्य हस्तं प्रक्षाल्य ॐ
विष्णुर्विष्णुः ॐ मनःमनः ॐ
वाक्वाक् ॐ प्राणःप्राणः ॐ चक्षुःचक्षुः ॐ श्रोत्रं

प्रति संन्ध्या प्रदोष.

ओत्रं ॐ नाभिः ॐ हृदयं ॐ कण्ठः ॐ मुखं ॐ
 शिरः ॐ शिखा ॐ बाहुभ्यां यशोबलम् " इति
 अथ उपस्पृश्य प्राणायामं कुर्यात् । प्रणवस्य परब्रह्मऋषिः
 परमात्मा देवता देवी गायत्री छन्दः व्याहृतीनां विश्वा-
 मित्रजपदग्निभरद्वाजगोतमात्रिवसिष्ठऋषयः आग्नि-
 वाय्वादित्यवृहस्पतिवरुणेन्द्रविश्वेदेवा देवताः गायत्र्युष्णि-
 गनुष्टुब्बृहतीपङ्क्तित्रिष्टुब्जगत्यश्छन्दांसि गायत्र्या विश्वा-
 मित्रः सविता गायत्री गायत्रीशिरसः मन्नापतिर्ऋषिः ब्र-
 ह्माग्निवाय्वादित्या देवताः यजुश्छन्दः एतेषां प्राणायामे
 विनियोगः ॥ ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ
 जनः ॐ तपः ॐ सत्यम् ॐ तत्सवितु० यात् ।
 ॐ आपोज्योतीरसोमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ॥ इति
 त्रिवारं मनसाऽऽवर्तयन्मथमेनावर्तनेन पूरकं द्वितीयेन
 कुंभकं तृतीयेन रचकं कुर्यात् । इत्येकं त्रीन् वा प्राणायामान्
 कृत्वा पाणौ जलमादाय सङ्कल्पं कुर्यात् ॥

अथ सङ्कल्पः । अत्राय महामाङ्गल्यप्रदे मासोत्तमे
मासे.... ...षष्ठे.....पुण्यातिथौ.....वासरे....
मक्षत्रे.....स्थिते चन्द्रे.....स्थिते सूर्ये.....स्थिते
 श्रीदेवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु ययाययं राशिस्थानस्थितेषु सत्सु
 शुभकरण एवं गुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यातिथौ
 ममोपात्तदुरितक्षयद्वारा श्री परमेश्वरप्रीत्यर्थं

प्रातःसन्ध्योपासनमहं करिष्ये । इति सङ्कल्प्य हस्ते पुन
जलं गृहीत्वा सूर्यश्चमेत्यस्य नारायणऋषिः सूर्यो देवता
अनुष्टुप्छन्दः अम्बुप्राशने विनियोगः । ॐ सूर्यश्च
ना मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः पापेभ्यो
रक्षन्तां यद्राज्या पापमकार्षे मनसा वाचा
हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिङ्गना रात्रिस्तद्व-
लुम्पतु यत्किञ्चिद् दुरितं मायि इदमहं माममृत-
योनौ सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ *
इति मन्त्रेण तज्जलं प्राश्य द्विराचामेत् । पुनः पात्रान्तरे
वामहस्ते वा जलं गृहीत्वा दर्भैः देवतीर्थेन (अङ्गुल्यग्रैर्वा)
आत्मानं मार्जयेत् । तत्र मन्त्राः । आपोहिष्ठेतिमन्त्रत्रयस्य
सिन्धुद्वीपऋषिः आपोदेवता गायत्रीछन्दः मार्जने विनि-
योगः ॐ आपोहि० । ३ * इति मार्जनम् ।

सुमित्रियेत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः आपोदेवता यजुश्छन्दः
द्वुपदादिवेत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः आपोदेवता अनुष्टुप्छन्दः
जलवध्राणे (अम्बुप्रक्षेपणेवा) विनियोगः ।

ॐ सुमित्रियान् ऽ आप् ऽ ओर्षधय ऽ संन्तु । दुर्मि-
त्रियारतर्भं सन्तु योस्मान् द्वेष्टि यश्च च्वयं द्विष्म ऽ ॥ *
ॐ द्वुपदादित्र्यं शुश्रूचान् ऽ ० १ । * इति मन्त्राभ्यां
दक्षिणहस्तस्थं जलमवध्राय वामभागे मूत्रौ क्षिपेत् ।

(एवं त्रिः सकृद्वा,) ऋतश्चेतिमन्त्रत्रयस्य अघमर्षगऋषिः
भाववृत्तो देवता अनुष्टुप्छन्दः अघमर्षगे विनियोगः ।

ॐ ऋतं च सत्यं चार्भीन्द्रात्तपसोर्ध्वमर्षिते । ततो
राज्यंजायत ततः समुद्रो ऽ अर्णवः ॥ समुद्रोर्ध्वं शश्विं
संवत्सरो ऽ अंजायत । अहोरात्राणि त्रिदधद्विषस्य भिषतो
ब्रवी ॥ सूर्याच्चन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत् । दिवं च
पृथिवीं चान्तरिक्षं मथो स्वः ॥३॥ इति गन्त्रान्ते दक्षिणपा-
णिस्थे जले ऽ घमर्षणं कृत्वा ऽऽनवलोकितमेव तज्जलं वा-
मभागे क्षिपेत् ॥ तत आचम्य, प्रणवस्य परब्रह्मऋषिः
परमात्मादेवता देवीगायत्रीछन्दः, व्याहृतीनां परमेष्ठी
प्रजापतिः प्रजापतिर्वृद्धी, गायत्र्या निश्वामित्रः सविता
गायत्री, अर्घ्यदाने विनियोगः । ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सं-
वि० यात् । श्री सवितृसूर्यनारायणाय इदमर्घ्यं दत्तं न मम
ॐ आपो ज्योती० रोम् । इत्यर्घ्यदानान्ते दक्षिणं कर्णं
स्पृशेत् ॥ एवं पुन द्विः ॥ अर्घ्यत्रयान्ते ॐ असावादि-
दित्योब्रह्म ॥ इति मन्त्रेण प्रदक्षिणं परिभ्रमन् आत्मनः
समन्तात् जलं सिञ्चेत् । तत उगविश्य, आचम्य पाणाना-
यम्य तिष्ठन् सूर्योपस्थानं कुर्यात् ॥ उदयमित्यस्य प्रस्कम्बः
सवितानुष्टुप् उदयमित्यस्य प्रस्कम्बः सविता गायत्री,
चित्रं देवानामित्यस्य कुत्सः सविता त्रिष्टुप्, तज्जलुरित्यस्य
परमेष्ठी प्रजापतिः सूर्यस्त्रिष्टुप् सूर्योपस्थाने विनियोगः ॥

ॐ उद्दयन्तर्पसस्परि स्तु ॐ पश्यन्त उत्तरम् ।
 देवन्देवञ्च। सूर्यमगंमज्ज्योतिरुत्तमम् ॥ * ॐ उद्दयन्त
 तवेदसन्देवं वदन्ति केतवं - । दृशे विवर्धाय सूर्यम् ॥ *
 ॐ चित्रन्देवान्ना मुदेगादनीरुञ्चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्या-
 ग्ने ॥ आप्माद्यावा पृथिवी ५ अन्तरिक्ष ६ सूर्यं आत्मा
 जगत्स्तुष्टुपथ । * ॐ तच्चक्षुर्देवाहितम्पुरस्ताच्छुक्रपुञ्जरतः
 पश्येम शरदं - शत जीवेम शरदं - शत ६ शृणुयाम
 शरदं - शतम्प्रपुञ्चाम शरदं - शत मदीना ७ स्याम शरदं -
 शतम्पुञ्च शरदं - शतात् ॥ ४ ॥ *

इति तिष्ठन्नुपस्थाप्यविशेत् । ततो गायत्रीमावा-
 हयेत् । तेजोसीत्यस्य परमेष्ठी प्रजापतिर्ऋषि आज्यं देवता
 यजुश्छन्दः गायत्र्यावाहने विनियोगः ।

ॐ तेजोसि शुक्रमस्यमृतमसि घामनामासि प्रियन्देवा
 नामनापृष्टन्देवयजनमसि ॥ *

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम् ।
 गायत्री छन्दसां मातेदं ब्रह्म जुपस्व मे ॥ *

यदन्हात्कुरुते पापं तदन्हात्प्रतिमुच्यते ।
 यद्राग्यात्कुरुते पापं तद्राग्यात्प्रतिमुच्यते ॥ * सर्व-
 वर्णे महादेवि सन्ध्या विधे सरस्वति । ओजोसि

सहोसि बलमसि आजोसि देवानां धामनामासि
 विश्वमासि विश्वोयुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो
 गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सर-
 स्वतीमावाहयामि छन्दर्षीमावाहयामि श्रियमा-
 हयामि । * इति गायत्रीमावाह्य प्रणवस्यपरब्रह्म ऋषिः
 परमात्मादेवता देवी गायत्री छन्दः व्याहृतीनां परमेष्ठी
 प्रजापतिः प्रजापतिर्वृद्धी गायत्र्या गायत्रीछन्दो विश्वा-
 मित्र ऋषिः सविता देवता अग्निर्मुखं ब्रह्मा शिरो बिष्णु-
 र्हृदय ५ रुद्रः शिखा पृथिवी योनिः प्राणापानव्यानोदा-
 नसमाना समाना श्वेतवर्णा साद्वरूपायनसगोत्रा गायत्री
 चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा षट् कुक्षिः । गायत्रीजपे^१ विनि-
 योगः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सर्वितु० दयात् ॥ १ ॥
 इत्यष्टोत्तरशतपद्याग्निमतिवारं वा ययामक्ति गायत्रीं ज-
 पित्वा " अनेन गायत्रीजपाख्येन कर्मणा श्रीसवितासूर्य
 नारायणः प्रीयताम् ॥ इति जपं निवेदयेत् ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्पां पवेतमूर्द्धनि ।
 ब्राह्मणेभ्यो ऽभ्यनुज्ञाता गच्छ देवि यथासुखम्*
 स्तुतो मया वरदा वेदमाता प्रचोदयन्ती पवने
 द्विजाता । आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं
 मह्यं दत्त्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम् ॥ * इति गायत्रीं
 विसर्जयेत् ॥ आसत्पलोकात्पातालादालोका-

લોકપર્વતાત્ । યેસન્તિ બ્રાહ્મણા દેવાસ્તેભ્યો
 નિત્યં નમોનમઃ ॥ ઇતિ બ્રાહ્મણાદીન્નમસ્કૃત્ય “...
 ગોત્રોત્પન્ન મવરાન્વિત શ્રીશુક્લયજુર્વેદાન્તર્ગત-
 માધ્યન્દિનવાજસનેયશાસ્ત્રાધ્યાયી શર્માઽહં મો ગુરો
 અભિશદ્યામિ ॥ એવં વદન્ ગુરુમાતૃપિતૃજ્યેષ્ઠવન્ધવાદીન્
 યથાસંભવં પ્રણમેત । યસ્યસ્મૃત્યા ચ નામોક્ત્યા
 તપોયજ્ઞાક્રિયાદિષુ । ન્યૂનં સમ્પૂર્ણતાં યાતિ સદ્યો
 ચન્દે તમચ્યુતમ્ । * અનેન પ્રાતઃસન્ધ્યોપાસનાલ્લેખ
 કર્મણા શ્રી સવિતૃસ્વરૂપી સામ્બ સદાશિવઃ પ્રીયતામ્
 ન મમ । ૐ તત્સત્ બ્રહ્માર્પણમસ્તુ ॥ ઇતિ કર્મ સમર્પ
 કર્માન્તે દ્વિરાચમ્ય પ્રાણાયામ કુર્યાત્ ॥

॥ ઇતિ પ્રાતઃસન્ધ્યાપ્રયોગ ॥

અથ પ્રાતઃ સન્ધ્યા । ગોઠર્ણાદિતિ જમણા હાથમા હૃદય
 સુધી જઈ શકે પટલ દર વસતે પાણી લેવું અને અનુક્રમે “ ૐ
 ભૂ સ્વાહા ૐ ભુવ સ્વાહા ૐ સ્વ સ્વાહા ” આ મંત્ર બોલી
 ત્રણ વસત પીવું, અને હાથ ધોઈ નાસ્તી “ ૐ વિષ્ણુર્વિષ્ણુઃ
 યશોવલમ્ ” આ મંત્રો બોલી દરેક મંત્રનો ઉચ્ચાર કરતી
 વેલાએ તે તે હૃદયોને જમણા હાથના અંગુષ્ઠવડે સ્પર્શ કરી
 શ્વાય તેવી રીતે સ્પર્શ કરી હાથ ધોઈ પ્રાણાયામ કરવો પ્રથમ
 “ પ્રણવસ્ય૦ યોગ ” સુધી બોલી “ અંગુષ્ઠ અનામિકા અને

કનિષ્ઠિકા ■ આ ત્રણ આંગળીઓ વડે નાસા પુટ દાવવા. પ્રથમ એક પુટ વડે વાયૂનું પૂરણ કરવું પછી વન્ને પુટ બંધ રાખવા અને પછી દાબી રાખેલું પુટ છુલું કરવું અને વન્ને પુટ બંધ કરી રોકી રાખેલા વાયૂને હલ્કે હલ્કે છોડવો. આ ક્રિયા-ઓને અનુક્રમે પૂરક કુંમક અને રેચક કહે છે. દરેક ક્રિયા કરતી વેળાપ “ ઐં મૂઃ ” થી તે “ રોમ્ ” ॥ સુધાનો મંત્ર મનમાં જપવો પડતું કરવાથી એક પ્રાણાયામ થાય; એવો એક અથવા ત્રણ પ્રાણાયામ કરવા; અને હાથમાં જલ લઈ સફલ્ય કરવો:—

“ અત્રાઘમહાં કારિણ્યે ” એવું બોલી સફલ્ય કરી; પરી હાથમાં જલ લઈ “ સૂર્યશ્વમેત્યસ્યં ઐં સૂર્યશ્વં સ્વાહા ” આ મંત્ર બોલી તે પાણી પીવું. અને ઐં મૂઃ સ્વાહા વિગેરે પ્રથમ સંધ્યાના આરંભમાં લૂલ્યા પ્રમાણે બે વાર આચમન કરવું.

પછી આચમનીમાં, બીજા પાત્રમાં, અથવા ડાબા હાથમાં ઉદક લઈ દર્ભ વડે અથવા દક્ષિણ દસ્તના આંગળીઓના અમ્ર-વડે તે પાણી અનુક્રમે મસ્તક ઉપર યગ ઉપર તથા હૃદય ઉપર છાંટવું. એને માર્જન કહે છે. તે વચ્ચે બોલવાના મંત્રો:—
 આપોહિં યોગઃ । ઐં આપોં વઃ ૧ ઐં તાનં તત્ત ।
 ઐં મહેં સે । ઐં યોવં સઃ । ઐં તસ્યં દ્વનઃ ઐં ઉશ્વતીં
 રઃ । ઐં તસ્માં વઃ । ઐં યસ્યં ય । ઐં આપોં નઃ । ૧ ।
 પછી જમણા હાથમાં પાણી લઈ; “ સુમિત્રિષેત્યસ્પમજાં ઐં
 સુમિત્રિયાં ઐં દુષ્ટદાં નંસઃ ॥ ” આ બે મંત્રો બોલી,

હાથમાં લીધેલા પાણીને મુંઘી પોતાની ઢાબી વાજૂ તરફ ફેંકવું. આ પ્રમાણે ત્રણ વસ્તુ કે એક વસ્તુ કરવું. પત્રી જમણા હાથમાં પાણી લઈ આગઠ્ઠ લેણેલો મંત્ર મળી ઢાબા નાસા પુટ વઢે વાયૂને ઉપર લેંચી, તે વાયૂ દક્ષિણ નાસા પુટ વઢે હાથમાં લીધેલા પાણી ઉપર છોડવો; અને “ પ્રાણાયામ, માર્જન, તથા જલાવપ્રાણ, આ ક્રિયાઓ વઢે ઘરિરથી છુટો પડેલો પાપ પુરુષ પ્રાણ વાયૂના માર્ગે હાથમાં લીધેલા પાણીમાં પચ્ચો છે, ” એવી ભાવના કરી પાણી તરફ ન જોતા તે ઢાબી વાજૂ તરફ જમીન પર નાલવું. “ ઋનઙ્ચેતિ૦ યોગ । ૐ ઋનઙ્ચેત્ત્વ૦ ફ્વઃ ॥૩॥ પછી પૂર્વવત્ આચમન કરી રૂખા રહીને અંજલીમાં અન્ન્ય હોય તો ગન્ધાક્ષતપુષ્પમિશ્ર ઉદક લઈ અથવા શુદ્ધ પવિત્ર ઉદક લઈ “ પ્રણવસ્ય૦ અર્ધદાને૦ । ૐ મૂર્ધ્નુવઃસ્તઃ તત્સંચિતુ૦ યાન્ । શ્રીમધિન૦ દત્તં ન મય ” આ પ્રમાણે બોલતાની સાથે ત્રે ઉદક લેંચેથી સારા પાણીથી મરી મુકેલા તરમાણિ વિગે પાત્રમાં નાલવું. તે નાલતી વચ્ચે (અંજલીમાંના ઉદકને) અગુઠ્ઠ તથા તર્જની અડવા દેવી નહીં. આ પ્રમાણે ત્રણ અર્ધ આપવા [સન્ધ્યા કાલ થઈ ગયો હોય તો “ પ્રણવ૦ સવિતા ગાયત્રી કાલાતિપત્તિ જનિત પ્રત્યચાય પરિહારાર્થ અર્ધ દાને વિ૦ ” એવો વિનિયોગ બોલી એક અર્ધ વધારે આપવો.]

પ્રત્યેક અર્ધ આપ્યા પછી “ ૐ આપોઙ્યો૦ રોમ્ ” આ શિરોમંત્ર બોલી જમણા હાથના અંગુઠનો દક્ષિણ કર્ણને તથા

वेड नेत्रने स्पर्श करवो. आ प्रमाणे त्रण अर्घ्य अथवा चार अर्घ्य आर्पी रखा पछी “ ॐ असा० ह्र । ” आ मंत्र बोली जमणा हाथे थोडु थोडु पाणी जमीन उपर नांखतां पोतानेज प्रदक्षिणा करवी. पछी आसन उपर बेसी, आचमन प्राणायाम करी; उभा धवुं अने हाथ जोडी नम्रतापूर्वक सूर्यनुं उपस्थान करवुं. “ उद्वयमित्यस्य० उदुत्यं० चित्रं० तच्चक्षु० योगः । ॐ उद्वयं० मम् । ॐ उदुत्यं० र्यम् । ॐ चित्रं० पञ्च । ॐ तच्चक्षुर्दे० श्रुतात् । ४ । ” आ प्रमाणे उपस्थान करी आसन उपर बेसी गायत्रीनुं आवाहन करवुं. “ तेजोसीत्यस्य० योगः ॐ तेजोसि० मसि । आयातु० स्वप्ने ॥ यदन्हा० ते । यद्रात्र्या० च्यते ॥ सर्ववर्णे० स्वति । ओजोसि० यामि । ” आ प्रमाणे गायत्रीनुं आवाहन करी, जपनो विनियोग बोलवो. “ प्रणवस्य० गायत्र्यागायत्रीछन्दो० योगः । ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितु० यात् ॥ १०८ ॥ ” आ प्रमाणे विनियोग बोली एकसो आठ, के अष्टाविंशति वार जप करी, (अथवा दश) “ अनेनगाय० प्रीयताम् ” आ प्रमाणे बोली जप समर्पण करवो. पछी “ उच्चमे शिखरे० स्तुतो मयावरदा० ” । आ बे मंत्रवडे गायत्रीनुं विसर्जन करी; “ आसत्यलो० नमः ” आ मंत्रवडे ब्राह्मणादिवंचोने नमस्कार करी; “ गोत्रोत्पन्नः प्रवरान्वितः श्री० ” आ प्रमाणे गोत्र प्रवरोच्चारपूर्वक “ आचार्य गुरु पिता माता ज्येष्ठ

બંધૂ વિગેરે ” ને નમસ્કાર કરવો. પછી “ ચસ્યસ્મૃત્યાં તમ્ ”
અનેન પ્રાતઃસંધ્યોં નમમ્ । ૐ તત્સત્ ” આ પ્રમાણે કર્મ
સમર્પણ કરવું. અને કર્મ સમાપ્ત થયા પછી દ્વિરાચમન તથા
પ્રાણાયામ કરવો.

આ પ્રમાણે પ્રાતઃસંધ્યાપદ્ધતિ સમજવી. ॥

પ્રકરણ ૧૦ મું.

અથ દેવપૂજા પ્રયોગઃ ॥

પ્રાતઃ કૃતસન્ધ્યઃ કૃતનિર્ત્યેહોમઃ યથાસમ્ભવં સમ્પાદિ-
તોપચારઃ પ્રાહ્મુલ્લુહા ઉદહ્મુલ્લુહો દેવ-
દેવપૂજાનો વિધિ. તાભિમુલ્લુહો વા દર્ભાધ્યામન ઉપવિશ્ય
ચદ્વશિલ્લુહા ઉપવીત્યાચમ્ય પ્રાણાનાયમ્ય શાન્તિ પઠેત્ ॥

ૐ સ્વસ્તિ નૃસ્યંદ્રોઃ વૃદ્ધશ્રવા ઓ સ્વસ્તિ નં - પૂષા
વિશ્વેર્વદા ઓ । સ્વસ્તિ નૃ સ્તાક્ષ્યો ઓ અરિષ્ટનેમિ ઓ સ્વસ્તિ
નો વૃદ્ધસ્પર્ધિર્દધાતુ । * ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥

ૐ શ્રીમન્મહાગણાધિપતયે નમઃ । ૐ ઇષ્ટદેવતાભ્યો
નમઃ । ૐ કુલદેવતાભ્યો નમઃ । ૐ ગ્રામદેવતાભ્યો નમઃ ।
ૐ સ્થાનદેવતાભ્યો નમઃ । ૐ વાસ્તુદેવતાભ્યો નમઃ ।

ॐ वाणीहिरण्यगर्भाभ्यां नमः । ॐ श्री लक्ष्मीनाराय-
 णाभ्यां नमः । ॐ श्री उमामहेश्वराभ्यां नमः ॐ
 शचीपुरन्दराभ्यां नमः । ॐ मातापितृचरण
 कमलाभ्यां नमः । ॐ सर्वेभ्यो देवेभ्यो नमः ।
 ॐ सर्वेभ्यो ब्राह्मणोभ्यो नमोनमः । निर्विघ्नमस्तु ॥ सुमु-
 खश्चैकदन्तश्च फणिलो गजकर्णकः । लम्बोदरश्च विकटो
 विघ्ननाशो गणाधिपः । * धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो
 गजाननः । द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि *
 विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा । सङ्ग्रामे सङ्कटे
 चैव विघ्नस्तस्य न जायते * शुक्लाम्बरधरं देवं शशिवर्णं
 चतुर्भुजम् । प्रसन्नवदनं ध्यायेत् सर्वविघ्नोपशान्तये *
 सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके । शरण्ये त्र्यम्बके
 गौरि नारायणि नमोस्तुते * सर्वदासर्वकार्येषु नास्ति
 तेषाममङ्गलम् । येषां हृदिस्थो भगवान् मङ्गलायतनं हरिः *
 विनायकं गुरुं भक्तुं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् । सरस्वतीं
 प्रणौम्यादौ सर्वकार्यार्यसिद्धये * अमीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं
 पूजितो यः सुरासुरैः । सर्वविघ्नहरस्तस्मै गणाधिपतये नमः । *
 सर्वेप्वारब्धकार्येषु त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः । देवा दिशन्तु नः
 सिद्धिं ब्रह्मेशानजनार्दनाः । = विष्णुर्विश्वेश्वरः श्रीमद्-
 भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया प्रवर्तमानस्य अद्य
 ब्रह्मण. द्वितीये परार्द्धे विष्णुपदे श्री श्वेतधाराहकल्पे

वैवस्वतमन्वन्तरे कलिगुणे कलिप्रयमचरणे भरतवर्षे-
 भरतखण्डे--जम्बुद्वीपे आर्यावर्तान्तरगतव्रह्मावर्तैरुद्देशे
 कन्याकुमारिकाक्षेत्रे रेवाया उच्चरे तीरे विक्रमशके
 शालीवाहनशके.....नाम्नि संवत्सरे.....अयने
ऋतौ.....मासे.....पक्षे.....तियौवा-
 सरे.....नक्षत्रे.....स्थिते वर्तमाने चन्द्रे.....स्थिते
 श्रीसूर्ये.....स्थिते श्रीदेवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु यथावर्षं
 राशिस्थानस्थितेषु सत्सु शुभकरण एवं गुणविशेषणविशि-
 ष्टायां शुभपुण्यतिथौ मम आत्मनः श्रुतिस्मृतिपुरा-
 णोक्तफलप्राप्त्यर्थं श्री.....प्रमुखपञ्चायतन-
 देवता इष्टदेवताकुलदेवता प्रीत्यर्थं यथामिलितो-
 पचारद्रव्यैः पुरुषसूक्तेन ध्यानावाहनादि षोडशोपचारैः
 पूजनं करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं गणपतिस्मरणं
 (शरीरगुद्ध्यर्थं पुरुषसूक्तनैवासान्) कलशशङ्खघण्टापूजनञ्च
 करिष्ये । इति सङ्कल्पः ॥

ॐ गुणानान्त्वा गुणपतिं ऽ हवामहे प्रियार्णोत्वा
 प्रियपतिं ऽ हवामहे निधीनान्त्वा निधिपतिं ऽ हवामहे
 त्वसो मम । आहमंजानि गर्भधमास्वर्षंजासि गर्भधम् *
 ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीगन्महागणपतये नमो नमः ॥ इति
 गणपतिस्मृताः—

पृथिव त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना
 धृता । त्वञ्च धारय मां देवि पवित्रं कुरु चासनम् ॥
 * अपसर्पन्तु ते भूताये भूता भूमिसंस्थिताः ।
 ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया । *
 अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम् ।
 सर्वेषामविरोधेन पूजाकर्म समारभे ॥ इति दिग्गणं
 विधाय वामपादपार्श्वेना भूमिं त्रिस्ताढयेत् ॥

[न्यासचिकीर्षायां पुरुषसूक्तमन्त्रैरित्थं न्यासान्
 न्यसेत् । ॐ म॒ह॒सं॒शर्षा॑० । इति वाम करे १ ॐ पुरु॒ष ए॒वे० ।
 इति दक्षिण करे २ ॐ ए॒तावा॑नस्य० । इति वामपादे ३
 ॐ त्रि॒पादु॒र्ध्व० इति दक्षिणपादे ४ ॐ ततो॑ऽ॒ग्निरा० । इति
 वामजानौ ५ ॐ तस्मा॑द्यज्ञात्सं० । इति दक्षिणजानौ ६
 ॐ तस्मा॑० त॒क्रच॒डंसा० । इति वामकट्याम् ७ ॐ
 तस्मा॑दध्वा० । इति दक्षिणकट्याम् ८ ॐ तं॒व्यज्ञं॑व० ।
 इति नाभौ ९ ॐ यत्पु॒रुषं॑व्य० । इति हृदये १० ॐ ब्रा॒ह्म॒णो० ।
 इति वामकुक्षौ ११ ॐ च॒न्द्रमा० । इति दक्षिणकुक्षौ १२
 ॐ नाभ्या॑जा० । इति कण्ठे १३ ॐ यत्पु॒रुषेण॑० इति
 मुखे १४ ॐ स॒प्तास्या॑सन्० । इति नेत्रयोः १५ ॐ
 य॒ज्ञेभ्य॑० । इति शिरसि १६ इति]

अथ शुद्धजम्बूरिव कलशं स्ववामभागे निधाय

नत्वा दहोदकेन पूजाद्रव्याणि आत्मानं च प्रोक्षयेत् ।
तत्र मन्त्रः ।

अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्यां गतोऽपि वा ।

यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स वाङ्माभ्यन्तरं शुचिः ॥ *

ततो घण्टां वादयेत् । तत्र मन्त्रः ।

आगमार्थन्तु देवानां गमनार्थन्तु रक्षसाम् ।

कुर्वे घण्टारवं तत्र देवताह्वानलक्षणम् ॥ * इति

ततः पञ्चायतन-देवताः ध्यायेत् स्वेष्टदेवताञ्च ।

पूर्व

श्री ५	ग ३	वि २	शं ३	श्री ५	ग ३	वि २	शं ३	वि २	श्री ५	सु ३
पि १	सु २	दे १	ग ४	सु १	वि ४	ग १	सु ४	दे १	श्री १	ग ४

पश्चिम

एतदन्यतमप्रकारेण पञ्चायतनदेवताः स्थोपनीयाः ॥

अथ ध्यानम् । श्वेताङ्गं श्वेतवस्त्रं सितकुसुमगणैः
पूजितं श्वेतगन्धैः; क्षीरान्धौ रत्नदीपे सुरवरत्रिमले रत्न-

सिंहासनस्थम् ॥ दोर्भिः पाश्चाद्कुशेष्टाभयधृतिरुचिरं चन्द्र-
मौलिं त्रिनेत्रं; ध्यायेच्छान्त्यर्थमीशं गणपतिममलं श्रीसमेतं
प्रसन्नम् ॥ १ ॥ इति गणपतेः ॥

नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः ॥ नमः प्रकृत्यै
भद्रायै नियताः प्रणताः स्म ताम् ॥ २ ॥ इति देव्याः ॥

शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं, विश्वाधारं
गगनसदृशं मेघवर्णं शुभाद्रम् । लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं
योगिभिर्ध्यानगम्यं, वन्देविष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैक-
नाथम् ॥ इति विष्णोः ॥ ३ ॥

ध्यायेन्नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावतंसं,
रत्नाफलपोज्ज्वलार्द्रं परशुमृगवराभीतिहस्तं प्रसन्नम् । पद्मा-
सीनं समन्तात्स्तुतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिं यमानं; विश्वाद्यं
विश्ववन्द्यं निखिलभयहरं पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रम् ॥ इति
शङ्करस्य ॥ ४ ॥

ध्येयः सदा सवितृमण्डलमध्यवर्ती, नारायणः सरसि-
जामनसन्निविष्टः ॥ केयूरवान्मकरकुण्डलयान् किरीटी दारी
हिरण्यवपुर्धृतश्चक्रः ॥ इति सूर्यस्य ॥ ५ ॥

ॐ भूर्भुवःस्वः..... ममूख पञ्चायतनदेवताभ्यो
नमः [इष्टदेवतासुल्लेखतानां च दृष्टव्यं तत्तं चेत् "इष्ट-

देवताकुलदेवताभ्यो नमः । इत्यूर्ध्वम्] ध्यायामि । इत्यु-
क्त्वा पुष्पं तुलसीपत्रादि वा हस्ते गृहीत्वा तत्र ध्यात-
देवतां नेत्रद्वारा ऽवतीर्णा मकल्य तत्पुष्पादि पूजनीय-
पञ्चायतनादिदेवतोपरि निधाय देवताविर्भावं विभावयेत् ।
ततः ॐ सहस्रशीर्षा० । १ । ॐ भूर्भुवःस्वः पञ्चा-
यतनदेवताभ्यः । इष्टदेवताकुलदेवताभ्यो नमः । आवा-
हयामि इति वदन् तुलसीपत्रपुष्पाक्षताद्यन्यतमं समर्प-
येत् । यदा च नोपचारसमर्पणशक्यता तदा ऽक्षतातुलसी-
पत्रादि समर्पयेत् नमस्कुर्याद्वा ॥

ॐ पुरुषसुक्ते० । २ । ॐ भूर्भुवःस्वः पञ्चाय०
इष्टकुल० आसनं समर्पयामि । इति वदन् आसनं तदभावे
तुलसीपत्रादि समर्पयेत् । ॐ एतावानस्य० । ३ । ॐ
भूर्भुवःस्वः पञ्चा० पायं० ॥ ॐ त्रिपादूर्ध्व० । ४ ।
ॐ भूर्भुवःस्वः पञ्चाय० अर्ध्वं समर्प० । ॐ ततोविरा० । ५ ।
ॐ भूर्भुवःस्वः पञ्चायतन० आचमनीयं० । ॐ
तस्माद्यज्ञा० । ६ । ॐ भूर्भुवःस्वः पञ्चाय० स्ना-
नीयं समर्प० । स्नानार्घ्यवस्त्रयज्ञोपवीतनैवेद्यांते आच-
मनीयं समर्पयेत् " अथ पञ्चायतनस्नानम् ॥ "

ॐ पयं ÷ पृथिव्यामयजोर्पथोषु पथो द्विव्यूस्त-
रिक्षे पयोधा ङे ॥ पयस्वनी ङे पृथिवी ÷ सन्तु मयम् ॥ १ ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः अष्टकं ... पञ्चायतं पयःस्नानं
समं पयःस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि, शुद्धोदक-
स्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥

ॐ दृष्टिक्रावणोऽअकारिषाञ्जिष्णोऽरश्वस्य व्वाजिनं-
सुरभिनी मुखोवत्स्पण्डायुं पि तारिषत् ॥२॥

ॐ भूर्भुवः स्वः ... पञ्चायतनं दधिस्नानं समं
दधिस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं शुद्धोदकस्नानान्ते आच-
मनीयं ॥ २ ॥

ॐ घृतमिमिक्षे घृतमम्य योनिर्घृते श्रितो घृतम्वस्य
धाम । अनुप्युष मावह मादयस्व स्वाहाकृतं व्युपभवाति
हव्यम् ॥ ३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः पञ्चायतनं
घृतस्नानं घृतस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं शुद्धो आच-
मनीयं समर्पयामि ।

ॐ मधुव्वाताऽऽकृतायते मधुस्तरन्ति सिन्धवडं । मा-
ध्वीर्नडं सन्तोषधीः ॥१॥ मधुमवर्तमुतोपसो मधुमत्पार्थिवः
रज - । मधुदयौरस्तु न डं पिता ॥ २ ॥ मधुमात्रो
व्वनस्पतिर्मधुमारऽअस्तु सूर्य - । माध्वीर्गामो भवन्तु
नडं ॥ ३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः पञ्चायतनं मधुस्नानं
मधुस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं शुद्धोदक आचमनं ॥ ४ ॥

ॐ अ॒पा॒ॐ र॒समु॒च्छे॒यस॒ह॒ भू॒य॒ये स॒न्त॒क्षि॒मो॒हि॒तम् । अ॒पा॒ॐ
र॒सस्य॒ यो र॒सस्तं॒ ज्यो॒ गृह्णाम्मु॒त्तम॒मुं॒ प॒याम॒ गृही॒तो सी॒न्द्रो॒य
त्या जुष्टं॒ ब्र॒ह्मा म्म्ये॒षते॒ योनि॒रिन्द्रो॒य त्वा जुष्टं॒ तमम् ॥ ५ ॥

ॐ भूर्भुवःस्वः पञ्चायतन० शर्करास्नानं०
शर्करास्नानान्ते शुद्धो० शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं० ॥

ॐ गन्ध॒द्वारां॒ दुरा॒चर्षां॒ नित्य॒पुष्टं॒ करी॒पिणीम् ।
ई॒श्वरीं॒ सर्वं॒ भू॒तानां॒ तामि॒होर्ष॒हये॒ त्रिव॒म् ॥ ६ ॥

ॐ भूर्भुवःस्वः पञ्चायतन० षष्ठं गन्धोदकस्नानं०
गन्धोदकस्नानान्ते शुद्धो० शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं
स० ॥

ॐ अ॒ १ शु॒ना॒ति अ॒ १ शु॒ ३ पू॒च्य॒ताम्प॒र्क॒पा प॒र्क + ।
ग॒न्ध॒स्तं सोम॑म॒वतु॒ मदा॑य॒ रसो॒ ऽ अ॒र्च्यु॒त ३ ॥ १ ॥ ॐ
भूर्भुवःस्वः पञ्चायतन० उद्घर्तनपूर्वकमुष्णोदक-
स्नानं समर्प० उष्णोदकस्नानान्ते आचमनीयं० । ॐ
भूर्भुवःस्वः पञ्चायतन० नमः विलेपनार्थं चन्दनं स०,
अलङ्कारार्थं असतान् स०, पूजार्थं पुष्पाणि सम० धूपं
दीपं स० (दर्शयामि वा) नैवेद्यं स० नैवेद्यान्ते आच०
करोद्घर्तनार्थं चन्दनं० पुखवासार्यं पूगीफलताम्बूलं सम०
दक्षिणां० मन्त्रपुष्पं सम० ॥ “ सम्मिश्रपञ्चामृतेन
स्नापने तु ” :—

ॐ पञ्चनद्युङ्सरस्वतीमपियन्ति सप्तोत्तसङ् । सर-
स्वती तु पञ्चधा सोदशे भवत्सरित् ॥ १ ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः.....पञ्चायतन दे० पञ्चामृत-
स्नानान्ते० शुद्धोदकस्नानं० शुद्धोदकस्नानान्ते आच० ।
इति विशेषः । एवं पञ्चामृतस्नानादिविशिष्टो-
पचारयुतं पूजनं काम्यम्, तत्र समर्पितं पुष्पादि
स्वस्योत्तरतो निक्षिप्यदेवमभिपिञ्चेत् । देवोपर्यखण्डां
जलधारां पातयन् पुरुषसूक्तश्रीसूक्तरुद्राध्यायादीनां
यथाशक्ति यथावकाशञ्च पाठं कुर्यात् । तत्रावश्यकं
पुरुषसूक्तम् ॥

ॐ सहस्रंशीर्षां पुरु० देवाः ॥ १६ ॥ इत्याद्यन्ते
शङ्खपूरितोदकेन ॐ इदं त्रिष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निर्दधे
पदम् । समूढमस्यपापं सुरे स्वाहा ॥

इति मन्त्रेण देवान् स्नापयेत् । केवलस्य शिवस्य
सूर्यस्य वा पूजने तु न शङ्खोदकेन स्नापनम् ।

ततोऽभिषेकपात्रस्थोदकशेषेण देवान् स्नापयन् शा-
न्तिपठेत् ॥ सा च यथाः—

ॐ द्यौःशान्तिरन्तरिक्षं शान्तिं ÷ पृथिवी शान्तिरापुः
शान्तिरोपधयुःशान्तिं ÷ । न्वनस्पतयुःशान्तिर्विश्वेदेवाः ।

शान्तिर्व्रह्मशान्तिः सन्तु ६ शान्तिः शान्तिरेवशान्तिः सा-
 प्राशान्तिरेधि ॥ यतोयतः श्रुतीहसे ततो नोऽभयदुरु ।
 शर्मा + कुरुभुजाभ्यो भयन्नडंशुभ्यः ॥ सर्वेषां वाऽएष
 वेदानां रसो यत्साम सर्वेषामेवैतमेतद्देवानां रसेनाभि-
 पिञ्चति । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः । सुशान्तिर्भवतु ।
 सर्वारिष्टशान्तिर्भवतु । ॐ अमृताभिषेकोस्तु ॥ ॐ भूर्भुवः
 स्वः पञ्चायतनदे० अभिषेकस्नानं स० स्नानान्ते
 आचमनीयं समर्पयामि ॥ देवतीर्थं पाश्रान्तरे निधाय दे-
 वेभ्यो वस्त्राद्युपचारान् समर्पयेत् ॥

ॐ तस्मादग्निः ऋचुडंसा० ॥ ७ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः
 पञ्चा० वस्त्रं स० ॥ ॐ तस्मादग्निं अ० ८ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः
 पञ्चाय० यज्ञोत्थीर्त० । ॐ तं अग्नं वृ० । ९ । ॐ
 भूर्भुवःस्वः पञ्चा० विलेपनार्थं चन्दनं सौभाग्यद्रव्यं
 नानापरिमलद्रव्याणि स० । अलंकारार्थं भक्षतान् समर्प-
 यामि ॥ ॐ यत्पुरुषं । १० । ॐ भूर्भुवःस्वः पञ्चाय०
 ऋतुकालोद्भूतद्रव्याणि स० । तुलसीपत्राणि स० विल्व-
 पत्राणि स० दूर्वादुरान् स० ॥ ॐ ब्राह्मणोऽस्य । ११ । ॐ
 भूर्भुवःस्वः पञ्चाय० घृतं आघ्रापयामि । (समर्प-
 यामि वा) । ॐ चन्द्रमापनं । १२ । ॐ भूर्भुवःस्वः प-
 ञ्चाय० दीपं दर्शयामि (समर्पयामि वा) ॐ नाभ्यां आ०
 । १३ । ॐ भूर्भुवःस्वः पञ्चाय० नैवेद्यं स० ।

मधमं देवाग्रे चतुरस्रं मण्डलं कृत्वा तदुपरि यथासम्भवं
 मक्ष्यभोज्यादिपूर्णं पात्रं संस्थाप्य तुलसीदलाद्यन्तरितोदकेन
 सम्प्रोक्ष्य, परिषिच्यान्नमनसं कृत्वा ग्रासमुद्रया नैवेद्यं स
 मर्पयेत् । ॐ प्राणाय स्वाहा ॐ अपानाय स्वाहा ॐ व्या-
 नाय स्वाहा ॐ उदानाय स्वाहा ॐ समानाय स्वाहा (ॐ
 ब्रह्मणे स्वाहा इति केचित्) नैवेद्यं मध्येषानीयं सम० । पुनः
 ॐ प्राणा० ॐ अपाना० ॐ व्याना० ॐ उदाना० ॐ
 समानाय० (ॐ ब्रह्मणे०) उत्तरापोशर्तं सम० हस्तप्रक्षालनं०
 मुखप्रक्षालनं स० करोद्धर्तनार्थं चन्दनं स० । आव-
 मनीयं समर्पयामि ॥ ॐ यत्पुरुषिण० । १४ । ॐ भूर्भुवः स्वः
पञ्चाय० मुखवासार्यं पूगीफलताम्बूलं पूजासाहु-
 ण्यार्थं यथाशक्ति दक्षिणां कालोद्भवानि फलानि च समर्प-
 यामि ॥ ॐ इदं विष्णवेऽर्पयन् नमोऽस्तु दर्शवीरुः सर्वविघ्नो
 ह्यस्तये । आग्रसन्नि पञ्चासन्नि पशुसन्नि लोकसङ्घमग्रसन्नि
 अग्निहोत्राभ्युदयान्ते करोत्वहम्पुत्रो रेतोऽस्ममासुधत् ॥

ॐ भूर्भुवः स्वःपञ्चायतन० उत्तरनीराजनं
 कर्पूराक्षिक्यं वा स० । ॐ सुप्तास्या० ॥ १५ ॥ ॐ भूर्भुवः
 स्वःपञ्चाय० प्रदक्षिणां स० ॐ ज्ञेनं युक्त० ॥ १६ ॥
 ॐ भूर्भुवः स्वःपञ्चायत० मध्वपुष्पाञ्जलिं नमस्कारं
 च समर्पयामि ॥ अयं देवान् प्रार्थयेत् ॥ आवाहनं न जानामि
 न जानामि विसर्जनम् । पूजां चैव न जानामि क्षम्यतां

परमेश्वर ॥ १ ॥ यन्नहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरेश्वर ।
 यत्पूजितं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ २ ॥ अन्यथा
 शरणं नास्ति त्वमेव शरणं मम । तस्मात्कारुण्यभावेन
 रक्षस्व परमेश्वर ॥ ३ ॥ गतं पापं गतं दुःखं गतं दारिद्र्यमेव
 च । आगता सुखसम्पत्तिः पुण्योऽहं तव दर्शनात् ॥ ४ ॥
 यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपो-यज्ञ-क्रियादिषु । न्यूनं
 सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ ५ ॥

अनेन यथाशक्ति यथाज्ञानेन कृतपोढशोपचार
 पूजनेन....पञ्चायतन देवताः (इष्ट देवताः कुल देवताः)
 प्रीयन्ताम् नमम ॐ तत्सद् ब्रह्मार्पणमस्तु ॥ इति कर्म
 समर्पणं कृत्वा देवतीर्थं पिबेत् । तत्रादौ शङ्खं जलेनापूर्य
 देवपरितो भ्रामयेत् ॥ " शङ्खमध्ये स्थितं तोयं भ्रामितं
 केशवोपरि । अङ्गलघ्नं मनुष्याणां ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ *
 इति मन्त्रेण भ्रामितशङ्खादुदकं दक्षिणहस्ते गृहीत्वा सेना
 त्गानं मोक्षयित्वा हस्ते तीर्थमादाय " अरुणामृतपुहरणं
 सर्वव्याधिविनाशनम् । (विष्णु) देवपादोदकं तीर्थं
 जठरे धारयाम्यहम् इति पिबेत् ॥ इति देवपूजा मयोगः ॥

अथ देवपूजाः—प्रातः सन्ध्या तथा नित्यहोम (कर-

वानो होय तो ते) करी शक्यनुसार उपचार
 भेळवी, पूर्वाभिमुख, उत्तराभिमुख अथवा
 देवताभिमुख थवाय तेवी रीते दर्भादि

देव पूजानो माहिती
 साध प्रयोग.

નિર્મિત આસન ઉપર બેસી શિશ્વા વાંધી, તથા યજ્ઞોપવીત સવ્ય રાખી આચમન અને પ્રાણાયામ કરી શાન્તિપાઠ મળવો.
 “ ૐ સ્વસ્તિનં શાન્તિઃ । ” પછી “ ૐ શ્રીમન્મહાગ્ના-
 ધિસ્તયે નમઃ ” અહીંથી “ સર્વેભ્યો । બ્રાહ્મણેં નમઃ ” સુધી
 દરેક “ નમઃ ” શબ્દાન્ત વાક્યના ઉચ્ચાર સાથે નમસ્કાર કરી
 “ સુમુખં મહેશ્વરા. ” અહીં સુધીના મંત્રલ શ્લોક બોલી
 હાથમા “ અક્ષતાયુક્ત ” અથવા “ કેવલ ” જલ ભરી;
 “ વિષ્ણુ વિષ્ણુ વિષ્ણુઃ શ્રીમદ્ ભગવતોં કરિષ્યે ” સુધી
 બોલી સંકલ્પ કરવો; પછી ફરી હાથમા જલ ભરી “ તત્રાદૌં ”
 થી “ કરિષ્યે ” સુધી બોલી સંકલ્પ કરવો; બજિો સંકલ્પ
 કરતી વેળા “ શરીર શુદ્ધી માટે પુરુષમુક્ત ન્યાસ ” કરવા
 હોય તો તે શબ્દ બોલવા; અને ન કરવા હોય તો તેટલા શબ્દો
 છોડીને સંકલ્પ કરવો. પછી “ ૐ ગુણાનાન્ત્વાં ગણપતયે
 નમોનમઃ ” એવી રીતે ગણપતિનું સ્મરણ કરી; “ પૃથિવત્વયાં
 અવસર્પન્તું અપક્રામં રમે ॥ ૩ ॥ ” આ વ્રણ મંત્રવડ
 ભૂમિપ્રાર્થના ભૂતાપસારણ અને દિગ્રક્ષણ કરી; ડાબા પગબે
 ભૂમિને વ્રણ વસત તાડણ કરવું. [ન્યાસ કરવા હોય તો દરેક
 મંત્ર વોલી કયા અંગને સ્પર્શ કરવો તે આ પ્રમાણે:—
 “ ૐ સહ ૦ । ૧ ડાબા હાથને; ૐ પુરું ૦ । ૨ જમણા
 હાથને; ૐ એતા ૦ । ૩ ડાબા પગને ૐ ત્રિપાં ૦ । ૪ જમણા
 પગને; ૐ તર્તાંવિં ૦ । ૫ । ડાબા ઘુંટણને; ૐ તસ્માં ૦ । ૬ ।
 જમણા ઘુંટણને; ૐ તસ્માદ્યં ૦ । ૭ । ડાબી કેઢને; ૐ તસ્માદં ૦ । ૮ ।

જમણી કેડને; (કટિ માગને) ॐ તંચયજ્ઞં ૦ ૯ । નામિસ્થાનને; ॐ યત્પુરુષં ૧૦ । હૃદયને; ॐ ગ્રાહ્યણો ૦ ૧૧ । ઢાલી કુલને; ॐ ચન્દ્રમા ૦ ૧૨ । જમણી કુલને; ॐ નામ્યાં ૦ ૧૩ । કણ્ઠને; ॐ યત્પુરુષેણ ૦ ૧૪ । મુલને; ॐ સપ્તાસ્યાં ૦ ૧૫ । નેત્રોને; ॐ યજ્ઞેત યજ્ઞ ૦ ૧૬ । મસ્તકને" સ્પર્શ કરવો અને તે તે સ્થાન મન્ત્રમય થયું એવું સમજવું. આ પ્રમાણે કરવાથી શુદ્ધી થાય છે.] પછી શુદ્ધજલપૂર્ણ કલશ પોતાના ઢાલી બાજુ તરફ મુકી તેના ઉપર જમણો હાથ અધોમુલ આચ્છાદન કરી " ॐ તત્ત્વાધિપ્તિ ૦ " આ મન્ત્રબદે ચરુણું આવાહન કરી " ॐ ભૂર્ભુવઃસ્વઃ ચરુ ૦ " આ પ્રમાણે બોલી તે કલશને ગન્ધ અક્ષતા પુષ્પ સમર્પણ કરી નમસ્કાર કરવો. પછી દેવના અગ્ર ભાગે પોતાના જમણા હાથ તરફ શંસ મુકી, ॐ અગ્નિર્ગ્નિપિઃ ૦ ॐ ભૂર્ભુવઃસ્વઃ શશ્વ ૦ " આ પ્રમાણે બોલી શશ્વસ્થ દેવતાનું આવાહન કરી, તેમને ગન્ધાદિઉપચાર સમર્પણ કરી નમસ્કાર કરવો. દેવના અગ્ર ભાગે પળ પોતાના ઢાલી બાજુ તરફ ઘણ્ટાને મુકી, " ॐ સુવર્ણાં ૦ ॐ ભૂર્ભુવઃસ્વઃ ઘણ્ટાસ્થ ૦ " આ પ્રમાણે બોલી ગરુડ નામક દેવતાનું આવાહન કરી તેને ગન્ધાક્ષતાદિ ઉપચાર સમર્પણ કરી નમસ્કાર કરવો. પછી શશ્વમાં પાણી ભરી, તે પાણી જમણા હાથમાં લઈ તેનાથી પોતાના શરીરનું, પૂજાના સ્થાનનું, તથા પૂજા સાહિત્યનું એકવાર અથવા ત્રણ વાર પ્રોક્ષણ કરવું. તે વચ્ચે " અપવિત્રઃપવિત્રોવા ૦ " ૫

મત્ર બોલવો. તેજ પ્રમાણે રાક્ષસાદિપુણ્યાપહારકોના પ્રયાણ માટે તથા દેવોને આહ્વાન કરવા માટે ઘણ્ટાનાદ કરવો. તે વસ્તે “ આગમર્થ૦ ” આ શ્લોક બોલવો. પછી પોતાના હૃદયે કુલ-દેવ તથા પચ્ચાયતન પૈકી જેમનું પૂજન કરવાનું છે તેમનું ધ્યાન પૂરેલે એકાગ્ર અંતઃકરણવડે આપાદતલમસ્તક સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું. પૂજા કરવા માટે આગળ લીધેલા પચ્ચાયતનનો સ્થાપન પ્રકાર પાંચ પ્રકારનો છે. જે દેવતાને પ્રધાન માનવાની છે તેને મધ્યમા મુકી ચાકીની દેવતાઓ હંદાન્ય દિશાથી આરંભી પ્રવક્ષિણક્રમે સ્થાપવી. અનુક્રમ તથા દેવતાઓ કોઠામાં બતાવી છે. આ પ્રમાણે સ્થાપન કરી, હાથમાં પુષ્પ તુલસીપત્ર કે અક્ષતા રહે, “ શ્વેતાઙ્ગશ્વે૦ ” આ શ્લોક પ્રમાણે ગણપતીનું; “ નમોદેવ્યૈ૦ ” આ શ્લોકથી દેવીનું, “ ગાન્નાકારં૦ ” આ શ્લોક પ્રમાણે વિષ્ણુનું; “ હ્યાયેન્નિન્યં૦ ” આ શ્લોક પ્રમાણે શકરનું, અને “ હ્યેયઃતદા૦ ” આ શ્લોક પ્રમાણે સૂર્યનું ધ્યાન કરી; તથા પોતાના હૃદયે કુલદેવનું પછ પાંચ પ્રકાર પ્રાપ્ત પદ્ધતી પ્રમાણે ધ્યાન કરી, હાથમાં લીધેલા પુષ્પ તુલસીપત્ર કે અક્ષતા તરફ જોઈ; “ હૃદયમાં એકાગ્ર ચિત્તરૂપે ચિંતિત એવી નેત્રામય દેવતા નેત્રદ્વારા હાથમાં લીધેલા પુષ્પાદિ પદાર્થ ઉપર અવતરી છે ” એવી યાચના કરી તે પુષ્પાદિ, પૂજનીય પચ્ચાયતનાદિકને સમર્પણ કરવું; અને પચ્ચાયતનાદિકમાં પૂજનીય દેવતાનો આધિભાવ થયો એવું સમજીને આવાહનાદિ ઉપ-ચાર સમર્પણ કરવા. “ ઐં સુદયં૦ નમઃ આવાહયાધિ ” । ૧ । આ

प्रमाणे बोली तुलसीपत्र अक्षता अथवा पुष्प समर्पण करवुं. ज्यारे प्रत्यक्ष उपचार समर्पण करवाना न होय, त्यारे अक्षता तुलसीपत्र के पुष्प समर्पण करवु, अथवा नमस्कार करवो.

“ ॐ पुरुष० नम आसनं० । २ । ” आ प्रमाणे बोली देवने आसन अथवा तुलसीपत्रादि समर्पण करवु. “ ॐ पूतात्रा० नम पात्रं० । ३ । ” “ ॐ त्रिपा० नमः अर्घ्यं० । ४ । ” आ प्रमाणे बोली गन्धाक्षत-पुष्प-मिश्र उदक समर्पण करवुं. “ ॐ ततोऽग्नि० नम आचमनीयं० । ५ । ” “ ॐ तस्मां ह्यज्ञा० नमः स्नानीय० । ६ । ” “ स्नान अर्घ्यं वस्त्र यज्ञोपवीत अने नैवेद्य समर्पण करवा पछी आचमनी-योदक समर्पण करवुं ” एकादशी विगेरे पर्रणीना दिवसे देवने पञ्चामृत स्नान कराववु, तेम विजया-दशमी विगेरे तेहेवारना दिवसे पञ्चामृत स्नान उपरान्त उत्वर्चन-पूर्वक उष्णोदक स्नान पण कराववु तेनी पद्धती तथा मन्त्रोः—
“ ॐ परं - पृ० नम पथःस्नानं० पयःस्नानान्ते० शु० आन० । १ । ” आ प्रमाणे प्रथम दूधची देवने न्हवाडी पछी शुद्धोदकमडे स्नान करावी आचमनीयोदक समर्पण करी, दधिस्नान कराववु. आ प्रमाणे प्रत्येक द्रव्यना स्नान पछी करवु.

ॐ द्वात्रिंश० नम. दधिस्नानं० दधिस्नानान्ते० शु० आचमनीय० । २ । ॐ घृतस्नि० नम घृतस्नानं० घृतस्नानान्ते० शु० आचमनीयं० । ३ । ॐ मधुस्वाता० । ३ । नमः मधुस्नानं०

મધુસ્નાનાન્તેશુ૦ શુ૦ ન્તે આચ૦ ।૪। ૐ અપાપ્તસ૦ નમ
 શર્કરાસ્નાન શર્કરાસ્નાનાન્તે૦ શુ૦ ન્તે આચ૦ ।૫। ૐ
 ગન્ધદ્વારાં૦ નમ પદ્મ ગન્ધોદક૦ ગન્ધો૦ શુદ્ધો૦ ન્તે આચ
 મનીયં૦ ।૬। ૐ અશુનાં૦ નમ૦ ઉદ્ધર્તનપૂર્વકદુષ્ણોદક
 સ્નાન૦ ઉષ્ણોદકસ્નાનાન્તે આચમનીય સમર્પયમિ ”
 ગન્ધોદક સ્નાન કરાવ્યા પછી ચન્દન અક્ષતા પુષ્પ ધૂપ દીપ નૈવેદ્ય
 પૂર્ણિફલ તામ્બૂલ દક્ષિણા અને મન્ત્રપુષ્પ, આ ઉપચારવડે દેવનું સ્નાનાગ
 પૂજન કરી—“ અનેન પદ્મોપચારપૂજનેન થ્રી આરાધ્યદેવતા
 પ્રીયન્તામ્ ” એવું ઘોલી પૂજા સમર્પણનો સકલ્પ કરવો

કેટલાઈક વિદ્વાનો ગન્ધોદક સ્નાન થયા બરાબર “ ઉદ્ધર્તનપૂર્વક ઉષ્ણોદકસ્નાન કરાવી ઉપર લલ્લ્યા પ્રમાણે પદ્મોપચારપૂજન કરે છે, અને કેટલાઈક મહાભિષેક સ્નાન થયા પછી ઉદ્ધર્તન અને ઉષ્ણોદક સમર્પણ કરે છે તેમ કરવા માટે “ઉષ્ણોદક સ્નાન કર્યા પછી શીતોદક સ્નાન કરાવનાં ઇતર ઠકાણે વહેલા નિષેધને” પ્રમાણ માને છે માટે પોતાના સપ્રદાય પ્રમાણે પક્ષ સ્વીકારવો યોગ્ય છે

કેટલાઈક પદ્મામૃતના પદાર્થો જુદા જુદા રાસી સમર્પણ કરવા ના વડલે મિશ્ર કરીનેજ સમર્પણ કરે છે એટલે મિશ્ર દ્રવ્યથીજ દેવને સ્નાન કરાવે છે, તે વસ્તુ ઉપર લલ્લ્યા પ્રમાણે પ્રત્યેક પદાર્થના મન્ત્રો ન મળતા આ એકજ મન્ત્ર મળી પદ્મામૃતસ્નાન કરાવીયે તો દરકત નથી તે મન્ત્ર એવો —

“ ॐ પર્ણનદ્યુડંતરં નમઃ પશ્ચામૃતસ્નાં પશ્ચામૃત-
સ્નાનાન્તે શુદ્ધોં શુદ્ધોદક સ્નાનાન્તે આં ” વિગેરે સર્વ પૂર્વ
પ્રમાણેજ સમજણું. આ પ્રમાણે વિશિષ્ટ જ્ઞાનવિધિ થયા પછી
દેવને સમર્પણ કરેલા પુષ્પો પોતાના ડાબી બાજુ તરફ નાચી;
સંતત જલધારા પડે એવું અભિષેક પાત્ર જલપૂર્ણ કરી તેનાથી
દેવને અભિષેક કરવો. અથવા દેવને થોડા થોડા પાણી વડે
જ્ઞાન કરાવતા રહી પુરુષમૂક્ત શ્રીમૂક્ત રુદ્રાધ્યાય વિગેરેનો
યથાશક્તિ અવકાશને અનુસરીને પાઠ કરવો, પૈત્રી પુરુષમૂક્તનો પાઠ
થગોજ જોઈયે. “ ॐ સુહસ્રં ટેવાઃ ॥ ૧૬ ॥ ” આ પ્રમાણે
સોઠ મધ્યો તથા ઉપર લલ્લ્યા પૈત્રી જેટલો પાઠ કરવો શમ્ય
હોય તેટલો પદ્મતિસર કરી રહ્યા પછી; સંરસમા પાણી ભરી તે
પાણીવડે દેવતાઓને જ્ઞાન કરાવવું તે વચ્ચે “ ॐ હ્રદં વિષ્ણું
સ્વાહા ” આ મંત્ર ચોલવો. કેવલ શંકરનું કે સૂર્યનું પૂજન
કર્યું હોય ત્યારે શંભોદક જ્ઞાન વર્જ્ય છે.

ત્યાર પછી અભિષેકપાત્રમાંના દેવને અભિષેકકરી બાકી
રહેલા—પાણી વડે દેવને જ્ઞાન કરાવતાં આન્તિમંત્રનો પાઠ કરવો.
તે મંત્ર:—“ ॐ દ્યૌઃ શાંતિં અમૃતાભિષેકોઽસ્તુ ॐ
ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ.....પદ્મવાં સ્નાનાન્તે આચં ” પછી દેવોને
સ્વચ્છ વસ્ત્રથી કોરા કરી પોતાના ન્યાન ઉપર સ્થાપિત કરવા;
અને દેવર્તાર્થે એક પાત્રમાં થોડું કાઢી રડે બાકીનું તુલસી મૂલ

તેનાથી અથવા અંગુલ્યમયી પાણી લઈ ગાયત્રી મંત્રનો ઉચાર કરતાની સાથે નૈવેદ્યનું પ્રોક્ષણ કરવું પછી “યથા દેહે તથા દેવે” આ ન્યાયને અનુસરિ; નૈવેદ્યપાત્રના ચોતરફ પ્રદક્ષિણ રીતે પાણી ફેરવી, અપોશનમાટે એક આચમની પાણી સમર્પણ કરી; નેત્ર મીલિત કરી અને હાથો હાથ હૃદય પાસે રાखी; જમણા હાથની પાંચે આંગઠીઓ એકત્ર રાखી, દેવને જમાડિયે છીયે એવી માવના રાखો “અન્નનો પરિમલ દેવ તરફ પોહોંચાદવો.” તે વચ્ચે “ૐ પ્રાણાય૦” મંત્રો વોલવા. નૈવેદ્ય મધ્યે પ્રાશન કરવા માટે થોડું પાણી સમર્પણ કરી ફરી નૈવેદ્ય “ૐ પ્રાણાય૦” આ મંત્રોથી સમર્પણ કરવો. નૈવેદ્ય સમર્પણાન્તે “ઉત્તરાપોશન દક્ષિણપ્રક્ષાલન તથા મુખપ્રક્ષાલન” ને ઉદ્દેશીને ત્રણ વચ્ચે થોડું પાણી તરમાળીમાં મુકવું. અને કરોદ્વર્તન માટે ચંદન સમર્પણ કરવું. ત્યાર પછી મોજનાંગ આચમન આપવું. આ પ્રમાણે નૈવેદ્ય સમર્પણની પદ્ધતી સમજવી. નૈવેદ્ય પછી:—

“ૐ યત્કુરુષેણ૦ નમઃ મુખવાસાર્થે પૂર્ણફલ૦”
 । ૧૪ । આ મન્ત્ર વહે પાનવિડુ સોપારી યથાશક્તિ દક્ષિણા
 અથવા ફલ ફટલી અથવા શક્ય હોય તે વસ્તુઓ સમર્પણ કરવી.
 “ૐ હૃદયવિદ્ય૦ નમઃ ઉત્તરનીરાજનં૦” । આ મન્ત્ર-
 વહે દેવની જારતી સ્તારવી. કર્પૂરાર્તિક પણ આજ વચ્ચે સમર્પણ
 કરવું. આ ઉપચાર ઘોડશોપચારના બહારનો છે; તોપણ લોકમાં
 રૂઢ તથા મગ્ગલદાયક છે, માટે સમર્પણ કરવો.

“ ॐ सप्तास्या० नमः प्रदक्षिणां० ” । १५ । आ मंत्र वडे त्रण अथवा एक प्रदक्षिणा करवी. “ ॐ यद्देनयज्ञ० नमः मन्त्रपुष्पां० ” । १६ । आ मंत्रवडे देवने मन्त्रपुष्पां-जली समर्पण करी, त्रण अथवा एक साष्टांग नमस्कार करी; आसन उपर बेसी हाथ जोड़ी नम्रता पूर्वक प्रार्थना करवी. तेना श्लोकोः—“ आवाहनं० मन्त्रहीनं० अन्यथा० गतंपापं० ” पछी “यस्य स्मृत्या०” एवं विष्णु स्मरण करी “अनेन यथा०” विगेरे बोली कर्म समाप्ती कन्यानुं तथा ते समर्पण कन्यानुं जल मुकवुं. पछी शंखमां शुद्धोदक भरी “ शंखमध्ये० ” आ मन्त्र बोली ते शंखने देव उपर प्रदक्षिण रीते फेरवी पोताने ते उदक वडे प्रोक्षित करी लई; त्रण वखत अथवा एक वखत देवतीर्थनुं प्राशन करवुं. ते वखते “ अकाल मृत्युहरणं० ” आ श्लोक बोलवो. आ प्रमाणे देवपूजा करवानी पद्धति समजवी. ॥

प्रकरण ११ मुं.

अथ श्रीमदुमारमणप्रतिपात्तिः ॥

ॐ शिवेन वचसा त्वा गिरिशच्छा वदामासि।

पूजाप्रतिनिधिरूपा
देवप्रतिपात्ति.

यथा नः सर्वमिज्जगदयक्ष्म * सुमना
अमृत । * ॐ निधनपतये नमः ।
ॐ निधनपतान्तिकाय नमः । ॐ

ऊर्ध्वाय नमः । ॐ ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः । ॐ हिरण्याय
 नमः । ॐ हिरण्यलिङ्गाय नमः । ॐ सुवर्णाय नमः । ॐ
 सुवर्णलिङ्गाय नमः । ॐ दिव्याय नमः । ॐ दिव्यलिङ्गाय
 नमः । ॐ भवाय नमः । ॐ भवलिङ्गाय नमः । ॐ शर्वाय
 नमः । ॐ शर्वलिङ्गाय नमः । ॐ शिवाय नमः । ॐ शिव-
 लिङ्गाय नमः । ॐ ज्वलाय नमः । ॐ ज्वललिङ्गाय नमः ।
 ॐ आत्माय नमः । ॐ आत्मलिङ्गाय नमः । ॐ परमाय
 नमः । ॐ परमलिङ्गाय नमः । २२ । एतत्सोमस्य सूर्यस्य
 सर्वलिङ्गं ९ स्थापयति षाणिमन्त्रं पवित्रम् । * ॐ सद्यो-
 जातं मयदद्यामि सदयोजाताय त्रै नमोनमः । भवे भवे
 नातिभवे भवस्व मां भवोद्भवाय नमः । * वामदेवाय
 नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः काशाय नमः
 कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो वराय नमो
 यलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदपनाय नमो मनोन्ननाय
 नमः । * अयोरेभ्यो ध घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः
 सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु रुद्ररूरेभ्यः । * तत्सुहृदाय
 विश्वे महादेवाय घौमदि । तन्न रुद्रः भवोदपार । *
 ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्मापिरतिप्रस-
 णोधिपतिर्ब्रह्मा क्षिप्रो मे अस्तु नमोऽशिशोम् ॥ * नमो
 हिरण्यवाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यव-
 येऽम्बिकापतये जगत्पतये पशुपतये नमो नमः । * रुद्र ९

સત્યં પરં, દ્રૌહ્ય દુરયં વૃષ્ણપિન્નલમ્ । હૃદ્ધ્વરેતં વિરૂ-
પાક્ષં વિશ્વરૂપાય વૈ નમો નમઃ । * સર્વો વૈ રદ્રસ્તસ્મૈ
રદ્રાય નમો અસ્તુ । પુરપો વૈ રદ્રસ્તન્મહો નમો નમઃ । *
વિશ્વં ભૂતં ભુવનં ચિદ્રં વદ્ધુધા જાતં જાયમાન ચ યત્ ।
સર્વો હ્યેવ રદ્રસ્તસ્મૈ રદ્રાય નમો અસ્તુ ॥ * વદ્ધુદ્રાય પ્રવે-
તસે મીદુદ્દમાય તવ્યસે । વોચેમ શંતમ ૫ હૃદે । * સર્વો હ્યેવ
રદ્રસ્તસ્મૈ રદ્રાય નમો અસ્તુ । * ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥

॥ ઇતિ શિવપ્રતિપત્તિઃ ॥

પ્રથમ લક્ષ્યા પ્રમાણે દેવપૂજા કોઈપણ કારણને લીધે
નિવપ્રતિપત્તિ કરારે કરાતી ન હોય, (અને આપણા હાથે
મળવી. દેવપૂજા થવી જોઈએ એવી મનની ભાવના
હોય) ત્યારે આ શિવપ્રતિપત્તિનો પાઠ
મળવો. મળવાની પદ્ધતી એવી:—પ્રથમ પ્રાતઃસન્ધ્યાદિ નિત્ય કર્મ
કરી રહ્યા પછી આસન ઉપર બેસીને શાન્ત અને એકાગ્ર ચિત્તબદ્ધે
ઈશ્વરનું ધ્યાન કરી, હાથ જોડીને સંપૂર્ણ પાઠ મળી જવો પડેલો
પૂજા કન્યાનું પાલ મઠી શકે છે.

આ શિવ પ્રતિપત્તિનો પાઠ પરમકૃપાલુ તથા ધર્મોદ્ધાર કરનાર
વર્ણભૂત શ્રી. પ. પ. જગદ્ગુરુ શ્રી
શારદાપીઠાધીશ્વર શ્રીયન્માધવતીર્થ
સ્વામીમહારાજ એમણે “કૃષ્ણ યજુર્વેદના
શિવપ્રતિપત્તિનું પ્રા-
માણ્ય તથા અંત્ર ઉપદેશ
કરનારું મંત્રી.

નારાયણ ઉપનિષદમાંથી ” ઉદ્ધત કરી હાલના વ્યવહાર મધાન લોકોના કલ્યાણ માટે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરેલા ત્રિકાલ સન્ધ્યાના પુસ્તકમાં આપેલો છે; તેની અપયુક્તતા તથા સમમાણતા જોઈ, આ પુસ્તકમાં પણ તેનો સંજ્ઞા કરેલો છે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

અથ હંસકલ્પોક્તસૂર્યનમસ્કારવિધિઃ ॥

આચમ્ય પ્રાણાનાયમ્ય અગ્નિદેવતાઙ્ગૌ સજ્જીત્ય
 મમ આત્મનઃ શ્રુતિ-સ્મૃતિ-પુરાણોક્ત-
 હંસકલ્પોક્ત સૂર્ય નમસ્કાર ફલ પ્રાપ્ત્યર્થ ઓમારિતૃપૂર્વનારાયણ
 દેવતાગ્રીત્યર્થ હંસકલ્પોક્તેન વિધિના
 એકાવૃત્તયા નમસ્કારારૂપં કર્મ કરિષ્યે । इति संक्षेप
 “ ધ્યેયઃ સદા સવિતૃમણ્ડલમધ્યાર્તી નારાયણઃ સરસિના-
 સનસન્નિવિષ્ઠઃ ॥ કેયૂરવાન્ મકરહૃન્નગ્નિઃ કિરીટી
 હારી હિરણ્મયવર્ણનગજચક્રઃ ॥ इति ध्यायेत् ॥ તતો
 મધ્યાન્તે હરસા શિરસા પશ્યાં પાણિભ્યાં જાનુભ્યાં ચ
 યુગપદ્ યયા ભૂમિસ્પર્શે ભવેત્તથા નમસ્કૃત્ય ॥

ॐ હંસઃ હૃતઃ શુચિષત્ ૧૬૦ ॐ ત્રિપાદ નમઃ ॥ ૧ ॥

ॐ ૧૬૦ ચસુરન્તરિક્ષતન્ ૧૬૦ ॐ રવયે નમઃ ॥ ૨ ॥

- ॐ वृं होता वेदिपत् वृं ॐ सूर्याय नमः ॥ ३ ॥
 ॐ वृं अतिथिर्दुरोणसत् वृं ॐ भानवे नमः ॥ ४ ॥
 ॐ वृं नृपत् वृं ॐ खगाय नमः ॥ ५ ॥
 ॐ वृं वरसत् वृं ॐ पूष्णे नमः ॥ ६ ॥
 ॐ वृं क्रतुसत् वृं ॐ हिरण्यगर्भाय नमः ॥ ७ ॥
 ॐ वृं स्योमसत् वृं ॐ मरीचये नमः ॥ ८ ॥
 ॐ वृं अज्जा गोत्रा वृं ॐ आदित्याय नमः ॥ ९ ॥
 ॐ वृं क्रतुजाऽअद्रिजा वृं ॐ सवित्रे नमः ॥ १० ॥
 ॐ वृं क्रतुम् वृं ॐ अरुणि नमः ॥ ११ ॥
 ॐ वृं वृहत् वृं ॐ भास्कराय नमः ॥ १२ ॥
 ॐ वृं वृं इक्ष्म सुचिपद्सुरन्तरिक्षमत् वृं वृं
 ॐ मित्रविभ्या नमः ॥ १३ ॥ ॐ वृं वृं होता
 वेदिपदातिथिर्दुरोणसत् वृं वृं ॐ सूर्यभानुभ्या
 नमः ॥ १४ ॥ ॐ वृं वृं नृपद्वरसत् वृं वृं
 ॐ खगपूग्भ्या नमः ॥ १५ ॥ ॐ वृं वृं क्रतु
 स्योमसत् वृं वृं ॐ हिरण्यगर्भमरीचिभ्या
 नमः ॥ १६ ॥ ॐ वृं वृं अज्जागोत्रा क्रतुजाऽअद्रिजाः
 वृं वृं ॐ आदित्यमवितृभ्या नमः ॥ १७ ॥ ॐ वृं वृं
 क्रतुपूरत् वृं वृं ॐ अर्धभास्कराभ्या नमः ॥ १८ ॥
 ॐ वृं वृं वृं वृं इक्ष्मः सुचिपद्सुरन्तरिक्षतर्जना
 वेदिपदनिविर्दुरोणमत् वृं वृं वृं वृं ॐ मित्रवि

सूर्यभानुभ्यो नमः ॥ १९ ॥ ॐ ह्रीं ह्रः ह्रां ह्रीं नृष-
 द्रसदृतसव्योमसत् ह्रीं ह्रः ह्रां ह्रीं ॐ खगपूष
 हिरण्यगर्भमरीचिभ्यो नमः ॥ २० ॥ ॐ हूं ह्रैं ह्रौं
 ह्रः अन्ता गोत्रा ऋतजा अद्रिजा ऋतंवृष्टत् हूं ह्रैं ह्रौं
 ह्रः ॐ आदित्यसवित्रर्कभास्करेभ्यो नमः ॥ २१ ॥

ॐ ह्रां ह्रीं हूं ह्रैं ह्रौं ह्रः ह्रां ह्रीं हूं ह्रैं ह्रौं ह्रः
 ह्रः सङ्क्षुचिपद्बसुंरन्तरिक्षसद्योतज्ज्वोदपदतिथिर्दुरीणसत् ।
 नृपद्मसदृतसव्योमसदृजगोत्राऋतजाऽर्धद्रिजा ऋतंवृष्टत्
 ह्रां ह्रीं हूं ह्रैं ह्रौं ह्रः ह्रां ह्रीं हूं ह्रैं ह्रौं ह्रः ॐ भिन्नरात्रि-
 र्यभानुखगपूषहिरण्यगर्भमरीच्यादित्यसवित्रर्कभास्करेभ्यो
 नमः ॥ २२ ॥ पुनरेवं द्विः । २४ ॥ एवं चतुर्विंशतिनमस्का-
 रान् कृत्वा “ अनेन पङ्कावृत्त्या हंसकरूपोपतापिधिना
 श्रीस्त्रिनमस्काराख्येन कर्मणा श्रीरावितृसूर्यारायणः प्री-
 यतां नमः । ॐ तत्सद्ब्रह्मवर्णमस्तु ।

इति सूर्यनमस्कार विधिः ॥

हंस करुणोक्त सूर्य नमस्कारनी पद्धतिः—

प्रथम आचमन अने प्राणायाम करी “ अद्यपूर्वोच्चरित ०
 करिष्ये ” एवं बोली सङ्कल्प करवो.

नमस्कारनी माहिती.

पढी “ ध्येयः सदा ० ” आ श्लोकपडे

प्यान करी; प्रत्येक मन्त्र विभागना नमः शब्दनु उच्चारण करी

સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરવો તે વચ્ચે બે પગ, (પાદાંગ) બે ઘુટણ, બે હાથ, હૃદય, (છાતી) તથા મસ્તક, શરીરના આ આઠ સ્થાનો જમીનનો સ્પર્શ એકદમ કરે તેવી રીતે નમસ્કાર કરવા, અથવા દણ્ડવત્ નમસ્કાર કરવા પ્રથમની પદ્ધતી પ્રમાણે નમસ્કાર કરવાથી શરીર કસવાલુ થને છે, બાવીસમો નમસ્કાર ફરી બે વચ્ચે તેઓને તેઓજ મળવાથી ચોવીસ સંખ્યાપૂર્ણ થાય છે આ પ્રમાણે (પોતાના શક્તીને અનુસરી એકથી વાર આવૃત્તીઓ પૂર્ણ થતા સુધી) નમસ્કાર કરી રહ્યા પછી “ અનેનં ” હત્યાદિ બોલી કર્મ સમર્પણ કરવું આ પ્રમાણે સૂર્ય નમસ્કારનો શિધિ સમજવો

પ્રકરણ ૧૩ મુ.

અથ મધ્યાન્હસન્ધ્યાપ્રયોગ ॥

આચમ્ય પ્રાણાનાયમ્ય અત્રાઘ મહાં ત્પર્ય મધ્યા
 મધ્યાન્હ સન્ધ્યા ન્દસન્ધ્યોપાસનં કરિષ્યે । ઇતિ સઙ્ક
 લ્પયેત્ । અત્રામ્બુપ્રાશન વિશેષ । આપઃ
 પુનન્તિવત્યસ્ય વશ્યપક્ષપિ આપોદેવતા અનુપ્પહન્દ
 અમ્બુપ્રાશને વિનિયોગ । ૐ આપ પુનન્તુ પૃથિવી પૃથિવી
 પૂતા પુનાતુ મામ્ । પુનન્તુ બ્રહ્મણસ્તિ બ્રહ્મપૂના પુનાતુ મામ્ ॥
 યદુચ્છિષ્ટમ્મોહ્યન્ચ યદ્વા દુશ્ચરિતં મય । સર્વં પુનન્તુ મા-

માપોડસતાશ્ચ મતિગ્રહ ૫ સ્વાહા ॥ ઇતિ ॥ મધ્યાન્હ સન્ધ્યા-
ચામર્ધ્યઃ સઠ્ઠદેવ દેયઃ ॥ ત્રય ઇતિ કેચિત્ । શેષં પ્રાતઃ
સન્ધ્યાવત્ । અન્તે “ અનેન મધ્યાન્હસંધ્યોપાસનારુચેન
કર્મણાં ન મમ ” ઇતિ સમર્પયેત્ ॥

॥ ઇતિ મધ્યાન્હસન્ધ્યાપ્રયોગઃ ॥

હવે મધ્યાન્હસન્ધ્યાની પદ્ધતિઃ—પ્રથમ આચમન પ્રાણા-
ચામ કરી “ અગ્રાયં ૦ મધ્યાન્હસન્ધ્યો-
પાસન કરિષ્ય ” એવો સકલ્પ કરવો.
અનુપ્રાશન વસતે “ આપઃ પુનન્તિ ૦ ” આ મન્ત્ર બોલવો.
અર્ધ્ય એક આપવો કોઈ ત્રણ અર્ધ્ય આપવા એવું પણ કહે છે.
ચાકીનું સર્વ પ્રાતઃ સન્ધ્યા પ્રમાણેજ સમજવું. અન્તે (કર્મ સમ-
ર્પણ વસતે) “ અનેન મધ્યાન્હ ૦ ” એવો વિશેષ (ફેરફારી)
કરી કર્મ સમર્પણ કરવું.

આ પ્રમાણે મધ્યાન્હસન્ધ્યાનો વિધિ સમજવો.

* ટીપ—“ ત્રિદાયજ્ઞ તથા તપન વગેરે પછી મધ્યાન્હ સન્ધ્યા કરવી ”
એવું પણ કેટલાં એક સ્મૃતિકારોનું મત છે (આ. સ.)

प्रकरण १४ मुं.

अथ ब्रह्मयज्ञप्रयोगः ॥

मादमुख उदङ्मुखो वा दर्भादिनिर्मित आसन

ब्रह्मयज्ञ प्रयोग

उपरिश्वाचम्य प्राणानायम्य दक्षिण-

हस्तस्यानामिकायां कुशपवित्रं धारयेत्।

ॐ पुवित्रे स्थो वैष्णव्यौ सवितुर्व्यं - प्रसूतऽउत्पु-
 न्नाम्यदिन्द्रेण पुवित्रेण सूर्यस्य रुद्रिभिर्भि - ॥ तस्य ते
 पवित्रपते पुवित्रं पूतस्य यत्कामं ॐ पुने तच्छकेयम् ॥

इति पवित्रं धृत्या ' अथ पूर्वोच्चारित एव गुणविशे-
 षणविशिष्टाया शुभपुण्यतिथौ मम आत्मनः श्रुतिस्मृतिगु-
 राणाक्तफलाभाप्त्यर्थं ॐ तत्सत्त्वरमेश्वरप्रीत्यर्थं (यथाशक्ति)
 ब्रह्मयज्ञेन चक्षुषे " इति सङ्कल्पं कुर्यात् । ' ब्रह्मयज्ञारम्भे
 यथाविधि स्नात्वा उन्दः पुरुषऽश्चरीरं न्यसेत् । तिर्य-
 ग्विलयमगऊर्ध्वमुत्र उन्दः पुरुषस्य च ॥ " अथ
 न्यासा ॥ ॐ गौतमरक्षानाभ्या नमः नेत्रयोः ॥ ॐ
 विश्वामित्रजमदग्निभ्या नमः श्रोत्रयोः । ॐ वशिष्ठरुद्रप-
 पाभ्यां नमः - नासिकयोः । ॐ अश्वये नमः - वाचि । ॐ
 गापत्यग्निभ्यां नमः - तिरसि । ॐ उष्णिग्रूपवितृभ्यां
 नमः ग्रीवायाम् । ॐ चरतीवृहस्पतिभ्यां नमः - हनौ ।
 ॐ पृथ्व्यन्तराष्टारापृथिवीभ्यां नमः - वाङ्मनोः । ॐ त्रिष्टु-

विन्द्राभ्यां नमः—नाभौ । ॐ जगत्यादित्याभ्यां नमः—
 श्रोण्योः । ॐ अतिच्छन्दाप्रजापतिभ्यां नमः—लिङ्गे । ॐ
 यशायज्ञियवैश्वानराभ्यां नमः—गुदे । ॐ अनुष्टुप्त्रिष्वेभ्योदे-
 वेभ्यो नमः—ऊर्वोः । ॐ पङ्क्तिमहद्भ्यो नमः—जान्वोः ।
 ॐ द्विपदाविष्णुभ्यां नमः—पादयोः । ॐ त्रिच्छन्दावायुभ्यां
 नमः—नासापुःस्थमाणेषु । ॐ न्युनाक्षरछन्दोभ्यो नमः—
 सर्वाङ्गेषु । “ एवमेवाङ्गानि योजयित्वा सर्ववेदमप-
 सम्ब्रूते । ” एवं न्यासान् कृत्वा ऋग्यादिस्मरणदूर्ध्वं
 विनियोगं पठेत् ॥ प्रणवस्य परब्रह्मणि, परमात्मादेवता
 देवीगायत्रीछन्दः व्याहृतीनां परमेष्ठिप्रजापतिः प्रजापतिर्ब्र-
 ह्मती गायत्र्या विश्वामित्रः सन्निता गायत्री इरे-रादिषु
 संज्ञितान्तेषु दशप्रणवसहितेषु याः क्रियास्तत्र विवस्वानृषिः
 प्रजापतिर्देवता सर्वाणि च्छन्दाः ॐ सर्वाणि यजूंषि
 गर्वाणि सामानि प्रतिलिङ्गोक्ता देवता ब्रह्मयज्ञारम्भे विनि-
 योगः । इति विनियोगं पठित्वा वामजंघोपरि दक्षिण वरुणं
 निधाय तस्मिन् करे आदेशमात्रे कुशाग्ररूपे पवित्रे संस्थाप्य
 तत्र किञ्चित् जलं क्षिप्त्वा तदुपरि दक्षिणं हस्तं रात्रौ च
 समाच्छाद्य निमीलिताक्षो व्यावापृषिव्योः सन्निनीक्षमा-
 णो वा “ आदौ प्रणवं व्याहृतींस्तत्र, सकृन् सावित्रीं च
 त्रिचारमभ्यस्य वेदादीन् पठेत् । तद्यथाः—

ॐ भूर्भुवऽस्व ÷ तत्संवितु० यात् । १ । तत्संवितु०
यात् । २ । तत्सवि० यात् । ३ ॥

ॐ इपेतवो उर्जे त्वा वायवस्त्य देवो व ÷ सविता
प्राप्ययतु श्रेष्ठतमाय कर्मणऽ आप्यायध्वमध्वन्याऽ इन्द्राय
भागम्पजावती रनमीवा अयस्ममा मा वस्तेन ऽ ईशत
माघशऽ सो ध्रुवाऽ अस्मिन्गोपती स्यात वन्हीर्घ्यजमानस्य
पशून्पादि ॥ १ ॥ वसो ऽ पवित्रम् । हिष्णमथेन पात्रेण
सत्यस्या पिहिते मुखम् । यो सावादित्ये पुरुषं सुता
ब्रह्मम् । ॐ म् स्वम्ब्रह्म ॥ ॐ व्रतमुपैरुयन्तरेणाहवनी
यञ्च गार्हपत्यञ्च माङ्गिष्ठञ्च ऽ उपस्पृशति । तद्यदपऽ
उपस्पृशत्यमेध्यो वै पृथपो वदन्तम्वदति तेन पूतिरन्त-
रितो मेध्या वाऽ आपो मेध्यो भूत्वा व्रतमुपायानीति
पवित्रं वाऽ आपऽ पवित्रपूतो व्रतमुपायानीति तस्माद्वाऽ
अपऽ उपस्पृशति । १ । सोग्निमेवाऽ भ्राक्षमाणो व्रत
मुपैति ॥ [ॐ पूर्णमदऽपूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदुच्यते । पूर्णस्य
पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐ स्वम्ब्रह्म । ॐ स्वंपुरा-
णम् । ॐ वायुरेव स्वमिति ह स्माह कौरव्यायणीपुत्रो वेदयं
ब्राह्मणा चिदुर्वेदेन न यद्वेदितव्यम् ।] ॐ माश्रीपुत्रादासुरि
वासिनऽ माश्रीपुत्रऽ आसुरायणादासुरायणऽ आसुरेरासु-
रियः शवलस्याद्याश्वत्क्यऽ उद्दालकादुद्दालकोऽ रुणादरुणऽ

उपवेशेरुपवेशिः कुत्रे ऽ कुञ्चिर्ब्बाजश्रवसोवाजश्रवा जि-
 ष्वावतोवाध्योगाज्जिष्वावान् वाध्योगो ऽ सिताद्वार्पगणाद-
 सितोवार्पगणोद्धरितात्कश्यपाद्धरित ऽ कश्यपऽशिल्पात्कश्य-
 पाच्छिल्प ऽ कश्यप ऽ कश्यपाश्चैध्रुवे ऽ कश्यपोनैध्रुविर्ब्बाचो-
 वागम्भिण्या ऽ अम्भिण्यादित्यादादित्यानीमानिशुक्रानि-
 यजू ऽ पि धाजमनेयेन याज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते ॥

ॐ अग्निमल्लिपुरोहितंयज्ञस्यदेवमृत्विजम् । होतारंरत्न-
 धातमम् ॥ ॐ अग्न आयाहिवीतयेष्टृणानोद्व्यदातये ।
 निहोतासास्तिष्ठहिंषि ॥ ॐ शन्नोदेवीरुभिष्टंश्रुआपोभवन्तु-
 प्रीतये । शंपोरुभिस्तवन्तुनः ॥

अथानुवाकान् वक्ष्यामि । मण्डलं दक्षिणमक्षिह-
 दयम् । अथ शिक्षा प्रक्ष्यामि । अथातोऽधिकारः फल्-
 युक्तानि कर्माणि । अथातो गृहस्थधर्मापाकानां कर्म ।
 वृद्धिरादिच । समान्नायः समान्नातः । मयरसतजभनलगसं-
 मितम् । पञ्चसंवत्सरमयं युगाध्यक्षम् । गौः ग्मा ।
 अथातो धर्मजिज्ञासा । अथातो ब्रह्मजिज्ञासा । योभी-
 श्वरं याज्ञवल्क्यम् । नारायणं नमस्कृत्य । इति विद्यातपो-
 योनिरयोनिर्विष्णुरीडितः । वाग्यज्ञेनार्चितो देवः प्रीयतां
 मे जनार्दनः । इति ब्रह्मयज्ञं विधाय दर्भपवित्रादिनामुक्त-
 रस्या त्यागं कृत्वा कर्मसमर्पणं कुर्यात् । यस्यस्मृत्या०

तमच्युतम् ॥ अनेन ब्रह्मयज्ञारूपेण कर्मणा भगवान् श्री
वेदपुरुष प्रीयताम् न मम । ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ॥

इति ब्रह्मयज्ञ प्रयोगः ॥

ब्रह्मयज्ञो विधि — पूर्व अथवा उत्तर दिशा तरफ मुख
ब्रह्मयज्ञो माहिती करी दर्भ विंगरेना आसन उपर बेसी,
साथ प्रयोग आचमन तथा प्राणायाम करी, वे दर्भदु
प्रधियुक्त पवित्र, “ ॐ पुवित्रेस्यो० कैयम् ” आ मन्त्र बोली,
जमणा हाथनी अनामिकाना बीजा पर्वमा धारण करी, हाथमा
पाणी लई, “ अत्रपूर्वो० करिष्ये ” आ प्रमाणे बोली सकल्प
करयो “ सर्वानुग्रमसूत्रमा कर्तुं छे के, ब्रह्मयज्ञना आर
भमा यथाविधि (मुख्य अथवा गौणपद्धतीधी) स्नान
करीने वेद पुरुषने पोताना शरीरमध्ये स्थापित करवो.
ते वेदपुरुषना शिरांभाग चमसनमकपात्र अगामुख
कच्यु होय तो जेबु देखी शक्रिये तेवो छे ” आ प्रमाणे
वेद पुरुषना प्रधानगनु वर्णन आपी पडी न्यास यद्य छे.
आपणा पानभोक्तिर देहना अगे रटेली अपवित्रता दूर भईने
वेद पुरुषनु आराधन करवा लायक पवित्रता प्राप्त करवा मोटे
तथा वेदमय शरीर बना मोटे ब्रह्मयज्ञना आरभमा न्यास
करवा “ ॐ गौणम० ” अर्थात् दरेक मंत्रनो उच्चर करतान
ते ते स्थानने स्पर्श करवो मंत्रोना अनुक्रमने अनुसारी स्थानोना
अनुक्रम आ प्रमाणे — नेत्र, कान, नासिका, मु १, मस्तक,

ગ્રીવા, (ઢોઠ) હનુ, (દાઢી) હાથ નાભિ, કટિ, લિઙ્ગ, ગુદા, ઝરુ, ઘુંટણ, પગ, નાસિકાસ્થપવન, સર્વશરીર ઉપર, ॥ ૧૭ ॥ આ પ્રમાણે ન્યાસ કરવાથી સર્વ વેદમય બને છે. ન્યાસ કરી રહ્યા પછી ઋષિ હ્રદ દેવતા વિનિયોગ જાણવા અથવા બોલવા. “ પ્રણવસ્ય૦ વ્રહ્મયજ્ઞા૦ ” આ વિનિયોગ બોલી રહ્યા પછી ઢાવા ઘુંટણ ઉપર જમણો પગ રાખી પલાંઠી (પ્રૌઢાસન કરી) યાઢી; પૂર્વ તરફ આગઢીઓનાં અગ્ર થાય તેવી રીતે છત્તો ઢાવો હાથ જમણા ઘુંટણ પર રાખી; તેમાં દશ આગલ લાંના એવા બે ઢર્માગ્ર (શક્ય હોય તો) પૂર્વ તરફ અગ્ર રહે તેવી રીતે રાખી, તથા થોડું પાળી પણ નાંખી; તેના ઉપર જમણો હાથ અધોમુખ ઢાંકી, નેત્રનું મીલન કરી, અથવા તો ડઘાઢા નેત્ર છતાં કોઈપણ પદાર્થ ઉપર દષ્ટી નં જાય તેવી રીતે આકાશ તથા પૃથ્વીના વચલા સન્ધિ ભાગનેજ જોતા રહી; સ્વાધ્યાયનો આરંભ કરવો. પ્રથમ “ પ્રણવ તથા પ્રણવ્યાહતિ એક વચ્ચત અને વ્રણવાર ગાયત્રીમંત્ર ” ંટલું મળીને પછી “ ડ્વેત્વો૦ ” થી તે “ જનાર્દનઃ ” સુધી મળી જવું. પછી હાથમાના ઢર્મો તથા ઢર્મપવિત્ર પોતાની ઢાવી ષાજૂ તરફ નાંખી દેવા; અને “ યસ્યસ્પૃત્યા૦ ” આ શ્લોક તથા “ અનેન વ્રહ્મયજ્ઞા૦ ” આ પ્રમાણે બોલી કર્મ સમર્પણ કરવું.

આ પ્રમાણે વ્રહ્મયજ્ઞનો વિધિ સમજવો.

प्रकरण १५ मुं.

अथ तर्पणप्रयोगः ॥

पूर्ववदासन उपविश्याचम्य प्राणानायम्य (सति

तर्पण प्रयोग

सम्भवे) कुशपवित्रं धृत्वा “ अद्य-

पूर्वो० ॐ तत्सन्परमेश्वरभीत्यर्थं देव-

ऋषिमनुष्यपितृत्तर्पणं करिष्ये ” इति सङ्कल्प्य ताम्रपात्रे
रौप्यपात्रे तदभावे यस्मिन् कास्मिन्नापि शुद्धे पात्रे श्वेतगन्धं
तण्डुलान् सुगन्धिपुष्पाणि तुलसीदलानि च निक्षिप्य तत्पात्रं
प्रादेशप्रमाणैः प्रागग्रैस्त्रिभिर्दभैराच्छाद्य शुद्धोदकेनापूर्य तत्र-
त्यान् दर्भान् आदाय साञ्जलिवन्धो देवानावाहयेत् ।

ॐ विश्वेदेवासुऽआगतशृणुतापंडुमहर्षम् । एदम्वार्हि
क्षिपीदत् ॥ विश्वेदेवा ऊं शृणुतेमहर्षेऽन्तर्क्षेयउपुष्य-
विष्ट । येभग्निजिह्वाऽऽवृत्तवायनंघ्राऽभ्रासद्यास्मिन्वार्हिषिमा-
दयध्वम् ॥

आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः ॥ वे
तर्पणेऽत्र विहिताः सावधाना भवन्तु ते ॥ इत्यावाह्य
देवैर्तीर्थेन प्रतिवाक्यमेकैकाञ्जलिना देवांस्तर्पयेत् ।
अञ्जली दर्भाः प्रागग्रा धार्याः ।

॥ ॐ ब्रह्मा तृप्यताम् । ॐ विष्णुस्तृप्यताम् । ॐ रुद्रस्तृप्यताम् । ॐ प्रजापतिस्तृप्यताम् । ॐ देवास्तृप्यन्ताम् । ॐ छन्दांसि तृप्यन्ताम् । ॐ वेदास्तृप्यन्ताम् । ॐ ऋषयस्तृप्यन्ताम् । ॐ पुराणाचार्यास्तृप्यन्ताम् । ॐ गन्धर्वास्तृप्यन्ताम् । ॐ इतराचार्यास्तृप्यन्ताम् । ॐ संवत्सरः साधयवस्तृप्यताम् । ॐ देव्यस्तृप्यन्ताम् । ॐ अप्सरसस्तृप्यन्ताम् । ॐ देवानुगास्तृप्यन्ताम् । ॐ नागास्तृप्यन्ताम् । ॐ सागरास्तृप्यन्ताम् । ॐ पर्वतास्तृप्यन्ताम् । ॐ सरितस्तृप्यन्ताम् । ॐ मनुष्यास्तृप्यन्ताम् । ॐ यक्षास्तृप्यन्ताम् । ॐ रक्षांसिस्तृप्यन्ताम् । ॐ पिशाचास्तृप्यन्ताम् । ॐ तुषर्णास्तृप्यन्ताम् । ॐ भूतानिस्तृप्यन्ताम् । ॐ पशवस्तृप्यन्ताम् । ॐ वनस्पतयस्तृप्यन्ताम् । ॐ ओषधयस्तृप्यन्ताम् । ॐ भूतग्रामश्चतुर्विधस्तृप्यताम् । इति देवतर्पणं कृत्वा निरीती भूया पूर्णपूतान् कुशानुदगग्रान् दक्षिणहस्तस्य कनिष्ठिकामूलप्रदेशे धृतोदङ्मुखः कायतीर्पेन प्रतिराक्य-मञ्जलिद्वयं दद्यात् ।

ॐ सनकस्तृप्यतु ॐ सनकस्तृप्यतु । ॐ सनन्दनस्तृप्यतु-ॐ सनन्द० । ॐ सनातनस्तृप्यतु-ॐ सना० । ॐ कपिलस्तृप्यतु-ॐ कपि० । ॐ आसुरिस्तृप्यतु-ॐ आसुरि० । ॐ बोधुस्तृप्यतु-ॐ बोधु० । ॐ पञ्चशिसस्तृप्यतु-ॐ पञ्चशि० ॥ इति मनुष्यदेवतर्पणं कृत्वा

प्राचीनावीती भूत्वा पूर्वधृतान् कुशान् द्विभुग्रान्द्रक्षिणाग्र-
मूलान् दक्षिणहस्तस्याङ्गुष्ठतर्जनीमध्यप्रदेशे धृत्वा दक्षि-
णाभिमुखः पितृतीर्थेन प्रतिवाक्यं त्रींस्त्रीनञ्जलीनदद्यात् ।

ॐ कव्यवाहनलस्तृप्यताम् । ॐ कव्यवाहनलस्तृ-
प्यताम् । ॐ कव्यवाहनलस्तृप्यताम् । ॐ सोमस्तृप्यताम् ३ ।
ॐ यमस्तृप्यताम् ३ । ॐ अर्धमा तृप्यताम् ३ । ॐ अग्नि-
प्राप्ताः पितरस्तृप्यन्ताम् ३ । ॐ सोमपाः पितरस्तृप्यन्ताम् ३ ।
ॐ वह्निपदः पितरस्तृप्यन्ताम् ३ ॥ अथ यमतर्पणम् ॥ तत्र
अथ एको वाञ्जलिर्देयः । ॐ यमाय नमः यमं तर्पयामि ।
इति एकवारं त्रिवारं वा । एवमग्रेऽपि । ॐ धर्मराजाय
नमः धर्मराजं तर्पयामि । ॐ मृत्यवे नमः मृत्युं तर्प० । ॐ
अन्तराय नमः अन्तरं त० । ॐ वैवस्वताय नमः वैवस्वतं
त० । ॐ कालाय नमः कालं त० । ॐ सर्वभूतक्षयाय
नमः सर्वभूतक्षयं त० । ॐ औदुम्बराय नमः औदुम्बरं
त० । ॐ दध्नाय नमः दध्नं० । ॐ नीलाय नमः नीलं
त० । ॐ परमेष्ठिने नमः परमेष्ठिनं त० । ॐ वृषोदगाय
नमः वृषोदरं० । ॐ चित्राय नमः चित्रं त० । ॐ चित्रगु-
प्ताय नमः चित्रगुप्तं तर्पयामि । इति यमतर्पणम् । । अथ
मृतपितृकेण कर्त्तव्यं पितृतर्पणम् । तत्र पितृनामादयेत्

ॐ उग्रन्तस्त्यानिर्धाम्युग्रन्तुऽसिर्धामदि । उग्रन्तु-
न्तमभारं हवितुन् हविषेऽमर्त्तवे ॥ इत्यावाय तर्पयेत् । तथ्याः-

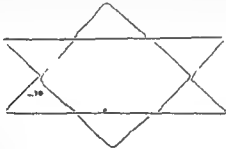
अमुक गोत्रः अस्मत् पिता अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यताम् ।
 इदं जलं तस्मै स्वधा नमः । इदं० । इदं० । अमुकगोत्रः
 अस्मत्पितामहः अमुकशर्मा रुद्ररूपस्तृप्यताम् । इदं जलं
 तस्मै स्वधा नमः इदं० । इदं० । अमुकगोत्रः अस्मत्प्रपि-
 तामहः अमुकशर्मा आदित्यरूपः तृप्यतामिदं जलं
 तस्मै स्वधा नमः । इदं० । इदं० । अ० त्रा अस्मन्माता
 अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा नमः । इदं० ।
 इदं० । अ० त्रा अस्मत्पितामही अमुकदा रुद्ररूपा तृ० इदं० ।
 इदं० । इदं० नमः । अ० त्रा अस्मत्प्रपितामही अ० दा आ-
 दित्यरूपा तृप्यताम् । इदं० । इदं० । इदं० । अ० त्रा अस्म-
 त्सापत्नमाता अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै
 स्वधा नमः । इदं० । इदं० नमः । तत एतान् मन्त्रान्
 पठेत् ॥

ॐ उदीरतामवर्तु ऽ उत्परांसु ऽ उन्मध्यमा ऽ पितरं +
 सोम्यासं + । असुंयय ऽ ईधुरवृक्षा ऽ ऋतुज्ञास्तेनोवन्तु पि-
 तरोहवेषु ॥ अङ्गिरसो न ऽ पितरोनवमत्रा ऽ अथवर्णिो
 भृगव ऽ सोम्यासं + । तेषां वय ६ सुभतौ यज्ञियांता
 मपिभद्रे सौमन्तसे स्याम ॥ आयन्तु न ऽ पितरं + सो-
 म्यासोऽग्निष्वात्ताऽ - पृथिभिर्देवयोनै ऽ । अस्मिन् यज्ञे
 स्वध्यानदन्तोधिन्वुवन्तु ते वन्त्वस्मान् ॥ ऊर्जैर्वहन्ती
 रमृतं घृतमथ + कीर्त्तलम्परिसुतम् । स्वधास्थं तर्पयंत मे

पितॄन् ॥ पितॄभ्यं - स्वध्यायिभ्यं - स्वधा नम - पिताम-
 हेभ्यं - स्वध्यायिभ्यं - स्वधा नम ऽ ऽप्यपितामहेभ्य ऽ
 स्वध्यायिभ्यं - स्वधा नम - । अक्षान्पितरो मीमदन्त पित-
 रोतीतृपन्त पितर ऽ पितर ऽ शुग्धध्वम् ॥ ये चेह पितरो
 ये च नेहयॉश्च ध्विद्यया २ उंच न ऽप्यविद्य । त्वं वैत्य यति
 ते जातवेद ऽ स्वधाभि र्यज्ञ ऽ सुकृतञ्जुपस्व ॥ मधुव्वातां०
 भवन्तु न ऽ ॥ २ ॥ ॐ मधु मधु मधु । तृप्यध्वम् ।
 तृप्यध्वम् । तृप्यध्वम् । ॐ नमो व ऽ पितरो रसाय नमो
 व ऽ पितर ऽ शोषाय नमो व ऽ पितरो जीवाय नमो व ऽ
 पितर ऽ स्वधायै नमो व ऽ पितरो घोराय नमो व ऽ
 पितरो मृगपथे नमो व ऽ पितर ऽ पितरो नमो वो गृहान्न-
 पितरो दत्त सतो व - पितरो देवैतद् - पितरोव्वास
 आर्धत्त ॥ आर्धत्तपितरोगर्भदुमारम्पुष्करस्रजम् । यथेह
 पुरो सत् ॥ " द्वितीय गोत्रम् " ।

.....दा वसुरूपा तृ० तस्यै० ३ ।गोत्रा
 वृद्धप्रमातामहीदा आदित्यरूपा तृ० तस्यै० ३ ।
गोत्रापत्नीदा वसुरूपा तृप्य०
 तस्यै० ३ ।गोत्रःसुतःशर्मा
 वसुरूपस्तृप्य० तस्यै० ३ ।गोत्राकन्या
दा वसुरूपा तृ० तस्यै० ३ ।गोत्रः
पितृव्यःशर्मा वसुरूपस्तृ० तस्यै० ३ ।
गोत्रःमातुलःशर्मा वसुरूप-
 स्तृ० तस्यै० ३ ।गोत्रःभ्राता
शर्मा वसुरूपस्तृ० तस्यै० ३ ।गोत्रा
पितृभगिनीदा वसुरूपा तृप्य० तस्यै० ३ ।
भातृभगिनीदा वसुरूपा तृप्यता०
 तस्यै० ३ ।गोत्राआत्मभगिनी
दा वसुरूपा तृप्यता० ३ ।गोत्रः
 भ्रशुरःशर्मा वसुरूपस्तृप्य० तस्यै० ३ ।
 गोत्रःगुरुःशर्मा वसुरूपास्तृ० तस्यै०
 ३ ।गोत्रःआप्तः शर्मा वसुरूपास्तृ०
 तस्यै० ३ ।गोत्रःशिष्यः
 शर्मा वसुरूपस्तृ० तस्यै० ३ । ॐ आब्रह्मस्तम्भार्यन्त्रं
 देवर्षिपितृमानवाः । तृप्यन्तु पितरः सर्वे मातृमातामहादयः ॥
 अतीतकुलकोटीनां सप्तदीपनिवासिनाम् । आब्रह्मभुरनाल्लो-
 कादिदमस्तु तिलोदकम् ॥ ये बान्धवा बान्धवा ये येऽन्य-

जन्मनि दान्धवाः । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मया दत्तेन
वारिणा ॥ इत्यञ्जलित्रयं दद्यात् ॥ एतावत्पर्यन्तं मृत-
पितृकेणैव कर्तव्यम् ॥ अथ वस्त्रनिष्पीडनम् । ये के
चास्मत्कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः । ते गृह्णन्तु
मया दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकम् ॥ इति मन्त्रेण सदशं चतु-
र्गुणीकृतं वस्त्रं स्ववामभागे भूपौ निष्पीडयेत् । ततो हस्तस्थान्
दर्भान् स्ववामभागे त्यक्त्वा सव्येनाचम्य प्राणानायम्य
पात्रे शुद्धोदकं पूरयित्वा तन्मध्ये ऽनामिकाया पद्दलं

कृत्वा तत्र यथासंभवं गन्धाक्षतपुष्पतुलसिपत्राणि सिप्त्वा ऽ
र्घ्यान् दद्यात् । तत्र मन्त्राः ।

ॐ ब्रह्मजज्ञानम्रथमम्बुरस्तादिसीमितं सुखचोलेन ॥
आवडे । सवृज्याऽऽपमाऽअस्यन्निष्ठा ॐ मृतश्रयोनिमर्तनध्रु-
विवं ~ ॥ ॐ ब्रह्मणे नमः ॥ ॐ इदं विष्णुं स्महा ॥ ॐ
विष्णवे नमः ॥ ॐ नमस्ते रुद्रप्रणयवंऽनुतोऽऽर्पयेनमं + ।
शुद्ध्यामिततेनमं + ॥ ॐ रुद्राय नमः ॥ ॐ तत्संज्ञितुं यात् ।
ॐ सन्निधे नमः ॥ ॐ मित्रस्यर्चणीधृतोरोद्वेयस्यमान्निमि ।

शुभ्राञ्चित्रध्रुवस्तमम् ॥ ॐ मित्राय नमः ॐ इमम्मेवरुण-
 श्रुधीहर्वमद्याचमृदय । त्वामवस्युराचके । ॐ वरुणाय नमः ॥
 एवं पदव्यान्दत्वा सूर्यमुपतिष्ठेदेतैर्मन्त्रैः ॥ ॐ अदंश्रमस्यके-
 तवो निरुदमयोजनारं अनुं भ्राजन्तोऽग्रयौ यथा ॥ उपयाम
 गृहीनोसि सूर्याय स्वा भ्राजार्थेप ते योनिऽसूर्याय स्वा-
 भ्राजार्थ । सूर्ये भ्राजिष्ठु भ्राजिष्ठु स्वयन्देवे-
 ष्वसि भ्राजिष्ठोहम्पनुष्येषु भूयासम् ॥ इति सङ्गं शुचिपद-
 सुरन्तश्चिसदोतावेद्विपदातिथिर्दुरोणसत् । नृपद्वस-
 द्दत्तसद्व्योमसद्वज्राग्राजाऽर्कतुजा अर्द्धिजाऽतुतम्युहत् ॥ इति
 तिष्ठन्नुपस्थाय दिग्भ्यो दिग्देवताभ्यश्च नमस्कुपोत् । ॐ
 प्राच्यै दिशे इन्द्राय च नमः । ॐ आग्नेय्यै दिशे अग्नये च
 नमः । ॐ दक्षिणायै दिशे यमाय च नमः । ॐ नैर्ऋत्यै
 दिशे निर्ऋतये च नमः । ॐ पश्चिमायै दिशे वरुणाय च
 नमः । ॐ वायव्यै दिशे वायवे च नमः । ॐ उदीच्यै दिशे
 सोमाय च नमः । ॐ ईशान्यै दिशे ईश्वराय च नमः । ॐ
 ऊर्वायै दिशे ब्रह्मणे च नमः । ॐ अधरायै दिशे विष्णवे
 च नमः । ॐ अवार्यै दिशे अनन्ताय च नमः ॥ एवं
 नमस्कृतान् कृत्वोपविश्य ॐ ब्रह्मणे नमः । ॐ अग्नये० ।
 ॐ पृथिव्यै० । ॐ औपधिभ्यो० । ॐ वाचे० । ॐ वाच-
 स्पतये० । ॐ मरुद्भ्यो० । ॐ विष्णवे० ॐ अद्भ्यो० । ॐ
 अपाम्पतये० । ॐ वरुणाय नमः । इति नत्वा शुद्धोदकेन
 मुखं विमृजेत् । तत्र मन्त्रः ।

ॐ संखर्चसायमासन्तनुभिरगन्महिमन्सासक्षिवे-
न । स्वर्गा सुदत्रोर्विदेधातुगयोनुपापुतन्त्रामद्विष्टम् ॥
सतस्तर्पणे आवाहितदेवता विसर्जयेत् । ॐ देवाणातुविदोणा-
तुवित्वासातुमित । मनसस्पतऽऽमन्देवग्रहास्वाहावाते
घा ३॥ यस्य स्मृत्या० अनेन देवश्रुषिमनुष्यपितृतर्प-
णाख्येन कर्मणा भगवान् श्रीवेदेषुरूपः प्रीयताम् । न मम
ॐ तत्स० विष्णवे नमः ॥

ब्रह्मयज्ञतर्पणयोस्तन्त्रयोगे “ ब्रह्मयज्ञपूर्वकं देव-
श्रुषिमनुष्यपितृतर्पणं करिष्ये ” इति
संकल्पे, “ अनेन ब्रह्मयज्ञपूर्वकं देव-
तर्पणाख्येन० ” इति समर्पणे च विशेषः ॥

इति तर्पणप्रयोगः ॥

ब्रह्मयज्ञ पछी तर्पण करवानी पद्धतीः—प्रथम कक्षा प्रमाणे
आसन उपर बेसी आचमन तथा प्राणा-
याम करी, होय तो दर्भतुं पवित्र धारण
करी “ अग्न्यूर्ध्वो० सिध्ये ” एवो
सङ्कल्प करी; ताम्रमय अथवा शैथ्यना पात्रमा अभावे कोईपण
प्रकारना शुद्ध पात्रमा; श्वेतचन्दन चौखा (अक्षता) सुगन्धि
फुलो तथा तुलसी पत्रो मोरी ते पात्रने आसरे दक्ष आगच्छ
जेटला प्रमाणना साम्र एवा प्रथम दर्भो बडे आच्छादित करी,
शुद्धोदकथी ते पात्र पूर्ण करी; तेना उपरना दर्भो रुई; दर्भेनि

तर्पणनी माहिती तथा
प्रयोग

ગર્ભમાં રાखी હાથ જોડી દેવોનું આવાહન કરવું. તેના મંત્ર:—

“ ॐ વિશ્વેદેવાસ ० વન્તુતે ॥ ” આ પ્રમાણે આવાહન કરી દેવ-
તીર્થ વડે એક એક અંજલી ઉદક પ્રત્યેક વાક્યના અન્તે આપી
દેવોનું તર્પણ કરવું. તે વચ્ચે દર્મ પૂર્વાગ થઈ શકે તેવી રીતે અંજલીમાં
રાखા. “ ॐ દ્રઘ્યા તૃપ્યતામ્ । ૨૯ । ” આ પ્રમાણે દેવ તર્પણ
કરી; નિર્વીતી (યજ્ઞોપવીતને માલાપ્રમાણે ધારણ કરી;) થઈને,
પૂર્વેના દર્મોને ઉત્તર દિશા તરફ અગ્ર થાય તેવી રીતે જમણા હાથની
કનિષ્ઠિકાના તથા અનામિકાના મૂઠામાં ધરી; ઉત્તર તરફ મુલ
કરી, પ્રાજાપત્ય તીર્થ વડે પ્રત્યેક વાક્યને અનુસરી બે બે વચ્ચે
જલાંજલી આપવી. “ કેટલાએક વિદ્વાનો દરેક જલાંજલી
આપતી વચ્ચે તર્પણ વાક્યનો ઉચ્ચાર કરવા તરફ અનુકૂલતા
બતાયે છે, અને બીજા તો વાક્યનો ઉચ્ચાર એક વચ્ચે કરી
જલાંજલી માત્ર બે વચ્ચે આપવા માટે અનુકૂલતા ધરાવે છે.
માટે શિષ્ટાચાર સંપત્તિ પદ્ધતીનો સ્વીકાર કરવો તે યુક્ત છે. ”

“ ॐ સનકસ્તૃપ્યતુ—ૐ સનકસ્તૃપ્યતુ । ૭ । ”

આ પ્રમાણે મનુષ્ય દેવતર્પણ કરી, “ પ્રાર્ચનાર્ચીતી ” પટલે
“ યજ્ઞોપવીત દક્ષિણ સ્કંધ ઉપર રાखી ઢાંચો હાથ બહાર રાखનાર ”
થઈને હાથમાના દર્મોને વેવડા કરી દક્ષિણ તરફજ મૂઠ તથા અગ્ર
થાય તેવી રીતે જમણા હાથના તર્જની તથા અંગુઠ આ બેના
વચ્ચે ધારણ કરી; દક્ષિણામિમુક્ત થઈ, પિતૃ-તીર્થ વડે ત્રણ ત્રણ
અંજલી આપવી. તર્પણ વાક્યના ઉચ્ચારનો સ્વીકાર્ય પક્ષ ઉપર લગ્યા
પ્રમાણેજ સમજવો. “ ૐ કન્ય ૦ ૐ કન્ય ૦ ૐ કન્ય ૦ । ૧૩ । ”

આ પ્રમાણે પિત્રોનું તર્પણ કરી રહ્યા પછી ચમતર્પણ કરવું. તેમાં તર્પણ વાક્ય ઉચારી એક એક અક્ષત્રી આપવો. ત્રણ ત્રણ અક્ષત્રી આપવા એવો પણ પક્ષ છે. “ ॐ ચમાય નમઃ યમં તર્પયામિ । ૧૪ । ” અહીં મુઘી જીવત્-પિતૃકે તથા મૃતપિતૃકે સરસ્વીજ રીતે તર્પણ કરવું. માચીનાવીત કરતી વચ્ચે યજ્ઞોપવાંતમાંથી હાથ સંપૂર્ણ બહાર ન કાઢતાં એકલો અંગૂઠો જ કાઢવો. એવો જીવત્ પિતૃકે માચીનાવીત થવા વિશે નિર્વેષ છે. “ એનો પિતા જીવતો હોય તે જીવત્પિતૃક. ” મૃતપિતૃકે પિતૃતર્પણના આરંભમાં પિત્રોનું આવાહન કરવું. “ ॐ ઉશન્તસ્સ્થા ૦ સ્ત્રવે । ” આ મન્ત્ર બોલી પિત્રોનું આવાહન કરી, “.....ગોત્રઃ.....પિતાશર્મા વસુ. રૂપઃ તૃપ્યતામિદ્જ્જલં તસ્યૈ સ્વધાનયઃ । ૩ । ” એવી રીતે દરેક પિત્રનું ગોત્ર, સંવંધ, નામ, અને રૂપનું ઉચ્ચારણ કરી “ હ્રદં જલં તસ્યૈ ” પુરુષને ઉદ્દેશીને જલ આપતી વચ્ચે-અને “ હ્રદં જલં તસ્યૈ ” સ્ત્રીને-ઉદ્દેશીને જલ આપતી વચ્ચે બોલી, ત્રણ ત્રણ વચ્ચે જલ આપવું. પ્રથમ પિતા, પિતામહ, પ્રપિતામહ; માતા, પિતામહી, પ્રપિતામહી પછી જળનું પ્રયોગનાં લક્ષ્યા પ્રમાણે તર્પણ કરી પિતૃદેવતાક મન્ત્રો મળવા. “ ॐ ઉર્દ્ધૌરતા ૦ પુરુષોસત્ ॥ ” મન્ત્ર મળી રહ્યા પછી અનુક્રમે “ માતામહ, પ્રમાતામહ, પૃદ્ પ્રમાતામહ, માતામહી, પ્રમાનામહી, વૃદ્ પ્રમાતામહી, સ્ત્રી, (પોનાની) પુત્ર, કન્યા, પિતૃવ્ય, માતૃ, ભ્રાતા, પિતૃમગિની, માતૃમગિની, આત્મમગિની, શ્વશુર, ગુરુ,

आप्त, शिष्य, " एमना गोत्र, संबंध, नाम, तथा रूप, उच्चारि
 तर्पण करवुं. उपर लखेला तर्पण करवा लायक पितरोमां आवेला
 स्त्रीवर्ग पैकी कोईनो पति पण मृत थयो होय तो तेना नाम
 साथे " सभर्तृका " एवं; पुत्र (उपनयन थयेलो) मरेलो
 होय, अथवा कन्या परग्या पछी मृत थयेली होय; तो "समुता"
 एवं वधारे बोलवुं. तेमज पुरुषनी पत्नी मृत थयेली होय तो
 " सपत्नीक " अने पुत्र अने कन्या मृत थई होय तो
 " ससुत " एवं वधारे बोलवुं. शिष्य सुधी बतावेला संबंधिओ
 पैकी जेओ मृत हशे तेदलाने उद्देशीने जलाम्जली आप्या पछी;
 " आब्रह्म० " आ त्रण श्लोक वडे जलाम्जली आपवा; अहीं
 सुधी मृतपितृरुज करवानुं छे. पछी दशायुक्त वस्त्रने चोगणुं
 करीने " ये के चा० " आ श्लोक बोली ते पोतानी डाबी बाजूए
 भूमी उपरज निचोववुं. पण घेरज तर्पण करवुं होय तो वस्त्र
 नीचोववुं नहीं. तर्पण माटे हाथमा लीधेला दर्नी पण
 डाबी बाजू तरफ नाखी, सव्य करी, आचमन तथा प्राणायाम
 करी, पात्रमा शुद्धोदक लई, तेमा दक्षिण हाथनी अनामिका
 वडे पड्दल लखी यथासंभव गंधाक्षतपुष्प तुलसीपत्रनाखी
 अर्घ्य आपवा.

" ॐ ब्रह्म० वरुणायनमः ६। " एवी रीते ॥ अर्घ्य
 आपी उमा रही ऊर्ध्व बाहू थईने, अथवा हाथ जोडीने सूर्यनुं उप-
 स्थान करवुं. " ॐ अदंश्रम० बुद्धत् । " उपस्थान थया पछी
 अनुक्रमे मद्रक्षिण ऋतां दिशा तथा दिक्पालोने नमस्कार करी

આસન ઉપર બેસી “ બ્રહ્માદિકને પળ ” નમસ્કાર કરી
 શુદ્ધ જલ વડે મુખ સ્વચ્છ કરવું તે વસ્તે ૐ “ સંઘર્ષણ ”
 આ મન્ત્ર મળવો; પછી તર્પણ સ્વીકારવા માટે જેમનું આવાહન
 કરેલું, તેમનું વિસર્જન કરવું. તે વસ્તે ૐ “ દેવાંગા ” આ
 મન્ત્ર મળવો પછી યસ્યસ્મૃત્યાં આ શ્લોક બોલી “ અનેન ”
 આ રીતે કર્મ સમર્પણ કરવું. કર્મ પૂર્ણ થયા પછી હાથમાંનું
 પવિત્ર ફાઢી નાંચી બે વસ્ત આચમન કરવું.

આ પ્રમાણે તર્પણની પદ્ધતી સમજવી.

બ્રહ્મયજ્ઞ તથા તર્પણ એક તંત્રથી કરવી હોય તો સકલ્પમાં

તંત્ર પ્રયોગ કરવો હોય તો વિશેષ
 “ બ્રહ્મયજ્ઞપૂર્વકં દેવઋષિમનુષ્યપિતૃ
 તર્પણં કરિષ્યે ” એવો, અને સમર્પણ વસ્તે
 “ અનેન બ્રહ્મયજ્ઞપૂર્વકં દેવર્પણા ”
 એવો વિશેષ તફાવત કરવો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

॥ અથ વૈશ્વદેવપ્રયોગઃ ॥

આચમ્ય પ્રાણાનાયમ્ય સતિ મમ્ભવે પૂર્વવત્કુશપ-
 વિત્રં ધૃત્વા “ અથ પૂર્વોં તિયૌ મમ ગૃહે પશ્ચમ્નાજનિ-
 તસકલ્ત્રોપપરિહારપૂર્વકં નિત્યકર્માનુષ્ઠાનાસિદ્ધિદ્વારા શ્રી
 પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે [પશ્ચમહાયજ્ઞૈર્ધૃષ્ટ્યે] પન્નવમહાયજ્ઞરૂપં
 વૈશ્વદેવાણ્યં કર્મ કરિષ્યે । ઇતિ મદ્વલ્પ્ય સ્થણ્ડિલે વૈશ્વ-

देवः कर्त्तव्यश्चेत्पञ्च भूतंस्कारान् कृत्वा, ताम्रादिकुण्डे त्व-
कृत्वा महानसात्पौकाग्निमाहृत्य ॐ भूर्भुवःस्वः पावकनामा-
नमग्निं प्रतिष्ठापयामि इत्यक्षतैः अग्निं प्रतिष्ठाप्य धमन्या
प्रबोध्य ध्यायेत् ।

ॐ चत्वारिंशद्भ्राजयो ऽ अस्य पादाद्वेष्टीर्षे सप्तहस्तासो-
अस्य । त्रिधाद्यद्वोवृषभोरोरवीतिप्रहोदेवोमर्त्या २ आवि-
वेशः । ॐ एवोहदेव ऽ मुदिशोनुसर्वा ऽ पूर्वाहजात ऽ सऽ
उगर्भे ऽ अन्तः । सऽएवजात ऽ सजनिष्यमाण ऽ प्रत्यङ्
जनास्तिष्ठतिमूर्धतोमुख ऽ ॥ इति ध्यात्वा “ मुखं यः
सर्वदेवानां हव्यभुक्व्यभुक् तथा । पितॄणां च नमस्तस्मै
त्रिष्णवे पावकात्मने ॥ ॐ पावकनाम्ने वैश्वानराय नमः ।
अग्नये अन्नं नमः । अग्नये गन्धं नमः । अग्नये अक्षतापुष्पं
च नमः । अग्नये नमोनमः । अग्ने श्लाण्डित्यसमोन्न मेपध्वज
माङ्मुख मम सम्मुखो वरदो भव । ततो हस्ते जलं
गृहीत्वाऽग्निं त्रिः प्रदक्षिणं परिसमृद्ध त्रिंश्च पर्युक्ष्य घृताभि-
धारितौदनस्य वदरीफलप्रमाणा आहुतं जुहुयात् ।

ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये न मम । ॐ भुवः स्वाहा
इदं वायवे न मम । ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय न मम ।
ॐ भूर्भुवःस्वः स्वाहा इदं प्रजापतये न मम । ॐ देवकृत-
स्येनसोवयजनमासि स्वाहा इदमग्नये न मम । ॐ मनुष्य
कृतस्येनसोवयजनमासि स्वाहा इदं० । ॐ पितृकृतस्ये-

नसोवयजनमसि स्वाहा इदं । ॐ आत्मकृतस्यै नसो-
वयजनमसि स्वाहा इदं । ॐ एनस ऽ एनसोवयजन-
मसि स्वाहा इदं । ॐ यच्चाहमेनो विद्वाँश्चकार यच्चाविद्वाँ
स्तस्य सर्वस्यै नसोवयजनमसि स्वाहा इदं । ॐ प्रजा-
पतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम । ॐ अग्नये स्विष्टकृते
स्वाहा इदं अग्नये स्विष्टकृते न मम । इति हुत्वा अग्नेः
पश्चिमत उत्तरतो वा वितस्तिमात्रं जलेन भूमौ मण्डलं कृत्वा
तत्रैतान् वलीन् दद्यात् । स्थापनप्रकारश्चेत्यम् ।

पूर्व

ॐ विधात्रे० २	ॐ भूताना नपतये० ५	ॐ धात्रे० १
ॐ हंतते० ८	ॐ सर्वेभ्यो० ४	
ॐ यस्मै तते० ३	ॐ विश्वेभ्यो० ३	ॐ पितृभ्यः ६

पश्चिम

अथाहुतयः । ॐ धात्रे नमः इदं धात्रे न मम । १ ।
ॐ विधात्रे नमः इदं विधात्रे न मम । २ । ॐ विश्वेभ्यो
देवेभ्यो नमः इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यो न मम । ३ । ॐ

सर्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः इदं सर्वेभ्यो भूतेभ्यो न मम । ४ ।
 ॐ भूतानां च पतये नमः इदं भूतानां च पतये न मम । ५ ।
 एवं बलिदानानन्तरं पूर्वोक्तप्रकारेण सिद्धान्नपूरितपात्रस्य
 देवेभ्यो नैवेद्यं समर्प्य पातितवामजानुर्दक्षिणामुखोऽप-
 न्येन, “ ॐ पितृभ्यः स्वधा इदं पितृभ्यो न मम । ६ । ”
 इत्येकं बलिं दत्त्वा ऽप उपस्पृश्य सन्धेन चक्षुःपात्रं
 प्रक्षाल्य तज्जलं ब्रह्मादिवलीनां वायव्यभागे “ ॐ
 यक्षभैतत्ते निर्णेजनं नमः इदं यक्षभ्यो न मम । ७ । ”
 इत्युत्सृज्य “ ब्रह्मयज्ञः पूर्वमकृतश्चेदत्रायसरे विधाय ”
 सिद्धान्नादन्नमादाय निधीती भूत्वा मण्डलोत्तरतः
 “ ॐ हन्त ते सनकादि मनुष्येभ्यो नमः इदं हन्त ते
 सनकादिमनुष्येभ्यो न मम । ८ । ” इति बलिं दत्त्वा
 सन्धेन यथाशक्ति गोघ्रासं “ सुरभिर्बेष्णवी माता नित्यं
 विष्णुपदे स्थिता । गोघ्रासं तु मया दत्तं सुरभिः प्रतिगृह्य-
 ताम् । इदं गोभ्यो न मम । ९ । ” इति गोघ्रासं समर्प्य
 यथाशक्ति अन्नमादाय गृहाद्विर्भूमौ निधाय; “ द्वौ
 श्वानौ श्यामश्वौ वैवस्वतकुलोद्भवौ । ताभ्यामन्नं प्रदा-
 स्यामि रक्षतां पथि मां सदा ॥ इदं श्वभ्यां न मम । यमोऽसि
 यमदूतो ऽसि वायसो ऽसि महाप्रते । अहोरात्रं कृतं पापं
 बलिं भक्षतु वायसः ॥ इदं वायसेभ्यो न मम ॥ पिपीलिकाः
 कीटपतङ्गकायाः पुष्टसिताः कर्मणि योगवद्धाः । मयान्तु
 ते तृप्तिमिदं मयात्रं तेभ्योऽविच्छेदं सुखिनो भवन्तु ॥ इदं

पिपीलिकाकीटपतङ्गेभ्यो न मम । इति श्वायसपिपीलि-
कादिभ्य एकं पृथग्वा वलिं दत्वा हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य
गृहमागत्याचम्य पूर्वघृतं ग्रस्म निःसार्य चन्दनादिना
तिलकं कुर्यात् । तत्र मन्त्रः । ॐ सुचक्षा ऽ अहमक्षिभ्यां
भूयास ऽ सुवर्चा मुखेन । सुश्रुत्कर्णाभ्याम्भूयासम् । इति
मन्त्रेण तिलकधारणानन्तरं वैश्वदेविकादग्नेः किञ्चिद्भस्मा-
दाय “ ॐ त्र्यायुषज्जम० ” इति मन्त्रेण ललाटाद्यङ्गेषु
धृत्वा “ गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर । यत्र
ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ हुताशन ॥

ॐ यज्ञं यज्ञं च यज्ञपतिं यज्ञं च स्वाय्योनिं यज्ञं च स्वाहा ।
एतैर्वज्रो यज्ञपतेस्तद्गन्तव्यं वाक् ऽ सर्ववीरस्तञ्जुपस्व स्वाहा ॥
“ कुशपवित्रत्यागः ” यस्य स्मृत्या० अनेन वैश्वदेवारूपेण
कर्मणा श्रीयज्ञनारायस्वरूपी परमेश्वरः प्रीयताम् न मम ॐ
तांसत्तु ब्रह्मार्पणमस्तु । ॐ विष्णवे नम इति त्रिः पठेत् ।

इति पञ्चमहायज्ञरूपवैश्वदेवयोगः

वैश्वदेव पद्धतिः—आचमन तथा प्राणायाम करी शय्य
होय तो दर्मनु पवित्र पण धारण करी
वैश्वदेवनो समजुती
साधे प्रयोग “ अद्यपूर्वो० करिष्ये ” एवी रीते
गेली सङ्कल्प करी अग्निस्थापना करवी.
स्थंडिल उपर के मृत्तिकाना गर्तरूप कुण्डमा वैश्वदेव करवो होय

તો; દર્ભવડે ત્રણ વસ્ત્ર પરિસમૂહન, ગોમય તથા જલવડે ત્રણ વસ્ત્ર લેપન, દર્ભના મૂળ વડે ત્રણ વસ્ત્ર ઉછેસન, અક્ષુષ્ઠ અને અનામિકા વડે મૃત્તિકા પૈઠી અપવિત્ર પદાર્થનું ત્રણ વસ્ત્ર, ઉદ્ધરણ અને ઉદક વડે ત્રણ વસ્ત્ર પ્રોક્ષણ; એવી રીતે પ્રત્યેક સંસ્કાર ત્રણ ત્રણ વસ્ત્ર કરવો. તાંબાનો કે પિત્તલનો અગ્નિનિવાસ (કુણ્ડ) હોય તો આ સંસ્કાર કરવાની જરૂર નથી. પછી જે અમ્મી ઉપર રસોઈ સિદ્ધ કરેલી હોય તે પૈઠી થોડો અમ્મી વૈશ્વદેવ સ્થલ પાસે આપી “ ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ પાવકનામાન-મર્તિં પ્રતિ૦ ” એવું બોલી કુણ્ડમાં કે સ્થળિડલના ઉપર અમ્મિ સ્થાપન કરી, કિશ્કિત્ અક્ષતાઓ અમ્મી ઉપર નાંચી; વાંસ વિગેરેનાં મુંગઝી વડે અમ્મીને પ્રદીપ્ત કરી “ ॐ સુત્વારિ૦ પ્રપોહ૦ । ” આ મન્ત્રો બોલી અમ્મીનું ધ્યાન કરી “ મુલં યઃ સર્વ૦ ” આ શ્લોકથી નમસ્કાર કરી, ગન્ધાક્ષત પુષ્પ વડે “ અમ્મીના વાયવ્ય યુગા ઉપર અમ્મીના વટાર ” અમ્મીનું પૂજન કરી “ અગ્ને જાણિહલ્ય૦ ભવ ” એવી પ્રાર્થના કરવી. પછી હાથમાં પાણી લઈ અમ્મીને ત્રણ વસ્ત્ર પરિસમૂહન તથા પર્યુક્ષણ (પટલે અમ્મીના ઈશાન્ય યુગાથી આરંભી ચારે તરફ પ્રદક્ષિણ રીતે અધોમુખહસ્તે જલ ફેરવવું તે પરિસમૂહન અને ઊર્ધ્વ મુખ હસ્તે જલ ફેરવવું તે પર્યુક્ષણ) કરી; ઘૃત વડે પવિત્ર વનાવેલા ચરૂની વેરના ફલ જેવડી આહુતિયો હોમવી. “ ॐ ભૂઃ સ્વાહા૦ । ૧૨ । ” આહુતીઓનો હોમ થઈ રહ્યાપછી અમ્મીના પશ્ચિમ અથવા ઉત્તર દિશા તરફ મુમારે વાર આંગઠ પ્રમા-

ણનુ મળ્ડલ (જલબઢે) કરી તેના ઉપર આગલ લલેલી નામ મન્ત્રા-
 હુતી મુકવી. આહુતી મુકવાનો અનુક્રમ બલિહરણના પટ્ટમા
 ચતાવ્યો છે તે ધ્યાનમા લેવો. “ ૐ ધાત્રે૦ । ૫। ” પાંચ
 આહુતીઓ થયા પછી સારા મોજન પાત્રમા સર્વ સિદ્ધાન્નાદિકર્તુ
 પરિવેપણ કરી (રાધેલુ અન્ન પિરસી) દેવોના અગ્રમાગમા જલબઢે
 ચોલ્ખળ્ડુ મળ્ડલ કરી, તેના ઉપર તે અન્નપૂર્ણપાત્ર સ્થાપિત કરી
 “ પૂજા પ્રકરણમા લલ્યા મુજન ” નૈવેદ્ય સમર્પણ કરી, કરી
 વૈશ્વદેવસ્થાન ઉપર આવી, ઢાત્રુ પુટળ અધોમુલ્ક થાય એવી રીતે,
 દક્ષિણ દિશા તરફ મુલ્ક રાલ્લી લેસી અપસચ્ચ કરીને “ ૐ
 પિતૃધ્વ. સ્વ૦. ૬। ” એલુ લોલી એક આહુતી મુકી દાથ ધોઈને
 સલ્ચ કરલુ અને લલી આપલા માટે લીધેલો ચરુ જે પાત્રમા હતો
 તે પાત્ર લિછલ્લી તે પાળી લ્રલ્લાદિ લેલ્લીના ચાયલ્ચ મુળ્લા ઉપર
 “ ૐ ચક્ષુમૈત્તે૦ ” । ૭। આ મન્ત્ર લોલી રેટલુ, અને લ્રલ્ચયત્ર
 પૂર્વ ન થયો હોય તો આ લરલે “ નિદાન ત્રણ લગત ગાયત્રી
 મત્ર જપલ્લે ” ષળ કરલો. ચજોપલ્લોત લળ્ડે કરીને સિદ્ધાન્ન
 (ચર) લઈને મળ્ડલની ઉલ્લર લાનૂ તરલ્ “ ૐ હન્તલે૦ ” । ૮।
 આ મન્ત્ર લોલી લલી આપી, સલ્ચ કરી ચથાશલ્તિ ગોમાસ ંલ
 પાત્રમા પિરસી “ મુરભિ૦ ” આ મન્ત્ર લઢે સમર્પણ કરી, કરી
 ચલાગલ્તિ ચર લઈ લરના લદાર જર્માન ઉપર “ શ્વરાપલ્લ
 પિપીલ્લિલાદિલ્લના=કુચા લાગલ્લ અને નિદ્ધીલ્લો પિલેરેના ”
 માટે ંલ ઢેલ્લાળે મુલ્ક અનુલ્લમે લ્લોશ્વાર્ના૦ । ચમોલ્લિ૦ ।
 પિ તિલ્લિ૦ । આ મન્ત્રો લોલી તે તે મત્રોના અન્ને પ્રલોગમા ચતાવ્યા

प्रमाणे त्याग करवो. हाथ पग घोर्दने अंदर (घरमां) आवी
आचमन करी, प्रथम धारण करेलुं मस्म काढी नांखी “ ॐ
सुचक्षा० ” मन्त्रतुं पठन करी चन्दन विगेरे माङ्गलिक द्रव्यनो
तिलक करी वैश्वदेवाग्नीमांथी थोडु मस्म लई ते “ ॐ ज्यायुष० ”
आ मन्त्रवडे पूर्ववत् सर्व स्थानोने किञ्चित् किञ्चित् लगाडवुं,
अने “ गच्छ गच्छ० ॐ यज्ञं यज्ञ० ” आ मन्त्रो भणी अग्नी
उपर अक्षता नांखी तेनुं विसर्जन करी प्रयोगमां लस्या मुजब
पवित्र त्याग पूर्वक कर्म समर्पण करी अण वखत विष्णुस्मरण
तथा कर्मपूर्ति थया बाधत बे वखत आचमन करी भोजन करवुं.

आं प्रमाणे पंचमहायज्ञरूप वैश्वदेवनी पद्धती समजवी.
पारस्कर सूत्रमां सामिक माटे वैश्वदेवनी पांच आहुतीओ तथा
पृष्टोदिविविधानानुसार अग्नी तयार करी तेना उपर
पाक करी वैश्वदेव करवो होय तो सात आहुतिओ फही
छे. लौकिकामि उपर पाक अने वैश्वदेव करनारने माटे
* शाकल पारिशिष्टमां कहेलो वैश्वदेव अही आप्यो छे.

प्रकरण १७ मुं.

अथ भोजनविधिः ।

भोजनस्थानमागत्य यथोक्तचतुष्कोण मण्डलोपरि
पात्रं निधाय परिविष्य घृतेन पयसा
भोजन विधि मंथेपमां. वाऽऽभिघार्य गायत्र्या ॐ नमो भग-
वते वासुदेवायेति मन्त्रेण च संप्रोक्ष्यः—

ॐ पितृनुस्तोषम्महो घर्माणन्तविंशम् । यस्यत्रितो-
 व्ययोजंसावृत्रं विपर्वमर्हयत् । इति मंत्रेण अन्नं स्तुत्वा दि-
 वसे ॐ सत्यं त्वर्चेन परिपिञ्चामीति मन्त्रेण; रात्रौ ॐ
 ऋतं त्वा सत्येन परिपिञ्चामि-इति मन्त्रेणान्नं " सम-
 न्तावजलेन प्रदक्षिणं " परिपिच्य ॐ तेजोसिगुक्रम-
 स्यमृतममिधामनामोसिप्सियन्देवानामनाघृष्टदेवयर्जनमसि ।
 इति मन्त्रमन्त्रमभिपृश्य जपेत् । ततः सिद्धान्नात् चरुं
 तदभावेऽन्यद्वायज्ञियमन्नमादाय पात्रदक्षिणतः किञ्चिदन्तरं
 विधाय माकसंस्थमुदकसंस्थं वा भूमौ बलिग्रयं दधात् ।
 ॐ भूपतये स्वाहा नमः । ॐ भुवनगतये स्वाहा नमः
 ॐ भूताना पतये स्वाहा नमः इति । ततोऽन्येन घली-
 नुद्वासयेत् स्वयं पर्णादिना वाच्छादयेत् । अथ दक्षिणहस्ते
 जलं गृहीत्वा ॐ अन्नंप्रते० इति मन्त्रं जप्त्वा अमृतोपस्तर-
 णमभि स्वाहा इति मन्त्रेण तज्जलंपिबेत् । जप्यमन्त्रश्चेत्थम् ।

ॐ अन्नंप्रतेऽन्नस्य नोदेह्यनभीवस्यंशुपिणं - । मय-
 द्वातारंतारिषऽऊर्नन्नोपेहिद्विपटेचतुष्पदे । ॐ अमृतोप-
 स्तरण० । ततः " ॐ प्राणाय स्वाहा ॐ अपानाय
 स्वाहा । ॐ व्यानाय स्वाहा । ॐ समानाय स्वाहा ।
 ॐ उदानाय स्वाहा । १ । इति पञ्चभिराहुतिभिः
 प्राणोपिहोर्ध्वं कृत्वा वामहस्तेन नेत्रयोर्दक्षिणं कृत्वा
 विष्णुस्मरणपूर्वकं शिरसापोचनं च कृत्वा यन्मातुलं

મુજીત । આચમનં પ્રાણાદુતિગ્રહણં ચ વામહસ્તેન ભોજ-
નપાત્રપાલમ્બયૈવ મૌનેન કાર્યમ્ । તદ્ધૂર્ધ્વ મૌનં પાત્રસ્પ
ર્શશ્ચ ऐच्छिकः । तृप्तौ जातायां “ ॐ अमृतापिधानमसि
स्वाहा ” इति मन्त्रेण आपोशनीयादुदकादर्थं पीत्वा
शेषं—“ उत्तरापोशनग्रहणात्पूर्वमेव पात्रादुच्छिष्टं वामभागे
प्रक्षिप्य ” तदुपरि पितृतीर्थेन निक्षिपेत् । तूष्णीं शिखां
वध्वा चित्रादुतिं बलींश्च काकेभ्यः समर्प्य हस्तौ मुखं च
सम्यक् क्षालयेत् । ततस्तूष्णीमाचम्य प्राणानायम्य शतं
पदानि गच्छेत् ।

इति भोजनविधिः ।

भोजनની પદ્ધતિ:—ભોજન કરવાના સ્થાને આવી ચોક્ક-

મોજન કરવાની પદ્ધતિ. ણ્ડા મણ્ડલ ઉપર ભોજન પાત્ર મુકી

સર્વ પ્રકારનું અન્ન તેમાં પિરડ્યા પછી ઘૃત

થી ફે વૂધથી તેને અભિધારી-ગાયત્રી મંત્ર તથા વિષ્ણુ દ્વાદશા-

ક્ષરી મંત્ર વોલી અન્નનું પ્રોક્ષણ કરી; “ ॐ पितुन्नु० ” આ

મન્ત્ર વડે અન્નની સ્તુતિ કરી; હાથમાં પાણી લઈ, દિવસે

“ ॐ सत्यं त्व० ” અને રાતે “ ॐ ऋतं त्वा० ” આ મંત્ર

વોલી ભોજન પાત્રના ચોતરફ પ્રદાક્ષિણ રીતે પાણીની ધારા કરી,

અધોમુલ હાથ વડે અન્નને સ્પર્શ કરવો તે ચલતે “ ॐ तेजोसि० ”

આ મન્ત્ર મળવો. પછી માત વિગેરે યજ્ઞિય મધ્યાન્ન લઈ પાત્રના

દક્ષિણ માર્ગે થોડે છેટે પૂર્વ તરફ અથવા ઉત્તર તરફ સમાપ્તી થાય

એવી રીતે જમીન ઉપર ત્રણ બલી મુકના. ॐ ભૂપતયે ० ૩ । ” આ
 બલી મુક્યા પછી તે બીજા પાસેથી કાઢી નંલાવવા; અથવા પોતે
 તેમના ઉપર પત્ર વિગેરેનું આચ્છાદન કરવું. પછી જમણા હાથમાં
 જલ લેઈ “ ॐ અન્નપ્રતે ० ॐ અમૃતાપ ० ” આ મન્ત્રો બોલી
 તે પાણી પીઈ જવું. પછી પાંચ આંગળીઓ વડે થોડું થોડું અન્ન
 લઈ, “ ॐ પ્રાણાય ० ” ૫ । પાંચ આહુતિઓ લઈ ઢાંચે હાથે
 નેત્રોને ઉદક સ્પર્શ કરી, વિષ્ણુ સ્મરણ પૂર્વક શિશ્વા મુક્તિ કરી,
 ભોજન કરવું. આપોશન તથા પ્રાણાહુતિઓ લેતી વચ્ચે ઢાંચા
 હાથે ભોજન પાત્રને સ્પર્શ કરી રાખવો, તથા મૌન પણ રાખવું.
 પ્રાણાહુતિ લઈ રહ્યા પછી ઇચ્છા હોય તો મૌન તથા પાત્ર ધારણ
 છોડી દેવું અથવા રાખવું. ભોજન થયા પછી પાત્રનાંનું સર્વ
 ઉચ્છિષ્ટ અન્ન નિદાન ગ્રાસ માત્ર પણ લઈ તે પાત્રના બહાર ઢાંચી
 बाजू तरफ मुकी; જમણા હાથમાં જલ લઈ “ ॐ અમૃતાપિ ० ”
 આ મંત્ર બોલી અડધું પાણી પીવું; અને અડધું પિતૃતીર્થવેડે
 “ પ્રથમ મુકેલા ઉચ્છિષ્ટ અન્ન ઉપર ” આપવું. શિશ્વા બાંધી
 પ્રથમના બલી ન કઢાયા હોય તો તે તથા ઉચ્છિષ્ટાન્ન રૂપ
 ત્રિત્રાહુતિ લઈ ને ઘરના બહાર આવી તે કાગડાને માટે નાંચી
 વર્દને મુલ તથા વેડ હાથ સ્વચ્છ સારી રીતે ધોવા. પછી
 તૂપ્પી આચમન તથા પ્રાણાયામ કરી આસરે સો પગલાં સુધી
 ચાલી પછી નિત્યવ્યવહારમાં આસક્ત થવું.

આ પ્રમાણે ભોજન પદ્ધતિ સમજવી.

प्रकरण १८ मुं.

अथ सायंसन्ध्याप्रयोगः ।

आचमनप्राणायामादि प्रातःसन्ध्यावत् । सङ्कल्पे

“ सायंसन्ध्योपासनं करिष्ये ” इति
सायंसंध्या प्रयोगः.

विशेषः । अम्बुप्राशने “ अग्निश्चमे-

त्यस्य नारायणऋषिः अग्निर्देवता अनुष्टुप्छन्दः । अम्बु-
प्राशने वि० । ॐ अग्निश्च मामन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकु-
तैभ्यः पापेभ्यो रक्षन्तां यदन्हा पापमकार्षं मनसा वाचा
इस्ताभ्यां यद्भ्यामुदरेण शिश्रा अइस्तदवलम्पतु यकिञ्चि-
दुरितं मयि इदमहं मा ममृतयोनी सत्ये ज्योतिषि जुहोमि
स्वाहा । ” इति विशेषः । उपस्थानं प्रातःसन्ध्यावत् । अथवा
इममेइत्यस्य शुनःशेषऋषिः बरुगो देवता गायत्रीछन्दः
तत्त्वायामीत्यस्य शुनःशेषऋषिः बरुणो देवता त्रिष्टुप्छन्दः
त्वन्नोअमइति द्वयोर्वायमदेवऋषिः अग्नीवरुणौ देवते त्रिष्टुप्-
छन्दः । उपस्थाने वि० ।

ॐ इमर्मे० चके । ॐ तत्त्वायामि० । ॐ त्वन्नोऽभग्ने-
वरुणस्याविद्वान् देवस्य देहो ऽ अवायासिसीष्टाऽं । यत्रिष्टो
वन्हितम् ऽं शोशुचानोविश्वादेवां १० सिष्मसुसुग्ध्यस्मत् । ३ ।
ॐ सत्त्वन्नोअग्नेवरुणोअमोअमोतीनेदिष्टो ऽ अस्याउपसोव्युष्टौ ।
अवयश्चन्नोवरुण १ रराणोव्वाहिर्मृहीक १ सुहवोऽन ऽ एधि ।

इष्टपुस्तानम् । समर्पणे " सायंसन्ध्योपास० " इति विशेषः । अन्यत्सर्वं प्रातःसन्ध्यावत् ।

इति सायंसन्ध्याप्रयोगः ।

सायंसन्ध्या पद्धतिः—आचनन प्राणायामादि प्रातःसन्ध्या प्रमाणेज कृत्वा. संकल्पमां " सायं सं० " रायसन्ध्यामा विशेष एटलो. फेरफार करवो. " अग्निश्च० स्वाहा. " आ मंत्र बोली अ-नुप्राशन करवुं. तेम उपस्थान प्रातःकालना उपस्थान मन्त्रो बोली करवुं अथवा " इमम्ये० " विगेरे वरुण देवताना चार मन्त्रो बडे करवुं. समर्पण वस्तते " अनेन सायंसन्ध्योपा० " एवं बोलवुं सायंकाले पश्चिम तरफ आपवा. ते वस्तते " श्रीसूर्याय इदं० " ना बदले श्रीवरुणाय इदमर्घ्यं० " एवं बोलवुं. वाकीनुं सर्व प्रातःसन्ध्या सरखुंज समजवुं.

आ प्रमाणे सायंसन्ध्याविधि समजवो.

प्रकरण १९ मुं.

अथ शयनपद्धतिः ।

कृतसायंसन्ध्याभोजनादिः गहराद्ध्वं रात्रौ निष्टुत-
ताम्बूलो हस्तौ पादौ मुखश्च मसाल्य
शयनस्थानमागत्य;

निद्रा ऐनी पोहोती मुं
करवुं.

ॐ आरांत्रि० वार्षि० ६ रजं ÷ पितुरंप्पायिधार्माभि ६ ।
 द्विव ६ सदा ॐसि बृहतीन्वितिष्ठम् ५ आन्त्वेवंवर्तते
 तमे ÷ ॥ उपस्तश्चित्रमाभंरास्मभ्यंन्वाजिनीवति । येन
 त्रोकञ्चतनयञ्चधामहे ॥ अगस्तिमार्धवश्चैव मुचुकुन्दो
 महामुनिः । कपिलो मुनिरास्तीकः पञ्चैते सुखशायिनः ।
 इति मन्त्रान् पठन् विष्णुस्मरणपूर्वकमुत्तरदिग्बर्जदिङ्म-
 स्तकः स्वपेत् ।

इति शयनपद्धतिः ।

शयन प्रकारः—सायंकालना संध्या, मोजन विगेरे फामो

केवी रीते सुतुं.

परवान्या पछी एटले आसरे एक प्रहर रात्र

थया बाद मुखमां ताम्बूल होय तो थुंकी;

हाथ पग तथा मुख घोई, तूष्णीं आचमन करी सुवानी जग्या

उपर आवी “ शयनारूढ थर्ता पहेला ” “ ॐ आरांत्रि०

शायिनः ” आ मन्त्रो भणी विष्णुनं स्मरण करी उत्तर दिशा

तरफ नस्तक न थाय तेवी रीते सुतुं.

आ प्रमाणे शयनप्रकार समजवो.

प्रकरण २० मुं.

अथ यज्ञोपवीतधारणविधिः ।

इस्तौ पादौ मलालय कृतभस्मादिगौणस्नानः आचम्य

प्राणानायम्य “ अद्य पूर्वो० मम श्री-

यज्ञोपवात धारण विधि.

तस्मार्तर्कभानुष्ठानाधिकारमिद्वर्ध (अ-

मुककर्मगतत्वेन वा) यज्ञोपवीतधारणं करिष्ये । ” इति सङ्कल्प्य क्षालितं यज्ञोपवीतयुगं वामहस्ते निधाय दक्षिणेन पाणिनाऽच्छाद्य दशवारं गायत्र्याऽभिमन्त्रयेत् । तत आपोहिष्ठेति मन्त्रैः सम्प्रोक्ष्य “ उदुत्वं० चित्रं० तच्चक्षुः० इति मन्त्रत्रयेण सूर्याय दर्शयित्वा ‘ यज्ञोपवीतमित्यस्य परब्रह्म परमान्मा त्रिष्टुप् । यज्ञोपवीतधारणे वि० ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥ यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीतेनोपनह्यामि ॥ इति मन्त्रोच्चारणान्ते दक्षिणं बाहुमुद्धार्य एकं यज्ञोपवीतं धृत्वा आचम्य पुनरेवं द्वितीयं च धृत्वा आचम्य ॐ समुद्रं गच्छ स्वाहा इति मन्त्रेण जर्जरे विसृजेत् । यज्ञोपवीतधारणांगं यथाशक्ति गायत्री जपं कुर्यात् । ततः “ अनेन यज्ञोपवीतधारणाख्येन कर्मणा तदंगजपाख्येन कर्मणा च श्रीसवितृसूर्यनारायणः प्रीयताम् न मम । ॐ तत्सद् ब्रह्मार्पणमस्तु ।

इति यज्ञोपवीतधारणविधिः ।

(नूतन) यज्ञोपवीतधारणप्रकारः—हाथ तथा पा

जतोद्दं निकटं गयु
होय अमवा नुटयु होय
ता नयु धारण करवानी
पदति,

घोई भस्मस्नानादि गौणस्नान करी,
आचमन तथा प्राणायाम करी “ अद्य-
पूर्वो० ” आ प्रमाणे सङ्कल्प करवो-
पछी घोयेली यज्ञोपवीतनी जोडी डावा

हाथमा राखी जमणा हाथे आच्छादन करी दश गायत्री-मंत्र
बडे अभिमंत्रण करी, आपोहिष्ठा० विगेरे त्रण मंत्र उच्चारी
तेनु प्रोक्षण करवु. पछी बे हाथना अगुठामा ते यज्ञोपवीतयुग
धारण करी सूर्यने बताववु. ते बखते उदुत्यं० चित्रं० तच्चक्षु०
आ मत्रो भणवा पछी ते पैको एक यज्ञोपवीत लहने " ॐ यज्ञो-
पवीत० " आ मन्त्र भणी दक्षिण हाथ प्रथम यज्ञोपवीतना
बहार फाढी पछी ते यज्ञोपवीत फण्ठमा नाखवुं पुन आचमन
करी पूर्व प्रमाणेज मंत्रपठनपूर्वक बीजु यज्ञोपवीत धारण
करी आचमन करवु, अने " ॐ समुद्रं गच्छस्वाहा " आ
मन्त्रनु उच्चारण करी जुनु यज्ञोपवीत युग फाढी तेनु विसर्जन
करवु यज्ञोपवीतधारणना अगे यथाशक्ति गायत्री जप करीने
" अनेन० " एवी रीते बोली कर्म समर्पण करवु. ब्रह्मचारीए
एक अने गृहस्थे बे यज्ञोपवीत धारण करवा,

आ प्रमूणे (नूतन) यज्ञोपवीत धारणविधी समजवो.

प्रकरण २१ मुं.

अथ आशौचे सन्ध्यापद्धतिः ।

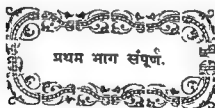
तूष्णीमाचम्य प्राणानायम्य मनसा मन्त्रान्स्मरन्मा-
र्जनं कुर्यात् । गायत्रीं सम्यगुच्चार्या-
र्घ्यप्रदानं कुर्यात् । तत्र उपविश्य
पुनस्तूष्णीमाचमनं कृत्वा सूर्याय नम-

आशीचमा संध्या बे-
दर्शन अने केवा करवी

स्कारं कुर्यात् । अनेन प्रातः सं० इति पूर्ववत्कर्मसमर्पणं कुर्यादिति आशौचे संध्यापद्धतिः ।

आशौचमां सन्ध्या करवानी पद्धतिः-तूष्णीं आचमन तथा प्राणायाम करी, मनमां मन्त्र भणी मार्जन करवुं. गायत्रीनो स्पष्ट उच्चार करी अर्घ्य आपवा. पछी बेसीने पुनः तूष्णीं आचमन करी, सूर्यने नमस्कार करवो. " अनेन० " इत्यादि बोली पूर्वैनी संध्या मुजब समर्पणनुं उदक छोडवुं.

आ प्रमाणे आशौचमां संध्या करवानी पद्धती समजवी.

॥ धादत्तः प्रसन्नोऽस्तु ॥

श्री गुरुभ्यो नमः

आह्निकसार-संक्षेप.

भाग २ जो.

प्रथम भागमा जे जे शब्दना शिरोभाग उपर अक मुकुटामा आव्या छे ते ते शब्दना विशेष मुलासो तथा तेनी सप्रमाणता आ भागमा अनुक्रमे बतावेली छे.

१ — रात्रेः पश्चिमयामस्य मुहूर्तो यस्तृतीयकः ।

रात्रि मुहूर्त कोने स धाह्य इति विज्ञेयो विहितः स प्रबोधने ॥
बुझो ?

विष्णुपुराणमां-रात्रीना ठेछा त्रण प्रहरनो तीजो मुहूर्त
मादमज्ञक जाणवो, जागृत थवा माटे ते मुहूर्त विहित छे.

ब्राह्म मुहूर्तमा जागत बर्दने शु ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थावबुचितपेत् ।
करवु ?

मनस्मृतीमां-ब्राह्म मुहूर्तमा जागृत थवु, अने धार्मिक
तथा आर्थिक कृत्याना योम्य विचार करवो.

પ્રદોષપશ્ચિમૌ યામૌ વિદ્યાભ્યાસેન યોજયેત્ ।

યામદ્વયં શ્યાનસ્તુ બ્રહ્મભૂયાપ કલ્પતે ॥

સ્મૃતિ સદ્બ્રહ્મા—પ્રદોષકાલનો પ્રહર તથા રાત્રીનો અંતિમ પ્રહર વિદ્યાભ્યાસમાં યોજવો; વચલાં મહાનિશાના બે પ્રહર સુધી નિદ્રા લેનાર બ્રહ્મભાવને પ્રાપ્ત થાય છે.

૨— રોચનાં ચન્દનં ગન્ધાન્ મૃદઙ્ગં દર્પણં મણિમ્ ।

માંગલિક પદાર્થો ગુરુમર્ગિં રવિં પશ્યેન્નમસ્યેત્પ્રાતરેવઢિ ॥

કાત્યાયન—ગોરોચન, ચન્દન, મુગન્ધી પદાર્થો, મૃદંગ, આદર્શ, રત્ન, ગુરુ, અગ્નિ, સૂર્ય, અથવા ઇતર એવાજ માંગલિક તથા પૂજ્ય પદાર્થો જોવા તથા તેમને નમસ્કાર કરવો.

શ્રોત્રિયં સુભગં ગાં ચ અગ્નિમગ્નિચિત્તિં તથા ।

પ્રાતરુત્થાય યઃ પશ્યેદાષ્ટધ્યઃ સ પ્રમુચ્યતે ॥

કાત્યાયન—વેદાધ્યનશીલ વિપ્રને, માગ્યવાન્ મનુષ્યને, ગાયને, જમીને, તથા અગ્નિહોત્રીને, પ્રાતઃકાલમાં ઊઠીને જે (અવલોકન કરે) દેશે છે તે સામાન્યતઃ આપત્તીથી મુક્ત થાય છે. એમના પ્રમાણેજ દક્ષિણકરદર્શન પણ શુભસૂચક છે.

૨-પુરાણાચમન, સ્માર્તાચમન, શ્રૌતાચમન, અને

આચમનના પ્રકાર.

શ્રોત્રાચમન, આ પ્રમાણે આચમનનાં ચાર
ભેદ છે. તૂર્ણો આચમનનો પુરાણાચમનમાં
સમાવેશ થતો હોવાથી તેનું સ્વતંત્ર રીતે

ગરિગણન કરેલું નથી.

પુરાણાચમનની પદ્ધતિ. " પુરાણાચમન-

કેશવાદ્યૈસ્ત્રિભિઃ પીત્વા ચતુર્થેન મૃજેત્કરમ્ ।
પઙ્ચમેન ચ પષ્ઠેન દ્વિરોષ્ઠાતુન્મૃજેત્ક્રમાત્ ॥
તૌ સપ્તમેન ચ મૃજેદેકવારન્તુ મન્ત્રવિત્ ।
અષ્ટમેન તુ મન્ત્રેણ અભિમન્ત્રય જલં શુચિ ॥
ચામં સંપોષયેત્પાણિ મનુના નવમેન તુ ।
દક્ષિણં દશમેનાઙ્ગિ ચામમેકાદશેન વૈ ॥
મૂર્ધ્નાં દ્વાદશેનાથ સ્પૃશેદ્ધ્વોષ્ઠપૃષ્ઠકમ્ ।
સદ્ધર્પણાય નમઃ ઇતિ સ્પૃશેદ્ધુલિમૂર્ધાભિઃ ॥
અદ્વુષ્ટતર્જન્યગ્રાભ્યાં સંશ્લિષ્ટાભ્યાં જલૈઃ સહ ।
નાસારંધ્રે વાસુદેવપ્રયુન્નાભ્યાં સ્પૃશેચ્છુમે ॥
અદ્વુષ્ટાનામિકાભ્યાન્ચ સંશ્લિષ્ટાભ્યાં જલૈઃ સહ ।
અનિરુદ્ધાય નમઃ ઇતિ સંસ્પૃશેદક્ષિ દક્ષિણમ્ ॥
દુર્યોત્તપ્યગ્નેષ્ણ સાધ્યાં ચાર્ણાં સ્પૃશેદ્દશમ્ ।

તથાદ્વપ્તકનિષ્ઠાભ્યાં સંશ્લિષ્ટાભ્યાં જલૈઃ સહ ॥
 અથોક્ષજનૃસિંહાભ્યાં શ્રોત્રે દ્વે સંસ્પૃશેત્ક્રમાત્ ।
 નાભિમચ્ચુતઘન્ત્રેણ તાભ્યામેવ સ્પૃશેદ્બુધઃ ।
 શ્રીજનાર્દનઘન્ત્રેણ તલેન હૃદયં સ્પૃશેત્ ।
 ઉપેન્દ્રાણેતિ મૂર્ધ્નાં સ્પૃશેત્ સજલપાણેના ॥
 સર્વાદ્બુલ્યગ્રભાગૈસ્તુ સમાશ્લિષ્ટૈર્જલૈઃ સહ ।
 મુઞ્જૌ તુ હરિઃપગાભ્યાં સંસ્પૃશેદ્દક્ષિણોત્તરૌ ॥
 આચાંમેદપ એવન્તુ ભગવન્નામભિઃ ક્રમાત્ ।
 સઘઃ પૂતઃ સ વિહિતેપૂત્તરેષ્વધિકારવાન્ ॥

પ્રયોગ પારિજાતમાં વ્યાગ્રપાદ-કેશવ, નારાયણ, માધવ,
 આ ત્રણ નામો ઉચ્ચારી ત્રણ આચમન કરી, ગોવિંદ નામે જમણો
 હાથ ધોવો. વિષ્ણુ નામે ઊર્ધ્વોષ્ઠ, અને મધુમૂદન નામે અધરોષ્ઠ
 શુદ્ધ કરવા. ત્રિવિક્રમ નામે વેડ ઓછને જલસ્પર્શ કરવો.
 વામન નામવેડે જલાભિમંત્રણ કરી તે જલ જમણા હાથે કિંચિત
 લઈ, શ્રીધર નામે ઢાઢા હાથને પ્રોક્ષિત-શુદ્ધ-કરવો. હૃષીકેશ
 નામે ઢક્ષિણ પાદનું અને પદ્મનાભ નામે વામપાદનું પ્રોક્ષણ કરવું.
 દામોદર નામે મસ્તકને સ્પર્શ કરવો. સર્વ અડ્ડલીઓના અગ્ર-
 વેડે “ સદ્ગર્વણાયનમઃ ” આ મંત્ર વોલી ઊર્ધ્વોષ્ઠ-પૃષ્ઠને સ્પર્શ
 કરવો. જલમુક્ત અંગુષ્ઠ તર્જનીઓવેડે “ વાસુદેવ તથા વશુન્ત્ર ”
 નામે અનુક્રમે ઢક્ષિણ તથા વામ નામિકા પુટને સ્પર્શ કરવો.
 અંગુષ્ઠ તથા અનામિકાવેડે “ અનિરુદ્ધ તથા પુરુષોત્તમ ” નામે

दक्षिण तथा वाम नेत्रने स्पर्श करवो. अंगुष्ठ तथा कनिष्ठिकावडे
 “अधोक्षज तथा नृसिंह” नामे दक्षिण तथा वाम कर्णेने
 स्पर्श करवो. तेवीज सीते “अच्युत” नामे नाभीने स्पर्श करवो.
 “जनार्दन” नामथी हस्तना तळवडे हृदयेने तेमज “उपेन्द्र”
 नामे मूर्ध्ना (मस्तकने) स्पर्श करवो. सर्व अंगळीओना
 अग्रवेडे “हरि तथा श्रीकृष्ण” नामे दक्षिण तथा वामत्कन्धने
 स्पर्श करवो. आ प्रमाणे भगवन्नामोच्चारपूर्वक आचमन करवुं;
 पदले सर्व विहितकर्मो करवा माटे अधिकारी बनी शक्या.

अग्निरह्मगुष्ठस्तस्मात्तेनैव सर्वस्थानानि संस्पृशेत् ।

आग्निहोत्र संक्षेप ग्रंथमां पैठीनसि-अंगुष्ठ ए अग्नी छे;
 तेथी आचमन प्रकरणमां कहेला स्थानोना स्पर्शने माटे विहित
 एवो अंगुलीनी भावतमां जे निर्बंध छे; तेवुं न करतां केवळ अंगुष्ठ
 वडेज सर्व स्थानोने स्पर्श करवो.

स्मार्ताचमनः—ॐ पूर्वाभिः सर्वाभिर्व्याहृतिपिराधा-

मेत् । यत्प्रथममाचामति तेन ऋग्वेदं
 स्मार्ताचमननी पद्धति.

मीणाति । याद्वितीयं तेन यजुर्वेदम् ।

यत्तृतीयं तेन सामवेदम् । यत्प्रथमं संमार्ष्टि तेनार्थवर्णवेदम् ।

याद्वितीयं तेनेनिहासादीन् । यत्सव्यं मीक्षति पार्णि शिरो

हृदयं चक्षुः कर्णौ नासां नाभिं चोपस्पृशति तेनोपाधि वन-

स्पृतिप्रभृतीन् सर्वान्देवान् मीणाति ।

વૌધાયન:—ૐ ભૂઃ સ્વાહા, ૐ ભુવઃ સ્વાહા, ૐ સ્વઃ સ્વાહા, આ રીતે મંત્ર વોલી આચમન કરવું, પ્રથમના આચમન વડે ઋગ્વેદને સંતુષ્ટ કરે છે; વીજા આચમન વડે યજુર્વેદને અને ત્રીજા વડે સામવેદને સંતુષ્ટ કરે છે, હાથ ધોઈને સજલ હસ્ત વડે ઝર્વોષ્ઠનું જે શુદ્ધીકરણ કરે તેથી અથર્વણ વેદને, અધરોષ્ઠના શુદ્ધીકરણથી હિતિહાસાદિકને સંતુષ્ટ કરે છે; અને હાથા હાથનું, તથા મસ્તક, હૃદય, નેત્ર, કર્ણ, નાસિકા, અને નાભીનું. જે પ્રોક્ષણ તથા સ્પર્શ કરે છે તેથી ઔષધિ વનસ્પતિસ્થ સર્વ દેવોને તુષ્ટ કરે છે.

શ્રૌતાચમનની પદ્ધતિ. “શ્રૌતાચમન:—

દેવ્યાઃ પાદૈસ્ત્રિભિઃ પીત્વા અવલિઙ્ગૈર્નવભિઃ સ્પૃશેત્ ।
 પુનર્વ્યાહૃતિગાયત્ર્યા શિરો મન્ત્રૈ દ્વિધા સ્પૃશેત્ ॥
 યઃ કરોતિ પ્રયત્નેન શ્રૌતાચમનં દ્વિજઃ ।
 અશુદ્ધાત્માપિ પાપિષ્ઠઃ સ પૂતો નાન્ન સંશયઃ ॥
 સન્ધ્યાદૌ ગ્રહાયજ્ઞે ચ હોમે દેવાર્ચને તથા ।
 શ્રૌતમેવ દ્વિઙ્ગૈઃ કાર્યમિતિ વૌધાયનોઽશ્રવીત્ ॥

વૌધાયન:—ગાયત્રીના એક એક ચરણે એક એક આચમન કરી હાથ ધોઈ “ આપોહિષ્ટા ૦ ” આ વ્રણ મંત્રોના નવ ચરણ વડે તથા વ્યાહતિ સહિત તથા શિરોમંત્ર સાહેન ગાયત્રી મંત્ર વડે સર્વ શરીરને અથવા સ્માતાચમનમાં કહેલા સ્થાનોને

સ્પર્શ કરવો. જે દ્વિજ एवं શ્રૌતાચમન કરે છે, તે અશુદ્ધ, પાપી एवો હોય તો પળ તે પવિત્ર થયો एवंજ સમજવું. સન્ધ્યા જ્ઞપ્તિ હોમ દેવપૂજા વિગેરે સર્વ કર્મો કરતી વખતે દ્વિજોણ શ્રૌતાચમન જ કરવું एवं વૌધાયને કહ્યું છે.

“ શ્રૌતાચમન—

શ્રૌતાચમનની
પદ્ધતિ.

પૃષ્ઠાદ્અંગુલીર્ધોલયિત્વા દક્ષિણં શ્રવણં સ્પૃશેત્ ।
ગૌણમાચમનં હૃતદભાવે સલિલસ્ય ચ ॥

દેવલઃ—પાંચે અંગુલીયો ઇકત્ર કરી દક્ષિણ કર્ણને સ્પર્શ કરવો. ઉદકના અભાવ પ્રસંગે અથવા તો અતિશુદ્ધ કારણને લાંબે આચમન કરવું જરૂર હોય ત્યારે આ ગૌણ આચમન કરવું.

પૌરાણમથવા સ્માર્ત શ્રૌતાચમનં તથા ।

આચમનના પ્રદા-
રોના વિનિયોગ.

તત્તત્કર્મણિ કુર્વીત યથેષ્ટં વા વિશીયતે ॥

સંસ્કાર ગણપતિમાં:—પુરાણાચમન સ્વાર્તાચમન અને શ્રૌતાચમન અનુક્રમે પુરાણોક્ત સ્મૃત્યુક્ત તથા શ્રુત્યુક્ત કર્મ કરતી વખતે ગ્રાહ્ય સમજી તે પ્રમાણે કરવું; અથવા સ્મૃતિ અને પુરાણો શ્રુતિ મૂલક જ હોવાથી આચમન વિધિનો ગમે તે પણ સ્વીકાન્યો હોય તો પણ હરકત નેંચી.

નિદ્રા લઈ ઉઠ્યા પછી, ભોજન પછી, નિદ્રા લેતા પેહેલા,

વિગેરે વચ્ચે તૂળ્યાં ઇટલે કોર્પણ પ્રકાર-

તૂળ્યાં આચમનનો
પ્રદાર.

રનો મંત્ર ચોલ્યા વગર આચમન કરવાનું
કહ્યું છે. તેને તૂળ્યાં આચમન કહે છે.

આ આચમનમાં ત્રણ વસ્ત્ર પાણી પીવું અને હાથ ધોવો,
 એટલું જ કૃત્ય કરવાનું છે. કારણ:-

આચમન એટલે શું

उपस्पर्शनं कृत्वा खानि च संस्पृशेत् इति पृथ
 गभिधानात् त्रिरवक्षणा मात्रमाचमनं-
 खस्पर्शनादिकमिति कर्तव्यता इति दर्शितम् ।

મનુસ્મૃતીની ટીકામાં કુલ્લૂકભટ્ટ—આચમન કરી
 હિન્દ્રિયોને સ્પર્શ કરવો; એવી પૃથક્ પૃથક્ (વિધિવાક્ય તથા)
 ક્રિયાઓ વહેલી હોવાથી “ ત્રણ વસ્ત્ર પાણી પીવું ” એનું જ
 નામ આચમન છે. હિન્દ્રિયોને સ્પર્શ કરવો આ વિધિ કેવલ ઉપ-
 કારક એટલે પુષ્ટિદાયક (આચમન વિધિને) સમજવો એવું
 સ્મૃતિકારેજ દર્શાવ્યું છે.

આ ઉપરથી દ્વિરાચમન એટલે બે વસ્ત્ર પાણી પીવું એવું
 કેટલાએક વિદ્વાનો કહે છે તે અસત્ય છે; માટે દ્વિરાચમન એટલે
 “ ત્રણ વસ્ત્ર પાણી પીવું અને હાથ ધોવો, અને ફરીથી
 ત્રણ વસ્ત્ર જલ પ્રાશન અને હસ્ત પ્રક્ષાલન કરવું ” અંબુ-
 પ્રાશનને પણ કેટલાએક આચમન કહે છે તે પણ ગૌણ છે.

આચમન માટે હૃદ્ગામિઃ પૂયતે ચિપ્રઃ કણ્ઠગામિસ્તુ મુખિપઃ ।
 પાણી કેટલું ? વૈશ્યોઽદ્વિઃ પ્રાશિતામિસ્તુ શૂદ્રઃ સ્પૃષ્ઠામિરન્તતઃ ॥

મનુસ્મૃતિમાં—હૃદયમુધી જઈ શકે એટલા પાણી વડે આચ-
 મન કર્યું હોય તો વ્રાહ્મણ; ગળાના અંદર માત્ર રતરી શકે એટલા

પાણીથી ક્ષત્રિય; પ્રાર્થન કરી શકાય પટલા પાણીથી વશ્ય; અન મુસના અંદર સ્પર્શ માત્ર કરી શકે પટલા પાણીથી શૂદ્ર પવિત્ર થાય છે.

આ વાક્ય ઉપરથી “ આચમન માટે જલ કેટલું લેવું, ” તે જાણી શકાશે.

૪—— જનપદ, જનાલય, પછી, ગ્રામ, સ્થેટ, સ્વર્વટ, પુર, અને નગર અથવા રાજધાની આ સંજ્ઞાઓ

શૌચરૂપની આ- “ કાર્દે વિશિષ્ટ પ્રમાણને અનુસરી ” વસતિ-વશ્યકતા.

સ્થાન માટે વૈષ્ણવકૃત કૌસ્તુભમાં તથા કાશી-સ્વળ્ડની ટીકામાં પ્રતિપાદન કરેલી છે. શૌચવિધિ માટે કહેલો પ્રદેશ સર્વને અનુકૂલ આવશે નહીં એવું જાણીને “ ધર્મની મર્યાદા શક્ય હોય ત્યાં સુધી સંભાળવી અને મારાસાગ વિચાર પૂર્વક કરવાના કર્મોમાં પણ બલાવલ જોઈને ધર્માચારનો સંકોચ કરવો ” એવા સદ્દેતૃથી પ્રેરિત બનીને શૌચ માટે:—

“ પટ્ટણપ્રાપ્ત્યાનાં સ્વગૃહે શૌચકૂનં કૃત્વા શૌચં કુર્યાત્ ”

ગોવિંદાર્ણવ ગ્રંથમાં—ગ્રામમા અને નગરમા રહેનારાઓ પોતાના ગૃહ સમીપ શૌચકૂપ કરી ત્યાં મલમૂત્રોત્સર્ગ કરવો એવું સૂચ્યું છે.

શાસ્ત્રમત ધર્મ સંકોચ લેવાની પદ્ધતિ.

આ પ્રમાણે ધર્માચાર સંકોચ કરવા માટે મહર્ષિ નારદ પંચરાત્રમાં—
સ્વગૃહે સર્વકર્માણિ તદર્થે પરવેશ્યાનિ
તદર્થે નગરે કુર્યાત્પથિ શૂદ્રવદાચરેત્ ॥

પોતાના ગૃહમાં સર્વ કર્મો કરવા, પારકાના ઘરમાં અર્ધ માગે, નગરમાં ચોથે માગે અને પ્રવાસમાં શૂદ્ર સરખુંજ આચરણ કરવું. એવું તથા.

સ્વગ્રામે પૂર્ણમાચારં અન્યગ્રામે તદર્ધકમ્ ।

પત્તને પાદમાચારં પાપે શૂદ્રવદાચરેત્ ॥

સ્મૃતિસંગ્રહમાં—પોતાના ગ્રામમાં પૂર્ણ, બીજા ગ્રામોમાં તેનાથી અર્ધ, નગરમાં ચોથે માગે, અને પ્રવાસમાં શૂદ્રવત્ આચાર પાઠવો. એવું કહેલું હોવાથી વિવેકપૂર્વક તથા શાસ્ત્રસંમત સંકોચ સ્વીકારવાથી ધર્મવાદ્ય વર્તન થયું કેહેવાય નહીં. એવું છતાં જે દુરાગ્રહી આચાર સંકોચ નજ કરે; અથવા “સંકોચ કરવો તથા ત્યાગ કરવો” એમાં કાંઈ તફાવત નથી એવું માની; ત્યાગજ કબૂલ રાખે; તેવા “અન્યાચારી તથા અનાચારી” લોકોને—મીષ્મ-પિતામહ શ્રી મહાભારતમાં

“અનાચારસ્તુ માલિન્યમત્યાચારસ્તુ મૂર્ક્ષતા ।”

આચાર ત્યાગ એ મલિનતા, અને અતિ આચાર એ મૂર્ક્ષતા છે. એવું કહી “મૂર્ક્ષ તથા માલિન” કહે છે. વ્યવહાર પ્રધાન લોકોએ વ્યવહાર સિદ્ધિ માટે સદાશ્વ રીતે આચાર સંકોચ સ્વીકારવા દરકન નથી.

૬— ગૃહિરમ્પુષ્ટતૈર્જસઃ ।

સેવકાદિ ચેતી
ગરબીઃ
ગન્ધલેપસયકરં ગૌર્વં કુર્યાદતન્દ્રિતઃ ॥

યાગ્નવલ્કય સ્મૃતીમાં—મૃતિકા તથા ઉધ્ધત જલવઢે ગન્ધ તથા લેપ નષ્ટ કરનારી શુદ્ધી આઠસ છોડીને કરવો.

મૃતિકા કેટલા
વજન લગાડવી

યાવત્તુ શુદ્ધિ મન્યેત તાવચ્છૌચં વિધીયતે ।
પ્રમાણં શૌચપ્રંરુપાયાં ન વિપ્રૈરુપદિશ્યતે ॥

દેવલસ્મૃતીમાં—“ શુદ્ધી ચર્દ ” એવું એટલું શુદ્ધી કરણથી મનાય; ત્યાં સુધી શુદ્ધિ કરવી. શુદ્ધિ કરતી વેળાએ મૃતિકા લેપન તથા જલક્ષાલનનો સંસ્થાનો નિર્વંધ વેદજ્ઞ સ્મૃતિકારો બતાવતા નથી.

આ વાક્યના આગળે પ્રવન ભાગમાં શુદ્ધિ કરણ વચ્ચે મૃતિકાની—મૃતિકાનું લેપન કરવા વાગત—સંસ્થા આપેલો નથી.

૬— યાવન્નાપૈસ્પમેધ્યાક્તો ગન્ધો લેપથ તત્કૃતઃ ।
તાવન્મૂદ્ધારિ દેયં સ્યાત્સર્વાસુ દ્રવ્યશુદ્ધિષુ ॥

મૃતિકામાં તથા
પાણીમાં દ્રવ્ય શુ-
દ્ધા કરવાનો મ-
ર્ગદર્શ.

મનુસ્મૃતીમાં—જ્યાં સુધી અમેધ્ય પદાર્થ તથા તેનો લેપ અને ગન્ધ નષ્ટ થયો નથી; ત્યાં સુધી મૃતિકા લેપન તથા જલક્ષાલન કરવું; આ નિયમ સર્વ પ્રકારના દ્રવ્યનો શુદ્ધિ વિષે સમજવો.

આ વાક્યના આધારે ઘાતુપાત્રની શુદ્ધી કરવી. અને મૃત્તિકાપાત્ર માત્ર નિરુપયોગી જ સમજવું.

શૌચ વિધિમા કરેલો સંકોચ ન કબૂલ રાखनार “ અત્યાચારી ” માટે:—

गङ्गानोवेन कृत्स्नेन मृद्धारैश्च नगोपमैः ।

ભાવ દુષ્ટની શુદ્ધી થાય જ નહીં

आमृत्योराचरन शौचं भावदुष्टो न शुध्यति।

મૃત્તિ સંગ્રહમાં:—ગંગા નદીનું સર્વ પાણી અને પર્વત-પ્રાય મૃત્તિકાના રાશી એવું શુદ્ધિસાધન લઈ મરતા સુધી શુદ્ધિ-કરણ કરવાથી પણ “ ભાવ દુષ્ટ ” પટેલે સ્વભાવતઃ દુષ્ટ પદાર્થ અથવા હું અપાવિત્ર છું એવું ધારી નિરંતર સાશંક રહેનાર અત્યાચારી શુદ્ધ થાય નહીં એવું કહ્યું છે.

આ વાક્ય પણ આચાર સંકોચ “ શાસ્ત્રીય માનનાં અનુસરીને જ કરવો ” એવું સૂચવે છે.

૭— મૃદા જલેન શુદ્ધિઃ સ્યાત્ ન ક્લેશો ન ધનવ્યય ।

यस्य शौचेऽपि शैथिल्यं चित्तं तस्य परीक्षितम्॥

શુદ્ધિ માટે આલસ્ય ન કરવો.

દક્ષસ્મૃતિર્મા—મૃત્તિકા અને જલ આ બેજ દ્રવ્યવડે શુદ્ધિ થાય; એમા ક્લેશ કે સ્વર્ચ નથી. જેનું એવો શુદ્ધિ કરવા માટે પણ શૈથિલ્ય—આલસ્ય—અનાદર—હોય તેનું અતઃ કરણ કેવી રીતે ધર્મ વિવેક કરશે તે જાણ્યુ.

आ वाक्य शुद्धि विज्ञे अनादर—आलस अथवा कार्य
कारण भाव मूलक दुस्तर्क करनारनो धिःकार करे छे.

८— योऽसौ विस्तरशः प्रोक्तः स्नानस्य विधिरुतमः ।

निस्तारपूर्वक
स्नान विधि क-
रवा अशक्तिमान
माटे सक्षिप्तविधि

असामर्थ्यान् चेत्कुर्वात्तत्रायं विधिहस्यते ॥

स्नानमन्तर्जले चैव मार्जनाचमने तथा ।

जलाभिमन्त्रणं चैव तीर्थस्य परिकल्पनम् ॥

अघमर्षणसूक्तेन त्रिरावृत्तेन नित्यशः ।

स्नानाचरणमित्येतत्तममुद्दिष्टं महारमाभिः ॥

योगी याज्ञवल्क्य-जे आ विस्तारथी स्नाननो विधि कस्यो
छे, ते प्रमाणे असामर्थ्यने लिखे स्नान न कराय तो, आ-वक्ष्य-
माण-विधि प्रमाणे स्नान करवुं. नदी तलाव विगोरे जलाशयना
जलमा अवगाहन, मार्जन तथा आचमन, जलनुं अभिमन्त्रण,
तीर्थ कल्पना (तीर्थनुं अभिमन्त्रण रूप आवाहन) अघमर्षण
मूक्त त्रण वसत आवृत्त करी अघमर्षण, आ प्रमाणे
महर्षाभ्यो स्नानविधि “संक्षेपमा” कस्यो छे.

स्नान विधिनो संकोच करवानुं कारण कात्यायन कहै
छे के:—

स्नान विधिनो
संकोच सा माटे.

अल्पत्वाद्वोपकालस्य बहुत्वात्स्नानकर्मणः ।

प्रगर्तनं तनुयात्स्नानं होमलोपो विगर्हितः ॥

હોમકાલ અલ્પ હોવાને લીધે, અને સ્નાનવિધી બહુત વિસ્તારવાળો હોવાથી પ્રાત.કાલમા વિસ્તૃત સ્નાનવિધીનો સ્વીકાર કરવો નહીં. કારણ તેવું સ્નાન કરવા જતાં-હોમનો લોપ થવો નિશ્ચય છે. હોમ શબ્દ સન્ધ્યાનો પણ ઉપલક્ષ્ય છે.

પ્રાત સ્નાનની
આવશ્યકતા.

અત્યન્તમલિનઃ કાયો નવચ્છિદ્રસમન્વિત ।
સર્વત્યેષ દિવારાશ્રૌ પ્રાતઃ સ્નાનં વિશોધનમ્ ॥
સર્વમર્હતિ શુદ્ધાત્મા પ્રાતઃસ્નાયી જપાદિકમ્ ॥

દક્ષસ્મૃતિ-નવચ્છિદ્રયુક્ત અને અત્યન્તમલિન એવો આ દેહ આલો દિવસ ને રાત્ર જન્યાજ કરે છે માટે પ્રાત સ્નાન પ તેવું વિશોધન કરનાર છે. પ્રાત સ્નાન કરનારો શુદ્ધાત્મા-શાત્તિ-વાળો-જપાદિ સર્વ કૃત્યો કરવા લાયક હોય છે. તેમજ —

મનઃ પ્રસાદજનનં રૂપસૌભાગ્યવર્દનમ્ ।
દુઃખશોકાપહં સ્નાનં માનદં જ્ઞાનદં તથા ॥

અતઃ કરણની પ્રસન્નતાને ઉત્પન્ન કરનાર, રૂપ અને સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ કરનાર, દુઃખ તથા શોકને દૂર કરનાર, અને અન્તઃકરણને ઉચ્ચ ભાવના તથા જ્ઞાન આપનાર, એવું પ્રાત સ્નાન હોય છે. એવો જ્ઞાનસંધિ વતાવીને પ્રાત સ્નાનની આવશ્યકતા મિટ્ટ કરી છે.

સ્નાન ન ૪૧ સો

અસ્નાતાગ્રી મહં મુદ્ધે અપાત્રી પૂયશોણિતમ્ ।
અશુતાગ્રી કૃષિં મુદ્ધે અદાતા વિપમશ્રુતે ॥

શાતાતપ સ્મૃતીમાં—જે મનુષ્ય સ્નાન કન્યા વગર ભોજન કરે છે, તે મલ મક્ષણ કરે છે, એવું સમજવું. વૈશ્વદેવ કન્યા વગર ભોજન કરે તે પરુ તથા રુધિરનું મક્ષણ કરે છે, હોમ કન્યા વગર ભોજન કરે તે ક્રુમિનું તથા અન્નદાન કન્યા વગર ભોજન કરે તો વિષનું મક્ષણ કરે છે એવું સમજવું.

આ વાક્યમાં આ પ્રમાણે નિન્દા પ્રતિપાદન કરી છે તે ઉપરથી એવું સિદ્ધ થાય છે કે:—મુખ્યસ્નાન ડબરાદિ સબલ કારણને લીધે ન થાય તો ગૌણસ્નાન કરીને પછીજ ભોજન કરવું. આતુરને માટે સ્વતંત્ર વિચાર કરવો.

સ્નાનનું ફલ શરીરની કેવલ સ્વચ્છતા એવું માની યથેષ્ટાચરણ કરનારા તથા નાસ્તિકો આ વાક્યના વિષય છે; એવું સમજવું.

૯—યોગિયાઙ્ગવલ્લયના મત પ્રમાણે માંત્ર, મૌમ, આગ્નેય,

વાયવ્ય, દિવ્ય, પારુણ, અને માનસ, એવા
સ્નાન કરવાની અસ-
ક્ષયતા હોય, ત્યારે શું
કરવું? ગૌણસ્નાનના સાત પ્રકાર છે. “ આચાર
પ્રકાશ ” નામક ગ્રંથમાં—કાપિલ, ગાયત્રી,

અને સારસ્વત, આ ત્રણ પ્રકાર અધિક છે. “ આપોદિ૦ ” હત્યાદિ ત્રણ મન્ત્રોનો ઉચ્ચાર કરતાની સાથે સર્વ શરીર ઉપર પાણી છાંટવું— માર્જન કરવું. ૧ ; શુદ્ધમૃત્તિકા લઈ શરીરને ચોઢવી. ૨ ।

“ માનસ્તોકે૦ ” “ વ્યાપુષં ” મન્ત્રો ઉચ્ચારી મસ્તોદૂલન કરવું. ૩ । ગાયોના ચાલવાથી ડહતી ધૂલ આપણા શરીર ઉપર

પડવા દેવી. ૪ । તડકો પડેલો છતાં વરસાદ પડતો હોય તે વચ્ચે વરસાદમાં પલ્ટાવું ૫ । જલમાં અવગાહન કરવું. ૬ । અને આત્મચિંતન કરવું. ૭ । * મીઠા વસ્ત્રવડે શરીર ઢાંકવું. ૧ । દશવાર ગાયત્રી મંત્ર જપી તેનાથી અભિમંત્રિત કરેલા જલવડે આપાદતલમસ્તક પ્રોક્ષણ કરવું. ૨ । પ્રત્યક્ષ વારુણ સ્નાન કરવા અશક્ત હોય તેને “ વારુણ ” મંત્ર જાણનારા સારા આચાર સંપન્ન વિદ્વાન્ પાસે જઈને “ મારે તીર્થ સ્નાન કરાવું છે; હું વારુણ સ્નાન કરવા અસમર્થ છું ” એવી પ્રાર્થના કરવી. પછી તે વિદ્વાને એક કલશમાં શુદ્ધ ડાઢક ભરી “ ઇમંમેગંગે૦ ” આ અથવા એવાજ તીર્થરૂપના કરવા લાયક મંત્ર મળી તે પાણીનું અભિમંત્રણ કરી, પ્રાર્થના કરનાર (દ્વિજ હોય તો) તેના શરીર ઉપર છાટવું, અને “ મર્વાંભિપેકસ્તે ભૂવાન્ ” એવું બોલવું. ૩ । આ પ્રમાણે દસ પ્રકારનું ગૌણસ્નાન છે.

૧૦— વસ્ત્રસ્ય ધારણં યદ્વ પઞ્ચકચ્છ ચ તદ્વિદુઃ ।

વસ્ત્ર ધારણ કેવી રીતે કરવું

કુસિદ્ધયે તથા પૃષ્ઠ નાભૌ દ્વૌ પરિકીર્તિતૌ ॥

સ્મૃતિમંત્રદ્વારા વસ્ત્રનું ધારણ પઞ્ચકચ્છ હોય એવું વિદ્વાનો માને છે. બેડ કુક્ષી તરફ બે કચ્છ, પૃષ્ઠ ભાગમાં એક અને નાભિ-સ્થાનમાં બે, એની રીતે પચ્ચ કચ્છ યુક્ત વસ્ત્ર ધારણ કરવું.

વગર ધોયેલું, શુદ્ધે ધોયેલું, અથવા કેવલ પલ્ટાવેલી નીચો-વેલું, વસ્ત્ર સંન્યાદિ કર્મને લાયક ન સમજવું. તેમજ શીવેલું

સાધેલું અને મલિન વસ્ત્ર વિમલ હોય તો ધારણ ન કરવું. વસ્ત્ર પોતાના હાથ પ્રમાણે આઠ હાથનું હોય તો સારું.

૧૧— નાસિકામઙ્ગુલીભિસ્તુ તર્જનીમધ્યમાંદૃતે ।
પીઠયોદિતિ શ્લેષઃ ।

શૌનક સ્મૃતિમાં-તર્જની અને મધ્યમા શિલ્પયના આંગ-
લીયો વડે નાસિકાપીઠન કરવું.

પञ्चांगुलीभिर्નાસાગ્રં પીઠયેત્પ્રણવેન વૈ ।
મુદ્રેયં સર્વપાપघ्नी वानप्रस्थगृहस्थयोः ॥
કનિષ્ઠાનાસિકાઙ્ગુઘૈર્ધૃતેશ્ચ બ્રહ્મચારિણઃ ।

પયોગપારિજાતમાં-પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરી પાંચે આંગલીયો વડે નાસિકામનું પીઠન કરવું. આ મુદ્રા વાનપ્રસ્થ અને ગૃહસ્થના સર્વ પાપને વૂઠ કરનારી છે. કનિષ્ઠિકા, અનામિકા, તથા અંગુષ્ઠ આ ત્રણ આંગલીયો વડે નાસિકાપીઠન કરવાનું યતી અને બ્રહ્મ-
ચારીને વિદિત છે.

સઙ્ગેન તુ સમાકૃત્ય દક્ષિણેન વિસર્જયેત્ ।

શૌનક સ્મૃતિમાં-અંગુષ્ઠ વડે દક્ષિણ નાસાપુટ દાબી

રાસી વામનાસાપુટ વડે વાયૂનું આકર્ષણ કરવું અને કુંભક
કરી રહ્યા પછી દક્ષિણ નાસાપુટ વડે વાયૂનું વિસર્જન કરવું.

પૂર્ણં દક્ષયા નાડ્યા કુમ્ભનં હૃદયસ્થયા ।

રેચનં વામયા કુર્યાત્પાણાયામસ્ય લક્ષણમ્ ॥

યોગીયાઙ્ગવલ્ક્ય-દક્ષિણ નાડીથી પૂરણ, હૃદયસ્થ (સુપુષ્પા) નાડીથી કુમ્ભન, અને વામ નાડીથી રેચન કરવું; એવું પ્રાણાયામનું લક્ષણ છે.

સવ્યાહૃતિ સમણવાં ગાયત્રીં શિરસા સહ ।

ત્રિર્જપેદાયતપ્રાણઃ પ્રાણાયામઃ સ ઇચ્યતે ॥

ગૌતમ સ્મૃતિમાં-પ્રણવ વ્યાહતી અને શિરોમંત્ર સહિત ગાયત્રીનો પૂરણ કુંભન અને રેચન કરતી વચ્ચે અનુક્રમે ત્રણ વાર જપ કરવો; તે પ્રાણાયામ કહેવાય છે.

પ્રણવં વ્યાહતીઃ સપ્ત ગાયત્રીં શિરસા સહ ।

ત્રિઃ પઠેદાયતપ્રાણઃ પ્રાણાયામઃ સ ઇચ્યતે ॥

શૌનક સ્મૃતિમાં-તૂર્ણી વાયુપૂરણ કરી તેનો કુંભક કરતી વેળાએ “ પ્રણવ, સાત વ્યાહતિ, ગાયત્રી, અને શિરોમંત્ર; ” પઢવાનો ત્રણ વચ્ચે માનસિક પાઠ કરવો; તે પ્રાણાયામ કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં “ નાસિકાર્પાદન, વાયુનું પૂરણ, તથા રેચન, અને તે વચ્ચે મંત્રસંયોગ ” આ ત્રણે વાચ્યોમાં ઉપર લખ્યા પ્રમાણે મતભેદ હોવાથી “ સર્વ ઉપર કહેલી વાચ્યો બૈકલ્યિક છે ” એવું સમજીને પોતાને યોગ્ય જણાય તેવું કરવું. તેમાં શાસ્ત્રનો વાધ નથી.

યાવત્કાલં ત્રિરાવેષ્ટ્ય જાનું હસ્તેન દક્ષિણમ્ ।

છોટિકાકરણં યત્સા માત્રેતિ પરિવચ્યતે ॥

શિવાર્ચનચન્દ્રિકામાં તથા સિદ્ધાન્તશેખરમાં—જમણા શુંદળને હાથ વડે ત્રણ વસ્ત્રત પ્રદક્ષિણા કરી ચપટી વગાડવી; એટલું કરવા જેટલો વસ્ત્રત થાય, તેને માત્રા કાલ (કહેવું) સમજવો.

તૂર્ણીં પ્રાણાયામ કરતી વેળાએ પૂરણ કુંભન તથા રેચન આ ત્રણે કૃત્યો પંદર પંદર માત્રાના પ્રમાણમાં કરવા. જથવા ત્રણ માત્રા પ્રમાણ—પૂરણ, નવ માત્રા પ્રમાણ કુંભન, અને ત્રણ માત્રા રેચન; એમ પ્રમાણ રાખવું. (બાલકને યોગ્ય છે.)

૧૨— સ્નાનાદ્ગતર્પણં કૃત્વા દેવર્ષિપિતૃતોષકમ્ ।

શુદ્ધે વસ્ત્રે પરીધાય જલાદ્વહિષ્પાગતઃ ॥

વિભૂતિધારણં કાર્યં રુદ્રાક્ષાણાં ચ ધારણમ્ ।

બ્રમયોગેન કર્તવ્યં સર્વદા જપસાધકૈઃ ॥

શ્રીમદ્ભાગવતે એકાદશસ્કન્ધમાં—દેવ ઋષિ અને પિતૃસેવી તૃષ્ણા કરનારું સ્નાનાંય તર્પણ કરી, પાણીના વહાર આવી, શુદ્ધ વસ્ત્રયુગ ધારણ કરી, મસ્મ તથા રુદ્રાક્ષનું ધારણ કરવું. આ પ્રમાણે અપયજ્ઞ કરનારા સાધકોએ નિત્યશઃ કરવું.

સિતેન મસ્મના કુર્યાત્ ત્રિસન્ધ્યં ચ ત્રિપૃષ્ઠકમ્ ।

સન્ધ્યા શૌચં જપો હોમસ્તીર્થદેવાદિપૂજનમ્ ।

તસ્ય વ્યર્થમિદં સર્વં યત્ત્રિપુણ્ડ્રં ન ધારયેત્ ॥

મધિષ્ય પુરાણમાં-જે મનુષ્ય ત્રણે સન્ધ્યા વલ્લે શ્વેત મસ્મ વડે ત્રિપુણ્ડ્ર કરે છે તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ શિયની સાથે આનંદ કરે છે. અને જે ત્રિપુણ્ડ્ર ધારણ કરતો નથી; તેની સન્ધ્યા પવિત્રતા જપ હોમ તીર્થસ્નાન અને દેવપૂજાદિ સર્વ વ્યર્થ સમજવું.

મસ્મ ત્રિપુણ્ડ્ર ધારણ કરનારે ત્રિપુણ્ડ્રના સ્વરૂપમાં “ ત્રણ ગુણ, ત્રણ લોક, ત્રણ વેદ, ત્રણ અગ્ની, અને બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વર આ દેવોને સમાપ્તિ ચિન્હ ધારણ કન્યું છે એ સમજવું.” એવી રીતે પુરાણ ગ્રંથમાં તથા સ્મૃતિઓમાં મસ્મ ધારણ કરનારની સ્તુતી કરેલી છે. ગ્રંથ વિસ્તાર થવાના ખીતીને લીધે તે વચનો અહીં આપ્યા નથી.

સ્નાન કન્યા વરાહર મસ્મ ધારણ કરવાનું ઉપર લખેલું છે; તે શુદ્ધ વૈદિક સંપ્રદાય પ્રમાણે જોતા સર્વને સરસીજ રીતે માન્ય હોવું જોઈએ. કારણ આ વિધિ શ્રુતિમૂલક છે. પરંતુ મહાભારતની નીલકંઠ ચતુર્ધરુદ્ધ ટીકામાં લખેલા:—

સ્નાત્વા પુણ્ડ્રં પૃદા કુર્યાધ્દુત્વા ચૈવ તુ મસ્મના ।

દેવાન્ પિતૃન્ સમમ્યચર્યં ચન્દનેનૈવ કારયેત્ ॥

સ્નાન કરીને મૃત્તિકા વડે ઊર્ધ્વ પુણ્ડ્ર કરવો; નિત્ય હોમ કન્યા પછી મસ્મ વડે ત્રિપુણ્ડ્ર ધારણ કરવો અને દેવ તથા પિત્રોનું અર્ચન થયા પછી ચન્દન વડે તિલક કરવો,

આ સ્મૃતિ વાક્યથી ઉપાસનાને લીધે પ્રાપ્ત થયેલા મૃત્તિકાના ઊર્ધ્વ પુણ્ડ્રનો પણ વૈદિક ક્રિયામાં સમુચ્ચય કરેલો જણાય છે. માટે આ વાક્યથી પ્રાપ્ત થયેલા ઊર્ધ્વ પુણ્ડ્રની વ્યવસ્થા एवी સમજવી જોઈએ કે:—એને ઉપાસનાના અંગે ઊર્ધ્વ પુણ્ડ્ર ધારણ વિહિત છે તેવાઓએ સ્નાન કર્યા બરાબર ઊર્ધ્વ પુણ્ડ્ર ધારણ કરવો; અને હોમ કર્યા પછી મસ્મ ધારણ કરવું. પણ જેમને ઊર્ધ્વ પુણ્ડ્ર ધારણ ઉપાસનાંગ તરીકે પ્રાપ્ત થતું નથી; તેઓએ સ્નાન કર્યા પછી મસ્મ ત્રિપુણ્ડ્ર ધારણ કરવો.

ઉપાસનાંગ તિલક વ્યવસ્થા શ્રુતિમાં एवी જણાય છે.

—શ્રોણામેકં ઉદક ગામવાંઞતિ માંસમેકં: વિંશતિસૂત્ર-
યા મૃતમ્ । આનિષ્ઠુઃ શકૃદેકોઽભર્ષાભરુત્ । કિંસ્વિત્પુત્રેભ્યઃ
પિતરુપોત્તુઃ ।

ઋગ્વેદ:—કોઈ એક મૃદ્ધી મૃત્તિકાને ઉદક મિશ્ર કરી ધારણ કરે છે; કોઈ દ્વિસાથી પ્રાપ્ત થતું માંસ (ગોરોચન) ઘસીને જ ધારણ કરે છે; અને કોઈ સ્વાગશીલ થયેલા અશ્વિનું મસ્મ ધારણ કરે છે; ત્યારે પુત્રોએ શું સ્વીકારવું. “ एवो प्रश्न उठावी तेना जवावर्मा कह्युं छे के; ” તેમના પિતૃ પિતામહ પરંપરાએ જે સ્વીકાર્યું હોય તે સ્વીકારવું.

ઉપર લખેલા શ્રુતીમાં તથા સ્મૃતીમાં અનુક્રમે ગોરોચન તથા ચંદન एवा બે શબ્દો છે; તે ઉપલક્ષણ માત્ર છે. પોતપોતાના ઉપાસનાને અનુકૂલ તિલક ધારણ કરવાને તેથી હરકત નથી.

જલેન તિલકં કુર્યાજ્જલાન્તઃ કર્મસિદ્ધયે ।

આન્દિક સંક્ષેપમાં—જલમાં ડમા રહીને જ કર્મ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે કર્મોધિકાર પ્રાપ્ત્યર્થ જલ ઘડેજ તિલક કરવો.

ત્રિપુણ્ડ્ર કરતી વેઝાણ અંગુઠ તથા કનિષ્ઠિ કા ઘર્જ્ય કરવી, શ્રુકુટી સમાન દીર્ઘ ત્રિપુણ્ડ્ર કરવો; અને મસ્મ જલયુક્ત કે કોરું લેવું તે વાવતમાં વેડ પ્રકારના વાવ્યોને લીધે વિકલ્પ પ્રતીત થાય છે, માટે શિષ્ટાચાર સંમત પદ્ધતિ સ્વીકારવી.

૧૩— પ્રતિવેદં મહાભાગ યત્સૂક્તં પૌરુષં સ્મૃતમ્ ।

સર્વકર્મકરં પુણ્યં પવિત્રં પાપસૂદનમ્ ॥

આન્દિક સૂત્રાસલીમાં—પુષ્કર વાવય—પુષ્કર ઋષી શ્રી રામચંદ્રને કહે છે;—હે ભાગ્ય શાલિન્ દરેક વેદમાં જે વિરાડ્ પુરુષના વર્ણનનું પૌરુષસૂક્ત છે; તે સર્વ કર્મોપયોગી, પવિત્ર, અને પાપનાશક છે.

ચતુર્વર્ગ ચિંતામણીના—હેમાદ્રીના—પ્રાયાશ્ચિત્ત કાંદમાં પુરુષ સૂક્તના સ્તુતીનો ઘણો વિસ્તારપૂર્વક સંગ્રહ કરેલો છે.

૧૪— સન્ધ્યાત્રયં તુ કર્ત્વ્યં દ્વિજેનાત્માવિદા સદા ॥

અત્રિસ્મૃતીમાં—હું દ્વિજ છું; એવું જાણનારા દ્વિજે નિરંતર ત્રિકાલ સન્ધ્યા કરવી.

નોપતિષ્ઠતિ યઃ પૂર્વા નોપાસ્તે યથ પશ્ચિમ્યામ્ ।

સ શુદ્ધવદ્વહિષ્કાર્યઃ સર્વસ્પાદિજકર્મણઃ ॥

મનુસ્મૃતીમાં—જે દિવસ પ્રાતઃસંન્યાસની ઉપાસના કરતો નથી; તેમજ જે સાયં સંન્યાસની ઉપાસના કરતો નથી; તે સર્વ પ્રકારના દિવસાધિકૃત કર્મમાંથી શુદ્ધ પ્રમાણે વહિષ્કૃત કરવો.

સંન્યાસીનોઽશુચિનિત્યં અનર્હઃ સર્વકર્મસુ ।

યદન્યસ્તુ ક્ષતે કર્મે ન તસ્ય ફલભાગમવેત્ ॥

દક્ષસ્મૃતીમાં—સંન્યાસરહિત દિવસ નિરંતર અપવિત્ર તથા સર્વ પ્રકારના કર્મો કરવા વિશે અનર્હ=અનધિકારી હોય છે. કદાચ બ્રાહ્મણપૂર્વક કોઈ પણ પ્રકારનું ધાર્મિક—શાન્તિક પૌષ્ટિક નિત્ય નૈમિત્તિક અથવા કામ્ય—કર્મ કરે; તો તેનું ફલ મેઝવી શકતો નથી.

સંન્યાસકાલઃ પ્રાગુદયાદિપ્રસ્ય દ્વિગૃહ્તકઃ

તથૈવાસ્તમિતે તેષાં વૈશ્વપાદીનાં યથાક્રમમ્ ॥

અત્રિસ્મૃતીમાં—સૂર્યોદયના પૂર્વે એક ઘડીથી આરંભી ચતુર્ધટિકાત્મક પ્રાતઃસંન્યાસ કાલ સમજવો. તેમજ સાયંકાલે સૂર્ય અસ્તનાપૂર્વે એક ઘડીથી ચતુર્ધટિકાત્મક સાયં સંન્યાસ કાલ સમજવો. ફલાભિસંન્યાસે અનુસરીને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય એમણે અનુક્રમે ચાર ધટિકા એ ધટિકા અને એક ધટિકા, રૂપ સંન્યાસ-કાલ સમજવો.

उदयास्तमयादूर्ध्वं यावत्स्यात् घटिकात्रयम् ।
तावत्सन्ध्यामुपासीत प्रायश्चित्तं ततः परम् ॥

પ્રયોગ પારિજાતમાં—સૂર્યોદય તથા સૂર્યાસ્ત પછી ત્રણ ઘટિકા પૂર્ણ થતા સુધી સન્ધ્યોપાસના કરવી; અને એ વસ્તુત વિતી જાય તો પછી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.

કાલાતિક્રમણે ચૈવ ચતુર્થાર્ધ્ય પ્રદાપયેત્ ।

આચારાર્કમાં—કાલ વિતી ગયો હોય તો ચતુર્થ (ચોથી વસ્તુત) અર્ધ્ય સમર્પણ કરવો.

अध्यर्धयामादासायं सन्ध्यामाध्यान्हिकीस्मृता ।

તન્ત્રરાજમાં—દોઢ પ્રહર દિવસથી સાયંકાલ સુધી મધ્યાન્હ સન્ધ્યા કરવી. “ તેથી સૂર્ય અસ્ત પછી બ્રહ્મયજ્ઞ તર્પણ અને માધ્યાન્હ સન્ધ્યાનો લોપ કરવાનું પ્રતીત થાય છે. ”

રાત્રી પ્રહરપર્યંતં દિવા કર્માણિ કારયેત્ ।

નૈશં નિશીથપર્યન્તમિતિ શાસ્ત્ર વિનિશ્ચયઃ ॥

સંગ્રહે:—બ્રહ્મયજ્ઞ તર્પણ અને મધ્યાન્હ સન્ધ્યા વિનાના દિવસે કરવાના નિત્યકર્મો રાતના એક પ્રહર પર્યંત કરી શકાય; તેમ સાયંકાલે કરવાના નિત્ય કર્મો મધ્યરાત્ર સુધી કરી શકાય; એવો “ અતિ જરૂરના પ્રસંગે વસ્તુત વિતી જાય ત્યારે કર્મ કરવા માટે ” શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્ત સમજવો.

यः सन्ध्यां कालतः प्राप्तः प्राप्तागालस्यादतिवर्तते ।

सूर्यस्त्यामवापोति उलूकत्वमवाप्नुयात् ॥

आन्हिकसंक्षेप ग्रंथमां व्यास—जे द्विज कालतः प्राप्त सन्ध्या समयने, आळसने आधीन बनी गुमावे छे, ते सूर्यदृत्याने मेळवे छे; अने जन्मान्तरमा घुबड थोनीमां जन्म ले छे.

मृतके मृतके चैव सन्ध्याकर्म न सन्त्यजेत् ।

पुलस्त्य—जननाशौचमां तथा मृतकाशौचमां सन्ध्याकर्म न छोडवुं.

मृतके मृतके कुर्यात्प्राणायामममन्त्रकम् ।

तथा मार्जनमन्त्रास्तु मनसोधार्यं मार्जयेत् ॥

गायत्रीं सम्यगुच्चार्य सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् ।

मार्जनन्तु न वा कार्यमुपस्थानं न चैव हि ॥

प्रयोगपारिजातमां भरद्वाज—जननाशौचमां तथा मृताशौचमां मन्त्ररहित—तूष्णीं—प्राणायाम करवो; तेमज मार्जनना मन्त्रो मनमोज मणी मार्जन करवुं; गायत्रीनो स्पष्ट उच्चार करी सूर्यने अर्घ्य आपवा. अथवा मार्जन न ज करवुं तेम उपस्थान वेगरे करवानुं नयी.

१५--

सङ्कल्पोपयोगी माहिती.

उदगयने	वसन्त ऋतौ	चैत्रे मासे	शुक्र--कृष्ण
"	"	वैशाखे मासे	" "
"	ग्राष्म ऋतौ	ज्येष्ठ मासे.	" "
"	,	आषाढे मासे	" "
दक्षिणायन	वर्षा ऋतौ	श्रावणे मासे	" "
,	,	भाद्रपदे मासे	" "
"	शरत्तौ	आश्विने मासे	" "
"	"	कार्तिके मासे	" "
"	हेमन्त ऋतौ	मार्गशर्षे मासे.	" "
"	"	पौषे मासे	" "
उदगयने	शिशिर ऋतौ	माघे मासे.	" "
"	,	फाल्गुन मासे	" "

प्रातिपत्	तिथी.	भानुवासरे,	१० मघा	नक्षत्रे
द्वितीयायाम्	,	चंद्र वासरे,	११ पूर्वा फाल्गुनी	,,
तृतीयायाम्	,,	मौम	,,	१२ उत्तरा फाल्गुनी
चतुर्थ्याम्	,,	सौम्य	,,	१३ हरत नक्षत्रे
पञ्चम्याम्	,,	गुरु	,,	१४ चित्रा
षष्ठ्याम्	,,	शुक्र	,,	१५ स्वाती
सप्तम्याम्	,,	मंद	,,	१६ विशाखा
अष्टम्याम्	,,	१ ज्येष्ठा	नक्षत्रे.	१७ अनुराधा
नवम्याम्	,,	२ भरणा	नक्षत्रे	१८ ज्येष्ठा
दशम्याम्	,,	३ कृत्तिका	,,	१९ मूल
एकादश्याम्	,,	४ रोहिणी	,,	२० पूर्वाषाढा
द्वादश्याम्	,,	५ मृगशार्य	,,	२१ उत्तराषाढा
त्रयोदश्याम्	,,	६ आर्द्रा	,,	२२ श्रवण
चतुर्दश्याम्	,,	७ पुनर्वसू	,,	२३ धनिष्ठा
पौर्णिमायाम्	,,	८ पुष्य	,,	२४ शततारणा
अमावास्यायाम्	,,	९ आश्लेषा	,,	२५ पूर्वा भाद्रपदा
				२६ उत्तरा भाद्रपदा
				२७ रेवती
				इति नक्षत्राणि.

અથ રાશય:

૧ મેષ.	ચંદ્રે.	શ્રી સૂર્યે.	ગુરો.
૨ વૃષભ	"	"	"
૩ મિથુન	"	"	"
૪ કર્ક	"	"	"
૫ સિંહ	"	"	"
૬ કન્યા	"	"	"
૭ તૂલ	"	"	"
૮ વૃશ્ચિક	"	"	"
૯ ધન	"	"	"
૧૦ મકર	"	"	"
૧૧ કુંભ	"	"	"
૧૨ મીન	"	"	"

इति राशय:

સફલપમાં છુટી રાસેલી જમ્યા ઉપર જેના તેના વસ્તે યોગ્ય તેથી ગોઠવણ કરી સફલપ કરવો. અજ્ઞાત સ્થિતીમાં “ વિષ્ણુ ” શબ્દ ડમેરવો.

१६— सन्ध्यात्रये ऽप्येकमेव उपस्थानं प्रचक्षते ।
उदयमुदुत्पं चित्रं त-च्चक्षुस्तिष्ठेद्दिवाकरम् ॥

क्यास स्मृति—उदयम्, उदुत्पम्, चित्रम् अने तच्छशुर;
आ चार मन्त्रोशी सूर्यनुं उपस्थान करवुं. त्रणे सन्ध्या बखते आ
एकज प्रकारनुं उपस्थान करवुं.

मयोग पारिजातमा—मातः सन्ध्यामा मित्रपव घटित
मन्त्रोशी उपस्थान करवुं. एवुं प्रतिपादन करेछुं छे.

१७— निजकर्णागोचरो यो मानसः स जपः स्मृतः ।
उपांशुर्निजकर्णस्य गोचरः स जपः स्मृतः ॥
निगदस्तु जनैर्वैषद्विविधो जप ईरितः ॥

आहिकमदीपमां—जे पोताना काने एण न सामळी
शकाय ते मानस संशक; पोताना कानेज संमळाय छे उपांशु
संशक; अने इतर मनुष्य एण सामळे तेवी रीतनो जप निगद
संशक कहेलो छे. आ रीते जप त्रण प्रकारनो छे.

वाचिकः सर्वकार्येषु उपांशुः सर्वासिद्धिषु ।
मानसो धोषकार्येषु ग्राह्यः पक्ष्य सर्वदा ॥

तत्र ग्रंथमां—सर्व प्रकारना काम्य कर्मो सिद्ध भवा मोटे
जप करवो होय तो वाचिक जप करवानो पक्ष स्वीकारवो; गुरु

પાસેથી ઉપદેશ રૂપે મળેલા મન્ત્રોની સિદ્ધી થવા માટે જપ કરવો હોય ત્યારે ઉપાંશુ જપ કરવાનો પક્ષ લેવો; અને નિષ્કામ બુદ્ધિથી કરવાનો ગાયત્રીનો સન્ધ્યાજ્ઞ જપ, તથા ઉપાસ્ય દેવતાના મન્ત્રનો જપ, અથવા એવોજ કેવલ મોક્ષ માટે કરવામાં આવતો જપ કરવો હોય ત્યારે માનસ જપ કરવાનો પક્ષ સ્વીકારવો.

નિત્યં જપ કરેનૈવ કુર્યાત્કામ્યં કદાચન ।

કામ્યં ચૈવ તથા કુર્યાન્માલાભાવે તુ સુંદરિ ॥

મુંડમાલાતંત્રમાં શંકર પાર્શ્વનીને કહે છે—હે સુંદરિ; નિત્યનો જપ—જપ સંખ્યા ગણન—હાથવડેજ કરવો; કામ્ય જપ માત્ર કોઈ વચ્ચે હાથવડે કરવો નહીં. પણ માલાના અભાવે કામ્ય જપ પણ હાથવડે કરવો.

અનામામધ્યમારમ્બ કનિષ્ઠાનુક્રમેણ તુ ।

મધ્યમામૂલપર્યન્તં કરમાલા પ્રકીર્તિતા ॥

કાલિકા તન્ત્રમાં—અનામિકાના મધ્યમ પર્વથી આરંભ કરી કનિષ્ઠિકાના મૂલ તરફથી પ્રદક્ષિણ રીતે મધ્યમાના મૂલ સુધી ગણવું અને કરમાલા કહે છે. એકંદર પર્વ ૧૦

તસ્માદિતેષુ કર્મસ્વષ્ટાવષ્ટાવનૂચ્યન્તંદ્રિયાણાં વૌચાણા મચ્છદ્યૈ; इति श्रुतेः ।

પૈતરેય બ્રાહ્મણમાં—ઈન્દ્રિયોના સામર્થ્યના અવરોધને માટે જપાદિ સાધ્ય કર્મોમાં શતાદિ સંખ્યા ઉપરાંત આઠ આઠની સંખ્યા ગણાય છે. જેમ અષ્ટોચર સહસ્ર; અષ્ટશત, इत्यादि.

અદ્ભુતગણનાદેકં પરિણ્યષ્ટગુણં ભવેત્ ।
 પુત્રજીવૈર્દશગુણં શતં શઙ્ખૈઃ સદસ્રકમ્ ॥
 પ્રવાલૈર્મણિરત્નૈશ્ચ દશસદસ્રકં મતમ્ ।
 સદેવ સ્ફાટિકૈઃ મોક્ષતં મૌલિકૈર્લક્ષમુચરતે ॥
 પદ્માક્ષૈર્દશલક્ષં સ્યાત્સૌવર્ણેઃ કોટિરુચયતે ।
 કુશાગ્રન્યયા કોટિશતં રુદ્રાક્ષૈઃ સ્યાદનન્તકમ્ ॥

કાલિકા પુરાણમાં—જપ કરતી વેળાએ સંસ્થા ગણવાની, તે આંગળીયો વડે ગણી હોય તો જપનું ઉક્ત ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. કરમાલા વડે ગણવાથી અષ્ટગુણ, પુત્રજીવની માલા વડે દશગુણ, (પુત્રજીવને ગુજરાતી ભાષામાં “ જાંખાપોતો ” આ શબ્દથી ઓળખે છે એવું કે. આયુર્વેદ મહોપાધ્યાય શંકર દાઝી પદે શાસ્ત્રી કૃત વનૌપધિગુણાદર્શના ચોથા ભાગમાં લખ્યું છે.) શંખની માલાવડે શતગુણ, પ્રવાલની માલાવડે સદસ્ર ગુણ; મણિ અથવા રત્નનાં માલાવડે દશસદસ્ર ગુણ; સ્ફાટિકાની માલાવડે પણ દશસદસ્ર ગુણ; મોતીની માલાવડે સદ્ર ગુણ; પદ્માક્ષી માલાવડે દશલક્ષ ગુણ; સોનાના અક્ષ-મણકા-વગાવી તેની માલાવડે કોટિ ગુણ; ધર્મની ગ્રંથીમય માલા વગાવી છેનાથી જપ કરવામાં આવે તો શતકોટિ ગુણ; અને રુદ્રાક્ષની માલાવડે અનેક ફલ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રાતર્નામૌ કરૌ પૃત્વા મધ્યાન્હે દિદિ સંસ્થિતૌ ।
 સાયં જપસ્તુ નાસાગ્રે ત્રિસન્ધ્યં જપલક્ષણમ્ ॥

પ્રયોગ પારિજાતમાં—પ્રાતઃકાલે નામિસ્થાન પાસે, મધ્યાહ્ન કાલે હૃદય પાસે; અને સાયંકાલે નાસિકા પાસે હાથ રાખી જપ કરવો એવું ત્રિકાલ સન્ધ્યાના જપનું લક્ષણ સમજવું. આ વાક્ય કેવલ ઝાંઝાઝીઝો વડેજ ગણના કરવી હોય ત્યારે ધ્યાનમાં રાખી તે પ્રમાણે કરવું.

વસ્ત્રેનાચ્છાદ્ય તુ કરં દક્ષિણં યઃ સદા જપેત્ ।

તસ્ય સ્વાત્સફલં જપ્યં તદ્દીનમફલં સ્મૃતમ્ ॥

દૃઢ મનુ—જે દ્વિજ દક્ષિણ હાથને જપ કરતી વેળાએ વસ્ત્રવડે આચ્છાદિત કરે છે; તેનો જપ સફલ થાય છે. આચ્છાદન ધારનો જપ નિષ્ફલ સમજવો.

૧૮— અથ ગાયત્રીમન્ત્રસ્વરૂપવિચારઃ ।

જપ્ય ગાયત્રી મન્ત્રનું સ્વરૂપ—કેટલાંક આપ્રહી તથા બનમિશ્ર લોકો તરફથી પ્રતિપાદન કરાય છે; અને તેનાથી મમ ઉત્પન્ન થઈ સાધારણ આસ્તિકોને તે દિદ્મૂઢ બનાવે છે; માટે તે સ્વરૂપનો “ વિશેષ વિચાર ” આ ટેકાણે કરીએ છીએ.

“ ગાયત્રી મન્ત્રનો જપ કરવો ઘટેલ આગઢ લગેલી પાવનો જાળવાની અચ્ચર છે. ન્યાસ, મુદ્રા, શાપોદ્ધાર, ઉત્ક્રીડન, અને અન્ય મદ્મ્યા; ઘટ્ટનું જાણ્યા વગર કરેલો જપ નિર્અર્થ છે. ”
 પ્રમાણે—મામાન્યતઃ સર્વં માન્યના પ્રતીતિ થાય એવી રીતે—પ્રતિ-

પાદન કરનારા ધણા છે. અને તેમનું પ્રતિપાદન કેવલ નિરુપયોગી છે એવું પણ નથી. સોપણ—“વૈદિકાં તાન્ત્રિકાં મિથ્યાં આર્યાં વૈકાં ચરેત્ ક્રિયામ્” । વેદોક્ત, તન્ત્રોક્ત, અથવા મિશ્ર આ ત્રણ પ્રકારની ક્રિયાઓ પૈકી જેમને મિશ્ર અથવા તન્ત્રોક્ત ક્રિયાનો સ્વીકાર ન કરવો હોય તેમણે કેવલ વૈદિક ક્રિયા સ્વીકારવી એવું કહેલું હોવાથી; કેવલ વૈદિક જપ પદ્ધતીમાં ઉપર “જાળવા યોગ્ય” લક્ષેલી શાસ્ત્રોનો ચિલકુલ ઉપયોગ ન હોવાથી; અને તે શાસ્ત્રોના ત્યાગ માટે પ્રત્યક્ષ પારિશિષ્ટ પ્રમાણ હોવાથી સંક્ષિપ્ત-રૂપમાં સંખ્યા કરનાર વ્યવહારી ક્ષિત્ર લે શાસ્ત્રોનો ત્યાગ કરવા અધિકારી છે. આશ્વલાયન પારિશિષ્ટમાં ન્યાસ વિધીને ઉદ્દેશીને— “અનમેકે નેઋન્તિ સ હિ વિધિરવૈદિક ઇત્યર્થમનુસન્દ્ર પાત્તઃ ।” આ ન્યાસ વિધિ અવૈદિક છે; એવું વેદનું તાત્પર્ય જાણનારા આચાર્યો આ ન્યાસ વિધીને કર્તવ્ય તરીકે ઇચ્છતા નથી. એવું ચોક્કસ રીતે પ્રતિપાદન કરી સાહચર્ય નિયમને અનુસરી સર્વ પ્રકારના તાન્ત્રિક વિધીની ગાયત્રી જપમાં અગ્રાહ્યતા સિદ્ધ કરી છે. અર્થાત્ પ્રણવની સંખ્યા શાસ્ત્રોની તકરાર પણ આ ન્યાસવડેજ દૂર થાય છે. તથાપિ વિશેષ માહિતી આપી અંતઃકરણની સ્થાત્રી કતલા માટે પ્રણવની સંખ્યાના ગ્રાહ્યતા શાસ્ત્ર “શ્રીમચ્છંકરાનાથ શારદાપીઠાધીશ્વર તરફથી” સંવત્ ૧૯૬૯ માં અપાયેલ નિર્ણય છાપી પ્રસિદ્ધ થયો છે; તે આ પ્રમાણે:—

ત્રિમ્ય એવ તુ વેદેભ્યઃ પાદં પાદમદ્દુદત્ત ।

તદિત્પૃષ્ઠાઽપ્યાઃ સાવિત્રશઃ પરમેષ્ઠી પ્રનાશતિઃ ॥

मनु. २ । ७७ आवृत्ति रहित उत्तम स्थानमां रहेनता
प्रजापतिष् " ननु " ए प्रतीकधी आरंभ थती गायत्रीनी
कचाना त्रण चरणने त्रण वेदमांथी दोही काट्या छे.

एतदक्षरयेनां च जगन्पाहनिपूर्विकाम् ।
सन्ध्ययोर्वेदविद्विमो वेदपुण्येन पुज्यते ॥

मनु. २ । ७८ वेदवेत्ता ब्राह्मण प्रमातृमां तथा सायंकाले
" ॐ " अने " भूर् भुवः स्वः " आ व्याहृति पूर्वक गाय-
त्रीनो जप करी तो तेने वेदाध्ययननं फल (पुण्य) मळे छे.

અગ્નિહોત્રાદિ ક્રિયા કરતા નથી; તે સત્પુરુષોમાં નિંદાને પાત્ર થાય છે.

ૐકારપૂર્વિકાસ્તિસ્તો મહાવ્યાહતયોવ્યયાઃ ।

ત્રિપદા ચૈવ સાચિત્રો વિદ્વેયં બ્રહ્મણો મુખમ્ ॥

મનુ: ૨ । ૮૧ અગ્નિનાશી ૐકારપૂર્વક ત્રણ મહાવ્યાહ-
તિઓને તથા ત્રણ ચરણવાળાં ગાયત્રીને વેદનું મુખ જાણવું. માટે
આ ત્રણ મળ્યા પછી વેદ મળવાનો આરંભ કરવો.

યો ઽ ધીતે ઽ હન્યદન્યેતૌસ્ત્રીણિ વર્ષાણ્યતન્દ્રિતઃ ।

સ બ્રહ્મ પરમમ્થેતિ વાયુભૂતઃ સ્વમૂર્તિમાન્ ॥

મનુ: ૨ । ૮૨ જે પુરુષ આઠસનો ત્યાગ કરીને ત્રણ વર્ષ
સુધી ગાયત્રીનો જપ કરે છે, તે મરણ પછી વાયુરૂપ થઈને પર-
બ્રમને પામે છે.

ઉપર લખેલા સર્વ વાક્યોનું તાત્પર્ય ગાયત્રી જપમાં એક મળવ
સ્વીકારવો; એવું છે. કારણ ઉપર દર્શાવેલા વાક્યોમાં " પતદ-
સરમ્ " इत्यादि રીતે એક વચનનુંજ ઉચ્ચારણ છે.

તેમજ મનુસ્મૃતિ સર્વ સામાન્ય હોવાથી સર્વ શાસ્ત્રાવાઝા-
ઓપ પણ એકજ મળવ જપકાઠમાં લેવો એવું તાત્પર્ય નિકળે
છે. વિશેષે કરીને મનુસ્મૃતીમાં જે જે મન્ત્રપ્રતીકો આવેલા છે, તે
તે ઋગ્વેદનાજ હોવાથી તે સ્મૃતી ઋગ્વેદીઓને પ્રધાન માનવાની
છે તેથી ઋગ્વેદીઓને જપકાઠમાં એકજ મળવ લેવાનો છે.

સ્મૃત્યન્તરમાં વધારે પ્રણવ લેવાનો નિષેધ અનિષ્ટ ફલ વતાવી સિદ્ધ કરેલો છે; તે આ પ્રમાણે:—

તત્રૈકપ્રણવા ગ્રાહ્યા ગૃહમ્થૈર્બ્રહ્મચારિભિઃ ।
 ગૃહસ્થો બ્રહ્મચારી ચ પ્રણવાગ્રામિમા જપેત્ ।
 અન્તે યઃ પ્રણવં કુર્યાન્નાસૌ વૃદ્ધિમવાપ્નુયાત્ ॥

ગાયત્રી જપ ત્રણ પ્રકારનો છે. તે પૈકી એક પ્રણવયુક્ત ગાયત્રી મન્ત્રનો જપ ગૃહસ્થ તથા બ્રહ્મચારી ઇઓફ કરવો. જે અન્તે પ્રણવ લે છે, તે ઉત્કર્ષને પામે નહીં. એવી રીતે નિષેધ કરેલો છે.

ઋગ્વેદીય સ્મૃતિકાર આશ્વલાયન ઋષિ પણ પોતાની સ્મૃતીના આચાર પ્રકરણના શ્લોક ૪૫ માં કહે છે કે:—

જપેત્પ્રગવપૂર્વાભિવ્યાહૃતીભિઃ સદૈવ તુ ।
 તિસૃભિર્ધૂમમૃતિભિર્ગાયત્રીં બ્રહ્મરૂપિણીમ્ ॥
 બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થશ્ચ..... ॥

ૐકાર પૂર્વક ત્રણ મહા વ્યાહૃતિઓ સાથે બ્રહ્મરૂપિણી ગાયત્રીનો જપ બ્રહ્મચારી તથા ગૃહસ્થોફ કરવો.

મહર્ષિ ચૌધાયાન પણ પોતાની સ્મૃતીમાં દ્વિતીય પ્રશ્ન પૈકી પાંચમા અધ્યાયમાં વાવીસમે સૂત્રે લખે છે કે —

પ્રણવો વ્યાહૃતયઃ માવિત્રીચેત્યેતે પન્ચ બ્રહ્મ-
 યજ્ઞા અદરદ્યાદાણં કિલ્વિપાત્પાત્રયન્તિ ॥૨૨॥

एक प्रणव, त्रण व्याहृति एक गायत्री आ प्रमाणे पांच ब्रह्मयज्ञो (ब्रह्ममन्त्रो) जप करना ब्राह्मणने दारोब पवित्र करे छे.

एवी रीते सर्व साधारण वाक्योनो विचार करता सिद्ध बाय छे के जप बखते “ ॐ भृश्वःस्वः वत्संवितु० ” एवी रीते एक प्रणवयुक्त गायत्रीनोज स्वीकार करबो एवो अमारो शास्त्र-सिद्ध निर्णय छे ते जाणवुं एज आशीर्वाद ता. ११-१०-१२ स्वारी मुकाम डाकोर

बालकृष्ण गणेश प्रकाशकर.

श्री शारदापीठ चतुर्वर्ण्य विद्यालय मुख्य अध्यापक.

आ प्रमाणे श्रीमज्जगद्गुरु तरफधी गयेलो निर्णय प्रसिद्ध छे; छतां विशेष माहिती माटे श्रुति स्मृति तथा युक्तीधी आज्ञा सिद्धान्तनुं उपबृंहण नीचे प्रमाणे छे; ते जरूर जाणवुं.

श्री कृष्ण परमात्माः—गीताना पंदरमां अध्यायमां—
ऊर्ध्वमूलमंघ्रःशालमभृत्यं प्रादुरव्ययम् ।

छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदावित् ॥

“ઉર્ધ્વ ભાગમાં જેનું મૂઠ છે, અને નીચલા ભાગમાં આવેલા જેના થડ છે, ગાયત્ર્યાદિ છન્દો જેના પાનડાં છે તેવા અવ્યય-અવિનાશી વૃક્ષોને જે જાણે તે વેદવિત્ કેહેવાય ” સામાન્યતઃ એવા અર્થનો શ્લોક આપેલો છે તેનો યોગ્ય વિચાર કરતા તેને લગતોજ મનુ સ્મૃતીનો શ્લોક પણ ઉપવૃત્તિ તરીકે મનમાં ઊભો રહે છે તે શ્લોક એવો —

અકારં ચાપ્તુકારં ચ મકાર ચ પ્રજાપતિઃ ।

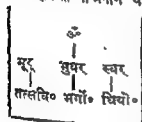
વેદત્રયાન્નિરદુદ્ધત્ ભૂર્ભુવસ્સ્વરિતીતિ ચ ॥ ૭૫ ॥

જ્યારે “ વૃક્ષ મુકાય તો હરફત નથી ” એવી વૃક્ષના માલીક અથવા રક્ષકની માવના થાય છે, ત્યારે તે પ્રથમ તે વૃક્ષના બીજનો સમ્રહ કરી પછી તે વૃક્ષ તરફ ઉદાસીનતા ધારણ કરે છે કારણ તેને જાત્રી હોય છે કે “ જ્યારે જોડેય ત્યારે જા બીજમાંથી વૃક્ષ ઉત્પન્ન થઈ શકશે ” તે મુજબ કલ્પાન્તની વસ્તે પરમાત્માણે વેદ વૃક્ષના રક્ષણ માટે વેદ બીજ પ્રહણ કર્યું તે બીજ પટ્ટે ઐ કાર, તે પૈકી ઋગ્વેદમાંથી અકાર, યજુર્વેદમાંથી ઉકાર અને સામવેદમાંથી મકાર કાઢ્યો આ ત્રણ અક્ષરો વડે બનેલું બીજ પ્રણવ સજ્જક તથા ત્રણ વ્યાહતિઓ તેના અકુરરૂપ સમજવી.

કલ્પારમ્ભની વસ્તે આજ બીજને પોતાના બુદ્ધિક્ષેત્રમાં ઘાવી રેને તપશ્ચર્યા રૂપ જલ છાટી (તસ્માત્તેપાનાત્રયોવેદા અજા યન્ત) અકારમાંથી ભૂ ઉકારમાંથી ભુવર્ અને મકારમાંથી

સ્વર આ પ્રમાણે વ્રણ અંકુર ઉત્પન્ન થઈ તે અંકુરના તત્સવિતુઃ
યર્ગોઃ ધિયોઃ આ ત્રણ થઈ થયા. પૂર્વો આ ત્રણ વૃક્ષનો
ઉત્પત્તિક્રમ છે. મુખો મનુ અ. ૨ શ્લો. ૮૧

સર્વ વાક્યોનો સમુચ્ચય રૂપ અર્થ કરી સ્વરૂપ નિર્દેશ
કરવો હોય તો આ પ્રમાણે થઈ શકશે. આ પ્રમાણેજ વેદોત્પત્તિ

હોવાથી ગાયત્રી જપમાં એવીજ રીતે
બોલવું જોઈએ. એવું મનુસ્મૃતીના
ટીકાકાર કુલ્લુક મહા મનુ. અ. ૨
શ્લો. ૭૮ ની ટીકામાં લેલ છે.

તેમ અંગિરસ દસ વિગેરે સ્મૃતિમાં

પણ આજ મકાર આપ્યો છે. ધર્મસિંધુ પણ આ મતનેજ મઠાતો
છે. આ સર્વ સ્મૃતિઓ “ પૈતરેય બ્રાહ્મણ પચ્ચપ પશ્ચિકા
સ્વર્ણ ૧૨ ” ના આધારે છે. જ્યારે બ્રાહ્માગ્રામ્યતાદિ સંપ્રદયમાં
ચાલ હોય ત્યારે નિર્ણય માનવાની શ્રૌત પદ્ધતિ એવી છે; કે:-

“ પૈતૃદૈ ચક્ષુસ્ય સમૃદ્ધં ચદ્રૂપસમૃદ્ધં-યત્કર્મ ક્રિય-
માણમૃગધિવદાતિ । ” પૈતરેય બ્રાહ્મણ.

આજ ચક્ષુનું સમૃદ્ધ-નિર્દોષ-રૂપ સમજવું કે જે યજુના
કર્મેને ક્રમ્બેદનું પ્રમાણ મળે છે.

ગાયત્રીજપ થ જાયજ હોવાથી ક્રમ્બેદાનુંકૂલ રીતે તે
ચક્ષુ થાય તો સફળ ગણાય. તેમજ:-

“ યજુષા સામ્રા ના ક્રિયતે તચ્છિયિલં યદ્વૈવ ક્રિયતે તદ્દદ્દમ્ । ” કૃષ્ણયજુર્વેદ-આર્યવિદ્યાસુધાકર નામના ગ્રંથમાં:—આ યજ્ઞ કર્મો પૈકી એકાદ નાવત થોડા સફાવત સાથે યજુર્વેદમાં, સામવેદમાં, તથા ઋગ્વેદમાં પણ આવેલી હોય તો સ્વીકાર કરવામાં સંશય ઉત્પન્ન ન થવા માટે “ કૃષ્ણ યજુર્વેદમાં જણાવ્યું છે કે:—યજુર્વેદ અને સામવેદમાં કહ્યા મુજબ જે કર્મ કરાય તે શિથિલ પટલે ફલ આપવા અસમર્થ સમજવું; અને જે ઋગ્વેદમાં કહ્યા મુજબ કરાય તે દૃઢ પટલે ફલદાન સમર્થ સમજવું. માટે વિરોધરાહિત સમુચ્ચય કરવો.

આ પ્રમાણે શ્રુતિ સ્મૃતિ અને યુક્તિ સિદ્ધ નિર્ણય છે; તે જાણીને નિર્મલ અને નિઃશંક અંતઃકરણવડે જપ કરવો.

કારણ:—

અપ્યેનૈવહિ સંસિધ્યેદ્ બ્રાહ્મણો નાત્ર સંશયઃ ।

કુર્યાદન્યન્ન વા કુર્યાન્મૈત્રો બ્રાહ્મણ ઉચ્યતે ॥

પનુ૦ માં—ગાયત્રી જપવડેજ બ્રાહ્મણ સર્વ કામોમાં સફલતા મેળવનાર બની જન્મનું પણ સાફલ્ય મેળવે છે. જન્મના સાફલ્ય માટે વીજા કર્મો કરે અથવા ન કરે તોપણ ચાલે; કારણ બ્રાહ્મણ એ મૈત્ર-મિત્ર દેવતાનો ઉપાસક અથવા સર્વ પ્રાણીઓની સાથે મિત્રતા ધરાવનાર-કેહેવાય છે. માટે શંક્યનુસાર તથા સમયાનુસાર ૧૦૦૮, ૧૦૮, ૨૮, ૧૦ પૈકી કોઈ સંખ્યા જેટલો દરેક સંધ્યા વચ્ચે જપ કરવો.

सिद्ध ध्येलुं गायत्रीनुं जप्य स्वरूप.

ॐ भूर्भुवःस्वः तत्सवितु० यात् ॥ १-१००८.

इति जप्यमन्त्रस्वरूपविचारः ।

१९- स्नानं सन्ध्याजपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।
वैश्वदेवातिथेयश्च षट् कर्माणि दिने दिने ॥

पराशर स्मृतीमा—स्नान, सन्ध्याकालीन जप, औपासनहोम, ब्रह्मयज्ञ, देवतार्चन, अने वैश्वदेवसहित अतिथिसत्कार आ छ कर्मो गृहस्थाश्रमीए प्रतिदिन करवा. एवं कहेलुं छे.

ब्रह्मचारीओए अग्निकार्य उपनयनाग्नी उपर अथवा यवा-विषि लौकिकाम्नीनी स्थापन करी तेना उपर करवुं. विवाह थमा दिवसधी (विवाह=पाणिग्रहण) आवसध्यनुं (गृह्णाग्नीनुं) आधान करवानो तथा औपासन होम करवानो अधिकार प्राब्र थाय छे. परंतु ज्यां सुधी एकज पाक उपर अनेक विवाहित बंधु विगेरेने भोजन करी एकत्र हळी मल्ली रहेवानुं छे त्यां सुधी एक करतां वधारेने अग्नि सेवक थवानो अधिकार नथी. अने जो आधानपूर्वक अग्नि सेवा करवानी श्रद्धा होय तो जुदो पाक करी भोजन करवा—जुदु रहेवा—तैयार बलुं जोइए. ते विना गत्यंतर नथी.

एवं सह वसेयुर्वा पृथग्वा धर्मकाम्यया ।

पृथग्विर्वर्धते धर्मस्तस्माद्वर्ष्मा पृषकृक्रिया ॥

મનુસ્મૃતીમાં-આ પ્રમાણે કુટુંબિઓ (પિતા પુત્ર-બંધુઓ વિગેરે) મેળા રહેવું; અથવા " ધર્મનું ચથાવત્ આચરણ જાપનાથી થવાની જરૂર છે. એવી ઇચ્છા હોય તો પૃથક્ રહેવું. પૃથક્ રહેવાથી ધર્મ વધે છે માટે પૃથક્ ક્રિયા એ ધર્મ પ્રધાન છે. આ ઉપરાંત ધર્મ પ્રધાન લોકોએ પાણિ ગ્રહણ થયા પછી જીરુ રહી પરાશરના કેહેલા પ્રમાણે પદ્ કર્મો કરવા. એવું સિદ્ધ થાય છે.

વ્યવહાર પ્રધાન લોકોને તો એક ઠેકાણે રહેવાથી સંવ-શક્તી વધે છે માટે, આર્થિક નુકસાન કર્મી પ્રમાણમાં થાય છે તેથી, અને ધર્મ સંકોચની પરવાનગી મળે છે તેથી પણ પૃથક્ ક્રિયા ઇષ્ટ નથી.

एकपाकेन वसतां पितृदेवद्विजार्चनम् ।

एकं भवेत् विभक्तानां तदेव स्याद् गृहे गृहे ॥

વૃહસ્પતિ સ્મૃતિમાં-એક પાકમાં મોજન કરી રહેનારા નંદુઓને શ્રાદ્ધકર્મ, દેવપૂજા, વૈશ્વદેવ, અતિથિ સત્કાર, નિત્યદાન, અને ઔપાસન, પટલા કૃત્યો પૃથક્ પૃથક્ રીતે કરવાની જરૂર નથી. તો ધરના મુખ્ય માલિકે અથવા તેની આજ્ઞાથી તેના પ્રતિ-નિધીએ કન્યા હોય તો સર્વજનોએ કન્યા છે એવું સમજવું. એવું એક ઠેકાણે રહેનાર વધ્વાદિકના માટે અનુગ્રાહક વાક્ય છે. તેમજ

पितृपात्रोपजीवी वा भ्रातृपात्रोपजीवकः ।

ज्ञानाध्ययननिष्ठो वा न दुष्प्रेक्षिना विना ।

નિર્ણયસિંધુમાં માર્ગ્ય કહે છે—પિતૃપાકોપજીવી અથવા
 ભ્રાતૃપાકોપજીવી થવું; કિંવા જ્ઞાનનિષ્ઠ અથવા અધ્યયનનિષ્ઠ
 રહેવું; પદ્મે ઔપાસનાગ્નિ વગર રહ્યાનો દોષ પ્રાપ્ત થાય નહીં
 આ વાક્ય પણ વ્યવહારમધ્યાન લોકો માટે અનુપ્રાહક છે.

હાલ ચટુકને વ્રતચારી રાત્રી તેના પાસેથી વ્રતચર્ય પઢાવવું
 અશક્ય હોવાથી તથા તેવો શાસ્ત્ર નિષેધ પણ હોવાથી (જુઓ
 કલિવર્જ્ય પ્રકૃ.) વ્રતચારીપ કરવાનો નિત્ય હોમ આ પુસ્તકમાં
 આપ્યો નથી. આહિતાગ્ની ગૃહસ્થને પરપાક ભોજનનો નિષેધ
 હોવાથી, તથા ગૃહસ્થાશ્રમ પણ આહિતાગ્નીપણને લીધે સંકટરૂપ
 થતો હોવાથી, (સંકટાદ્યાહિતાગ્નીનાં પ્રત્યવાયૈર્ગૃહસ્થતા ।
 આહિતાગ્નિ લોકોનું ગૃહસ્થપણું પ્રત્યવાય-ધાર્મિક-અદ્વચ્છોને લીધે
 ઘણું સંકટરૂપ હોય છે. “ ઉત્તર રામચરિતે ભવભૂતિઃ)
 આવસથ્યાધાનનો વ્યવહાર મધ્યાન લોકોએ ત્યાગ કરેલો છે.
 અત્યેવ સાયંપ્રાતર્હોમની પદ્ધતી પણ આ ઠેકાણે આપી નથી.
 પૃષ્ઠોદિવિરિધાન પરપાક ભોજન નિષેધ પૂર્ણ રીતે પાઠવાયાલા
 ધર્મપ્રધાન લોકોના માટે હોવાથી વ્યવહારમાં તેનો પ્રચાર રહેલો
 નથી; તેથી તેનો પ્રયોગ પણ અત્રે આપેલો નથી.

વ્યવહાર સિદ્ધી માટે સંકોચ કસો તોપણ તેનાથી થતા
 ધર્માતિક્રમણ માટે યોગ્ય અને અલ્પ પ્રાયાશિત્ત-કરવાનું જે જે
 ઠેકાણે રહ્યું હશે તે તે ઠેકાણે યોગ્ય રીતે કરવું.

२०— आवाहनासने पाद्यमर्घ्यमाचमनीयकम् ।
स्नानं वस्त्रोपवीते च गन्धं मालयानि वै क्रमात् ॥
धूपं दीपं च नैवेद्यं नमस्कारप्रदक्षिणे ।
ततः पुष्पाञ्जलिश्चैव प्रस्थूचं पौरुषेण तु ॥

प्रयोग पारिजातमां—आवाहन, आसन, पाद्य, अर्घ्य, आचमनीय, स्नान, वस्त्र, यज्ञोपवीत, चन्दन, पुष्प, धूप, दीप, नैवेद्य, नमस्कार, प्रदक्षिणा, अने पुष्पाञ्जलि, आ पोडश उपचार पुरुषसूक्तना सोळ मंत्रो बोली अर्पण करवा.

गन्धपुष्पे धूपदीपौ नैवेद्यः पञ्च ते क्रमात् ।

स्मृति संग्रहमां—पंचोपचार पूजन करवुं होय त्यारे “गन्ध, पुष्प, धूप, दीप, नैवेद्य;” आ पांच उपचार समर्पण करवा.

नाक्षतैरर्चयेद्विष्णुं न तुलस्या गजाननम् ।

न दूर्वयार्चयेद्दुर्गा न केतक्या महेश्वरम् ॥

विधानमालामां—अक्षताओवडे विष्णुनुं; तुलसीपत्रवडे गजानननुं; दूर्वावडे दुर्गानुं; अने केतकीवडे महादेवनुं करवुं नहीं.

आ वाक्यमां बतावेल निषेधनो प्रतिप्रसव करेलो छे ते आ प्रमाणे:—अक्षता अर्घ्यमां निषिद्ध नथी; तुलसीपत्र चतुर्थीवतना दिवसे निषिद्ध नथी; ललितानी पूजामां दूर्वा विहित होवाथी; तथा

“ દૂર્વયા ” એવું એક વચન ગ્રંથમાં હોવાથી; કાંઠત્રયાત્મક દૂર્વા સમર્પણ કરવા હરકત નથી; તેમ કેતકીવડે દિવસે પૂજન ન કરવું; રાત્રે દોષ નથી. કારણ—“કેતકાનિ કદમ્બાનિ રાત્રૌ દેયાનિ શંકરે ।” આચાર પ્રકાશ ગ્રંથમાં—કેતક અને કદંબ શંકરને રાત્રે સમર્પણ કરવા એવું કહ્યું છે.

પુપ્પોની ગ્રાહતા વિશે ઘણો વિચાર છે; પણ તે સાચવવા ગતાં સચવાતો નથી, જેથી તે અત્રે આપવાની જરૂર નથી.

૨૧—પ્રથમાં વિન્યસેદ્રાપે દ્વિતીયાં દક્ષિણે કરે ।

તૃતીયાં વામપાદે ચ ચતુર્થી દક્ષિણે ન્યસેત્ ॥

પચ્ચર્માં વામજાનોં તુ પર્ષ્ણીં ચૈ દક્ષિણે ન્યસેત્ ॥

સપ્તર્ષીં વામકટર્ચાં તુ દક્ષિણસ્યાં તથાષ્ટમીમ્ ।

નવર્ષીં નાભિમધ્યે તુ દશર્ષીં હૃદયે તથા ।

एकादशीं वामकुक्षौ द्वादशीं दक्षिणे न्यसेत् ॥

કળ્ઠે ત્રયોદશીં ન્યસ્ય તથા ચક્ષુઃ ચતુર્દશીમ્ ।

અક્ષ્ણોઃ પંચદશીં ચૈવ વિન્યસેન્મૂર્ધ્નિ ષોડશીમ્ ॥

एवं न्यासविधिं कृत्वा ततः पूर्णां समारभेत् ॥

બૃહત્પારાશર સંહિતામાં—૧ વામકર, ૨ દક્ષિણકર, ૩ વામપાદ, ૪ દક્ષિણપાદ, ૫ વામજાનુ, ૬ દક્ષિણજાનુ, ૭ વામકટિ, ૮ દક્ષિણકટિ, ૯ નાભિસ્થાન, ૧૦ હૃદય, ૧૧ વામકુક્ષિ, ૧૨ દક્ષિણકુક્ષિ, ૧૩ કળ્ઠસ્થાન, ૧૪ મુખ, ૧૫ નેત્રો,

૧૬ મસ્તક, આ પ્રત્યેક મંત્રના ઉચ્ચારના અંતે તે તે સ્થાનને ન્યાસ સંજ્ઞક સ્પર્શ કરીને પૂજાનો આરંભ કરવો.

૨૨ શંભૌ મધ્યગતે હરીનહરભૂદેવ્યો હરૌ શક્કરે ।

ભાસ્યેનાગસુતા રવૌ હરગણેશાજામ્બિકાઃ સ્થાપિતાઃ॥

દેવ્યાં વિષ્ણુહરૈકદન્તરવયો લમ્બોદરેઽજેશ્વરે- ।

નાર્યાઃ શંકરભાગતોઽતિસુખદા વ્યસ્તાસ્તુ તે હાનિદાઃ॥

શોપદેવઃ-શંકર વચ્ચે હોય તો વિષ્ણુ, સૂર્ય, ગણપતિ અને દેવી; વિષ્ણુ વચ્ચે હોય તો શંકર ગણપતિ સૂર્ય અને દેવી; રવિ વચ્ચે હોય તો શંકર ગણપતિ વિષ્ણુ અને દેવી; દેવી વચ્ચે હોય તો વિષ્ણુ શંકર સૂર્ય અને દેવી; આ પ્રમાણે ઈશાન્ય યુગાથી આરંભ કરી પ્રદક્ષિણ રીતે ચારે યુગે સ્થાપના કરવા પડે તે દેવો સુખદાયી થાય છે; અને આ ક્રમ તોડી નાંચવામાં આવ્યો હોય તો હાનિ કર્તા થાય છે.

૨૩ અયં મિત્રોનમસ્યઃ મુગેવો રાજાસુહૃદો ઍજનિષ્ટ વેદાઃ ।

તસ્ય વપંસુમતૌ યજ્ઞિયસ્યાપિ ઍદ્રેમૌમનને સ્યામ ॥

ઉત્તમ રૂપવાન; સ્વત્ત્વેજસ્વી; સેવક જનનું રક્ષણ કરનારા; જેના પાસેથી વેદની ઉત્પત્તિ (પ્રાકૃત્ય) થઈ છે એવો આ મિત્ર દેવ નમસ્ય=નમસ્કાર ઉપચાર સમર્પણ કરવા નિરંતર યોગ્ય છે. જો કે તે યજ્ઞિય પડેલે યજ્ઞ કર્મોથી સંતુષ્ટ કરવા લાયક છે;

તોપણ આ “ નમસ્કાર કરવાથી ” સર્વ કસ્ટાળ આપનાર દેવા-
તેના સૌમનસ્યમાં—આત્મીય માવનામાં—અમો પ્રવિષ્ટ થઈશું. (ઋગ્વેદ)

મૈત્રો બ્રાહ્મણ ઉચ્ચતે ! મનુઃ

બ્રાહ્મણ મિત્રોપાસક હોય છે.

સૂર્ય નમસ્કારને લીધે આરોગ્યતા પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

૨૪ “ ઉપવિશેષર્થેષુ દર્ભપાણિઃ સ્વાધ્યાયઞ્ચ યથાશ્ન-
વત્યાદાવારભ્ય વેદસ્મૃ” કાત્યાયન પરિશિષ્ટ સૂત્રસ્મૃ.

પ્રારામ્બ દર્ભોના આસન ઉપર બેસી દર્ભ પાણી થઈને, વેદા-
દિનો આરંભ કરી યથાશક્તિ સ્વાધ્યાય મળવો. એવું કાત્યાયન
પરિશિષ્ટમાં કહ્યું છે.

સ્વાધ્યાયનું અધ્યયન કરવાની મુલ્ય પદ્ધતિ મૂળ સૂત્રમાં
ઉપાકર્મના પ્રસંગે આપી છે; તે એવી કે:—

“ ઐકારશ્ચુક્ત્વા ત્રિશ્ચ સાવિત્રીમ્ (પારસ્કર ગૃહ્યસૂત્રે)
પ્રથમ ઐકાર બોલી ત્રણ વસ્તુ ગાયત્રી મંત્ર બોલી વેદનો
આરંભ કરવો.

આ પારસ્કર સૂત્રની પદ્ધતિમાં વ્યાહતિઓને છોઢી વેવામાં
આવ્યું છે; પણ જપ પ્રકરણમાં કહ્યા મુજબ પ્રણવ વ્યાહતિ અને
ગાયત્રી આ ત્રણે મઢીને વેદનું મુલ્ય હોવાથી વ્યાહતિનો સર્વ
પ્રયોગ ગ્રંથમાં આ સ્થાન ઉપર સ્વીકાર કરેલો છે તેથી રૂતર
સ્મૃતિઓ; ઋગ્વેદ; તથા આ પારસ્કર સૂત્ર ત્રણેનો સમુચિત અર્થ
કરિયે છે; ઋગ્વેદનો આરંભ આ પ્રમાણે કરવો જોઈએ:—

ૐ મૂર્ધ્ન્યઃસ્વઃ તત્સવિત્ ૦ તત્સં ૦ તત્સવિત્ ૦ યાત્ ॥

સ્વાધ્યાયાધ્યયનરૂપ બ્રહ્મયજ્ઞવહે તૃપ્ત થયેલા પિતરો બ્રહ્મયજ્ઞ કરનારને સર્વ શુભદૃષ્ટાપૂર્ણ કરી તૃપ્ત કરે છે. એવું યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતીમાં કહ્યું છે.

૨૫- કનિષ્ઠદેશિન્યઙ્ગુષ્ઠપૂજાન્યગ્રં કરસ્ય ચ ।

મજાપતિપિતૃઘ્રાહ્મદેવતીર્થાન્યનુક્રમાત્ ॥

યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતીમાં—કનિષ્ઠિકા. તર્જની, અંગુષ્ઠનું મૂળ, અને કરનું અગ્ર આ ઠેકાણે અનુક્રમે મજાપતિતીર્થે પિતૃતીર્થે ઘ્રાહ્મતીર્થે અને દેવતીર્થે સમજવું.

૨૬- પઞ્ચસૂના ગૃહસ્થસ્ય ચુહ્લી પેપ્થ્યુપસ્કરી ।

કણ્ઠળી ચોદકુમ્ભી ચ તાસાં પાપસ્ય શાન્તયે ॥

પઞ્ચ લૂપ્તા મહાયજ્ઞાઃ પ્રત્યહં ગૃહમેધિનામ્ ।

મનુસ્મૃતિઃ—ગૃહસ્થના ધરમાં ચુહો, પંટી, સાવરળી, લાંઢળી, અને પાળીઆરું આ પાંચ હિંસા સ્થાનો છે. ત્યાં થનારી હિંસાનું પાપ દૂર થવા માટે દરરોજ ગૃહસ્થાશ્રમીના ઉદ્દેશથી પંચ મહાયજ્ઞ રૂપ વૈશ્વદેવનું વિધાન કરેલું છે.

૨૭- શાલાગ્રૌ વા પચેદન્નં લૌકિકે વાપિ નિત્યશઃ ।

યસ્મિન્નગ્રૌ પચેદન્નં તસ્મિન્ હોમો વિધાયતે ॥

આંગિરસસ્મૃતીમાં—ઔપાસનાગ્ની ઉપર અથવા લૌકિકાગ્ની ઉપર નિરન્તર પાક કરવો. માત્ર જે ધમ્ની ઉપર પાક થાય તેજ અગ્ની ઉપર વૈશ્વદેવ કરવો.

આહારશુદ્ધૌ સત્ત્વશુદ્ધિઃ સત્ત્વશુદ્ધૌ—

ચિત્તશુદ્ધિશ્ચિત્તશુદ્ધૌ જ્ઞાનમ્ ।

શ્રીમન્મહાભારત જ્ઞાન્તિપર્વ મોક્ષધર્મની ટીકામાં—

મોજનના પદાર્થો શુદ્ધ હોય તો સત્ત્વ ગુણની શુદ્ધી થાય છે, સત્ત્વશુદ્ધિ થયે ચિત્તશુદ્ધિ થાય અને ચિત્તશુદ્ધિ થઈ હોય તો જ્ઞાન થાય છે. ઈવી શ્રુતિ છે. તેથી આહાર શુદ્ધી થવા માટે જેટલું પવિત્ર મોજન મળે તેટલું સારું, વૈશ્વદેવપણ તેટલા માટેજ કરવાનો છે.

હુતાગ્નિહોત્રઃ કૃતવૈશ્વદેવઃ—

પૂજ્યાતિથીન્મૃત્યન્નનાશશિષ્ટમ્ ।

તુષ્ટઃ શુચિઃ શ્રદ્ધાદાતિ યો માં—

તસ્યામૃતં સ્યાં સ ચ માં ધુનક્તિ ॥

ચૌધાયન૦ અગ્નિહોત્રનો હોમ વૈશ્વદેવ તથા અતિથિસત્કાર કરી, મૃત્ય-મોપ્ય-વર્ગનું મોજન થયા પછી બાકી રહેલા મને (અન્નને) જે તુષ્ટ શુદ્ધ અને શ્રદ્ધાપૂર્વક અંતઃકરણવડે સ્વાય છે તેને હું અમૃત છું. અને તેજ મને સ્વાય છે. (આ અન્નનું વાક્ય છે.)

૨૮- આપોશનેનોપરિણાદધસ્તાદશ્રતા તથા ।

અનધમમૃતઙ્ચૈવ કાર્યમશ્નં દ્વિજન્યના ॥

યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ—મોજન કરનાર દ્વિજાતી એ મોજનના પૂર્વે તથા પછી “ આપોશ્નન ”, હર્દ અન્નને આચ્છાદિત અને અમૃતરૂપી બનાવવું.

૨૯- યથેહ ક્ષુધિતા ચાલા માતરં પર્યુપાસતે ।

एव ५ सर्वाणि भूतान्यग्निहोत्रमुपासते ॥

હાંદોગ્યઉપનિષદમાં—જેવી રીતે ક્ષુધિત થયેલા બાલકો મા—ની પ્રતીક્ષા કરી તેની આશાએ બેસી રહે છે, તેવી રીતે સર્વ પ્રાણી માત્ર દ્વિજોએ કરવાના પ્રાણાગ્નિહોત્રની પ્રતીક્ષા કરે છે. માટે જનન, શૌચમા અથવા મૃતશૌચમા પળ આ પ્રાણાગ્નિહોત્રને લોપવા દેવું નહીં.

૩૦- ઉપાસ્ય પશ્ચિમાં સન્ધ્યાં હુત્વાગ્નીન્ તાનુપાસ્ય ચ ।

भृत्यैः परिवृतो भुक्त्वा नातितृप्याथ संविशेत् ॥

યાજ્ઞવલ્કયઃ—સાયંસન્ધ્યોપાસન કરી, ઔપાસનાગ્નીનું હોમ-પૂર્વક આરાધન કરી, અને પોષ્યવર્ગ સાથે અતિતૃપ્ત થવાય નહીં તેવી રીતે મોજન કરી નિદ્રા લેવી.

प्राच्यां दिशि शिरः शस्तं याम्पायामथवा नृप ।

सदैव स्वपतः पुंसो विपरीतं तु रोगदम् ॥

વિષ્ણુપુરાણમાં—નિદ્રા લેનાર મનુષ્યનું નિરંતર પૂર્વ કે દક્ષિણ તરફ મસ્તક રહેવું યોગ્ય છે. યથી વિપરીત હોય તો રોગી બનાવે છે.

સ્ફુટ સંગ્રહ.

સદોપવીતિના ખાવ્યં સદા વદ્ધશિલ્પેન ચ ।

વિશિલ્પો વ્યુપવીતશ્ચ ચત્કરોતિ ન તત્કૃતમ્ ॥૧॥

નિરંતર જમણો હાથ બહાર રહે એવી રીતે ઉપવીત કરીને સ્થા શિલાબંધન કરીનેજ વર્તવું. ઉપવીત કન્યા વગર અને શિલા બાધ્યા વગર જે કરાય તે ન કન્યા વરાથર સમજવું.

યજ્ઞોપવીતે દ્વે ધાર્યે શ્રૌતે સ્માર્તે ચ કર્પણિ ।

તૃતીયશુચ્ચરીયાર્યં વસ્ત્રાભાવે ચતુર્થકમ્ ॥ ૨ ॥

શ્રૌત અને સ્માર્ત કર્મના અધિકારાર્યં બે યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવા. ત્રીજું ઉચ્ચરીય વસ્ત્ર તરીકે અને પહેરવા યોગ્ય વસ્ત્ર ન હોય તો તે લામીની પૂર્તી કરવા માટે ચોથું ધારણ કરવું.

બ્રહ્મસૂત્રેઽથ સર્વ્યેસે સ્થિતે યજ્ઞોપવીતિતા ।

પ્રાચીનાવીતિતાઽસર્વ્યે કળ્ઠસ્થે તુ નિવીતતા ॥૩॥

હાથા સ્કંધના ઉપર બ્રહ્મસૂત્ર હોય—ને તે તિર્યક્ ધારણ કર્યું હોય તો તે યજ્ઞોપવીત—ઉપવીત—કેહેવાય; અને દક્ષિણ સ્કન્ધ ઉપર રાક્ષી ઘાંસુ કર્યું હોય તો પ્રાચીનાવીત કેહેવાય; કળ્ઠમાં માલા જેવું રાક્ષ્ય હોય તો નિવીત કેહેવાય.

મૂતકે મૂતકે ચૈવ ગને માસચતુષ્ટયે ।

નવયજ્ઞોપવીતાંને ધૃત્વા જીર્ણાંને સન્ત્યજેત્ ॥૪॥

જનનાશૌચ તથા મૃતાશૌચ ઉતરી ગયા પછી, અને યજ્ઞો-
પવીત ધારણ કચ્ચાને ચાર માસ થાય ત્યારે, નવું યજ્ઞોપવીત ધારણ
કરી જુનાનો ત્યાગ કરવો. તેજ પ્રમાણે શરીરમાથી નિકળી જાય
અથવા તુટી જાય તો પણ નૂતન યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવું.

સ્વલ્વાટાદિકદોષેણ વિશિષ્ઠશ્વેન્નરો ભવેત્ ।

કૌશીં તદા ધારયીત બ્રહ્મગ્રંથિયુતાં શિલામ્ ॥૫॥

સ્વલ્વાટાદિ દોષને લીધે મનુષ્ય શિલા વગરનો હોય, તેણે
દર્મની બ્રહ્મગ્રંથિ યુક્ત શિલા ધારણ કરવી.

જપાદિ કર્મો કરવાથી થતું બ્રાહ્મ તેજ નષ્ટ ન થતા સવતઃ
તેનો કબ્જો રહેવા માટે જેવી રીતે અંતઃકરણને વિષયલોભ ન
થવા દેવું, અને તે દ્વારા જ્ઞાનેન્દ્રિય તથા કર્મેન્દ્રિયોનું આકલન
કરવું આવશ્યક છે; તેમ નવ દ્વારો રોકવાની પણ જરૂર છે; તેજ
પ્રમાણે વશમ દ્વાર જે બ્રહ્મગ્રંથ તેનું આચ્છાદન કરવું આવશ્યક
છે. માટેજ “ મુળ્હસ્યૈવાપિધાનં તત્ । યચ્છિલ્વા ” । મસ્ત-
કનું તે ઢાકણું છે, જેને શિલા કહિયે છિયે. એવું શ્રુતિ કહે છે.
જેમને વશમ દ્વાર ખુલ્લુ રાખી વચ્ચે તથા અભ્યાસને અનુસરી
તેનો મેદ કરવાનો છે; તેવા લોકોએ અર્થાત્ સન્યાસીઓએ શિ-
લાનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે. પ્રાયશ્ચિત્તના અંગે શિલાસહિત
વપન કેટલા એક પ્રસંગે કહેલું છે તે શિવાય શિલાનો ત્યાગ
કરનાર ગૃહસ્થાદિક પ્રત્યવાયી છે.

ત્રીણિ દેવાઃ પવિત્રાણિ બ્રાહ્મણાનામકલ્પયન્ ।

અદૃષ્ટમદ્વિર્નિર્ણિક્તં યચ્ચ વાચા મશસ્યતે ॥ ૬ ॥

ઘૌઘાયન—દેવોણ બ્રાહ્મણો માટે ત્રણ આવતો પવિત્ર કહેલી છે. ન જોયેલું; પાણીવડે શુદ્ધ કરેલું; તથા જે શાસ્ત્રીય વાળીણ ગૃહીત કન્યું હશે તે.

અશુચિ સ્પૃશતે યસ્તુ એક એવ સ દુષ્યતિ ।

તં સ્પૃષ્ટ્વાઽન્યો ન દુષ્યેત સર્વદ્રવ્યેષ્વયં વિધિઃ॥૭॥

બહુનામેકલગ્નાનાં યથેકોપ્યશુચિર્મથેત્ ।

અશૌચં તસ્ય તન્માત્રં નેતરેપાં કદાચન ॥ ૮ ॥

લઘુશાતાતપ-એકાદ સમાજમાં ઘણા લોકો એક ઠેકાણે મળેલા હોય તેમા જો એકાદ ઘણ અપવિત્ર (અસ્પૃશ્ય) હોય, તો અપવિત્રતા તે જેને પ્રત્યક્ષ સ્પર્શ કરે તેના પુરતીજ સમજવી; इतरोને અપવિત્રતા નથી. એવું લઘુશાતાતપ સ્પૃતીમા કહ્યું છે.

उक्तं कर्म यथाकाले यदि कर्तुं न शक्यते ।

अकाले वापि तत्कुर्यादुल्लंघ्य वापकृष्य च ॥ ९ ॥

આશ્વલાયન—નિત્ય કર્મ જે જે વસતે કરવા કહેલું છે તે તે વસતે કોઈપણ પ્રકારના અડચણને ઊધે ન કરાય તો અવિ-
હિતકાલે પટલે મુખ્ય કાલના પહેલાંજ અથવા કાલ વ્યતીત
થયા પછી પણ કરવું.

પાત્વાણ્ડિનો વિકર્મસ્થાન્ બૈટાલવ્રતિકાન્ શઠાન્
 હૈતુક ન્ વકવૃત્તીશ્ચ વાહ્માત્રેણાપિ નાર્ચયેત્ ॥૧૦॥

મનુ-વેદનિંદક, વેદનિષિદ્ધ કર્મ કરનારા, દામિક, શઠ
 હૈતુવાદ કરનારા, અને વક્ર પૃત્તીના લોકોને સમાપણ કરીને પણ
 પૂજવા નહીં સત્કારવા નહીં.

અપ્રમાણ્યં ચ વેદાનાં શાસ્ત્રાણાં ચાભિલંઘનમ્ ।
 અવ્યવસ્થા ચ સર્વત્ર (વળાનાં) એતન્નાશનમાત્મન ॥૧૧॥

મહાભારત અનુશાસનમા-વેદોનુ અપ્રમાણ્ય, શાસ્ત્રાજ્ઞા
 ઓનુ ઉલ્લંઘન, અને સર્વ વાવતમા અવ્યવસ્થા=અનિયમિતપણુ અ
 આપણુ વિનાશક एवं ત્રિતય છે.

વેદોદિત સ્વકં કર્મ નિત્ય કુર્યાદતન્દ્રિત ।
 તદ્ધિ કુર્વન્યથાશક્તિ પ્રાપ્નોતિ પરમાં ગતિમ્ ॥૧૨॥

મનુ-આઝસ છોડીને વેદે કહેલું પોતાનુ નિત્ય કર્મ
 નિરંતર કરવુ. પોતાની શક્તી પ્રમાણે નિત્ય કર્મ કરનાર ઉત્તમ
 ગતીને પામે છે.

ધર્મ સંચિનુયાન્નિત્યં વલ્મીકમિવ પુત્તિકાઃ ।
 પરલોકસદ્વાપાયં સર્વભૂતાન્યપીડયન્ ॥ ૧૩ ॥

મનુ-મમરીઓ જે પ્રમાણે મૃત્તિકાનો એક એક પરમાણુ
 રહેને પોતાનુ વસતિસ્થાન (વલ્મીક) વનાવે છે, તેવી રીતે

ઘર્ષણ પ્રાણીને ત્રાસ ન આપતાં પરલોકમાં મદદગાર થવા માટે થોડો થોડો પણ ધર્મસંચય નિરંતર કરવો.

આહાર-નિદ્રા-મય-મૈથુનઞ્ચ-

સામાન્યમેતત્પશુભિર્નરાગામ્ ।

ધર્મો हि तेषामधिको विशेषो—

ધર્મેણ હીના પશુભિઃ સમાનાઃ ॥ ૧૪ ॥

મનુષ્યોનો “ આહાર નિદ્રા મય તથા સ્ત્રીસંમોગઃ ” આ વાર વાવતો ને પશૂની પણ આ વાવતો સમાનજ છે; કેવલ ધર્મ (કર્તવ્યાકર્તવ્યવિચાર-પ્રતિપાદન કરનાર) શાસ્ત્ર એજ તે મૂળના કરતાં વિશેષ-ભેદક-છે જેઓ કર્તવ્યાકર્તવ્યવિચારશૂન્ય છે; તેઓ પશુતુલ્યજ સમજવા.

વયમઃ કર્મણોઽર્થસ્ય શ્રુતસ્યાભિજનસ્ય ચ ।

વેપનાગ્બુદ્ધિસારૂપ્યમાચરન્વિચરેદિહ ॥ ૧૫ ॥

મનુ-ઉમર, ધંદો, દ્રવ્યસમૃદ્ધિ, વિદ્યાભ્યાસ, અને કુલ પરંપરા; ઇટલાને શોભે એવી રીતે “ વેપ, માપજ પદ્ધતિ, અને બુદ્ધી રાહી ” વ્યવહાર કરવો.

યઃ શાસ્ત્રવિધિમુત્સજ્ય વર્તતે કામકારતઃ ।

ન સ સિદ્ધિમવાપ્નોતિ ન સુખં ન પરાં ગતિમ્ ॥ ૧૬ ॥

ગીતા-જે મનુષ્ય શાસ્ત્રીય પદ્ધતીને છોડીને યથેષ્ટાચરણ કરે છે તે સિદ્ધિને-કૃતાર્થતાને-પ્રાપ્ત થતો નથી; તેમ સુખ તથા ઉત્તમ ગતીને પણ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

તસ્માચ્છાસ્ત્રં પ્રમાણં તે કાર્યાકાર્યવ્યવસ્થિતૌ ।

જ્ઞાત્વા શાસ્ત્રવિધાનોક્તં કર્મ કર્તુમિદાર્હસિ ॥ ૧૭ ॥

ગીતા—યથેષ્ટાચરણ કરવાયી કૃતાર્થતા પ્રાપ્ત થતી નથી માટે કર્તવ્યકર્તવ્યનો નિર્ણય કરવામાં પ્રમાણમૂત એવા શાસ્ત્રને જાણી, શાસ્ત્રાનુસારિ કર્મ કરવા માટે તું યોગ્ય છે.

યતઃ પ્રવૃત્તિર્ભૂતાનાં યેન સર્વં પ્રિદંતતમ્ ।

સ્વકર્મણા તમભ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિન્દાતિ માનવઃ ॥૧૮॥

ગીતા—જેના પાસેથી સર્વ પ્રાણી માત્રની ઉત્પત્તી છે; અને જેણે આ સંપૂર્ણ જગત્ વ્યાપ્ત કરેલું છે; તે સર્વાનાર્યામી અનિર્દેદય પરમાત્માને પોતાના વિહિત કર્મોવડે સેવીને—સંતુષ્ટ કરીને—મનુષ્ય સિદ્ધીને ઇટલે જન્મના સાફલ્યને પ્રાપ્ત કરે છે.

